

บทที่ 3

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น ลุ่มน้ำตาปีตอนบนก่อน พ.ศ. 2442

บทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน ก่อน พ.ศ. 2442 โดยสังเขป โดยแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ จากยุคก่อนประวัติศาสตร์ ไล่ลงมาถึงก่อน พ.ศ. 2442 ส่วนนี้จะเน้นการปรากฏของการดำรงอยู่ ชุมชนในยุคสมัยต่าง ๆ จากหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทั้งทางโบราณคดี เหตุการณ์ที่บันทึกในเอกสารทางประวัติศาสตร์ ความหมายจากการตีความภาษา ฯลฯ เนื้อหา ในส่วนนี้จะเน้นพื้นฐานความเข้าใจเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สืบเนื่อง มาถึงปัจจุบัน ส่วนที่สองจะเป็นการสรุปวิถีชีวิต ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม ก่อน พ.ศ. 2442 ในภาพรวมโดยเน้นเฉพาะยุคประวัติศาสตร์ชาติไทยหลังจากพระบรมไตรโลกนาถ ปฏิรูปการปกครองกรุงศรีอยุธยา เป็นต้นมา เนื่องจากเป็นช่วงที่โครงสร้างทางสังคมมีความต่อเนื่อง ยาวนานภาพวิถีชีวิตส่วนนี้มีความสำคัญต่อการเข้าใจความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีความเกี่ยวข้อง ต่อเนื่องมาถึงยุคหลัง ๆ

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ก่อน พ.ศ. 2442

หัวข้อนี้เป็นการนำเสนอพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ก่อน พ.ศ. 2442 โดยสังเขป มีจุดประสงค์หลักเพื่อเป็นฐานความเข้าใจพัฒนาการทางประวัติศาสตร์หลัง พ.ศ. 2442 อย่างไร ก็ตามเนื้อหาในหัวข้อนี้ยังเป็นการยืนยันถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปี ตอนบนที่มีมาก่อนสมัยประวัติศาสตร์ แม้ว่าไม่อาจยืนยันได้ว่าการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนต่อเนื่อง หรือไม่ แต่จากหลักฐานที่พบแสดงให้เห็นว่าการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนในหลายยุคหลายสมัย

1. ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนสมัยก่อนประวัติศาสตร์

จากลักษณะภูมิประเทศของคาบสมุทรไทยที่เป็นแหลมยื่นออกไปในทะเล ขนาบด้วย ทะเลทั้งสองด้าน (ดูบทที่ 2) ตอนบนติดกับแผ่นดินใหญ่ ทำให้คาบสมุทรไทยสามารถเชื่อมต่อกับ แผ่นดินใหญ่และแผ่นดินอื่น ๆ ทางทะเล ด้วยเหตุนี้คาบสมุทรไทยจึงเป็นดินแดนที่รองรับ เชื่อมต่อ ผสมผสานวัฒนธรรมจากทุกทิศทาง

ผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในคาบสมุทรไทยจึงมีอยู่สามลักษณะมากน้อยขึ้นอยู่กับยุคสมัย ลักษณะแรก จาก “เหนือลงใต้” ผู้คาบสมุทรไทยและขยายไปสู่ทางใต้ เช่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย

ฯลฯ ไปเรื่อย ๆ ลักษณะที่สอง “จากใต้สู่เหนือ” เช่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย ฯลฯ เข้าสู่คาบสมุทรไทย อีกลักษณะหนึ่งคล้าย ๆ กับลักษณะที่สองแต่เป็นการเข้ามาทางทะเลทั้งจากตะวันตกและตะวันออก จากหลักฐานทางมานุษยวิทยากายภาพ โบราณวัตถุต่าง ๆ ที่มีการค้นพบในคาบสมุทรไทย ทั้งนักวิชาการชาวไทยและต่างประเทศ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 5, 2542, หน้า 2082-2084) ได้เสนอการจัดแบ่งกลุ่มชนชาติในยุคแรก ๆ ในคาบสมุทรไทยดังนี้

ในภาพรวมประกอบด้วยกลุ่มใหญ่ ๆ สามกลุ่มคือ 1. กลุ่มไทย-กะได (Tai-kadai) ได้แก่ คนไทยปักษ์ใต้ที่พูดภาษาไทย 2. กลุ่มมาลาโย-โพลีเนเซีย (Malayo-polynesian) ได้แก่ กลุ่มมาเลย์ (Malays) ใช้ภาษามลายู กลุ่มมอเก็นหรือโอริงลาโอค (Moken or Orang Laut) เป็นพวกชาวเรือ อยู่ใกล้ปากน้ำ ฟังทะเล และ 3. กลุ่มออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) คือกลุ่มนีกริต (Negritos) ได้แก่ กลุ่มซิมังหรือเซมัง ที่คนไทยเรียกว่า “เงาะ” หรือ “เงาะป่า”

โดยกลุ่มชนชาติเหล่านี้ได้มีการอพยพ เคลื่อนย้ายเข้ามาในคาบสมุทรไทยดังต่อไปนี้

1. สมัยฟลอสโตร-จีน ไม่น้อยกว่า 10,000-8,000 ปีมาแล้ว กลุ่มนีกริต หรือนีโกรเล็ก (Little Negro) ซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับเงาะ ได้เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบใกล้ฝั่งทะเล ต่อมาได้ถูกผู้อพยพเข้ามาภายหลังผลักดันเข้าไปอยู่ป่า
2. ประมาณ 7,500-4,500 ปีมาแล้ว มีกลุ่มซาคไก (Sakai) หรือซินอย (Senoi) เข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนคาบสมุทรไทย คนไทยเรียกว่า “เงาะ เช่นเดียวกับกลุ่มแรก
3. ประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว กลุ่มโปรโต-มาเลย์ (Proto-malays) จากผืนแผ่นดินใหญ่เข้าสู่แหลมอินโดจีนและลงสู่ภาคใต้ และผสมผสานทางเชื้อชาติกับกลุ่มออสตราลอยด์ที่อาศัยอยู่เดิม
5. ต่อมามีกลุ่มมองโกลอยด์ฝ่ายใต้ (Southern Mongoloid) อพยพเข้ามาอีกหลายครั้ง และผสมผสานกับกลุ่มชนพื้นเมืองเดิมคือออสตราลอยด์และโปรโตมาเลย์กลายเป็นชนพื้นเมืองสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในคาบสมุทรไทย
6. มีการอพยพของกลุ่มโปรโตมาเลย์จากมาเลเซียขึ้นมาในคาบสมุทรไทยเป็นชุมชนชาวน้ำที่เรียกว่ากลุ่มมอเก็นหรือโอริงลาโอค

จากแนวคิดดังกล่าวมีนักวิชาการชาวไทยเสนอแนวคิดเพิ่มเติม เช่น ศาสตราจารย์ นายแพทย์สุด แสงวิเชียร (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 5, 2542, หน้า 2083) เสนอว่า กลุ่มโปรโตมาเลย์ที่มีลักษณะของออสตราลอยด์และโพลีเนเซียปนอยู่ปรากฏในประเทศไทย เมื่อ 10,000 ปีมาแล้ว เป็นเจ้าของวัฒนธรรมเครื่องมือเครื่องใช้สมัยหินกลางดังหลักฐานการขุดค้นจากภาคตะวันตก (จังหวัดกาญจนบุรี) ของประเทศ ส่วนพวกมองโกลอยด์ฝ่ายใต้เป็นกลุ่มชนสมัยหินใหม่ตามหลักฐานการขุดค้นจากภาคตะวันตกเช่นเดียวกัน

ท่านพุทธทาสภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 5, 2542, หน้า 2083) ผู้มีความสนใจด้านโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี เสนอว่า ชนเผ่านีกริตเป็นเจ้าของวัฒนธรรมขวานหินขัดที่พบในภาคใต้ ขณะที่กลุ่มโปรโตมาเลย์หรือ

ที่เรียกว่ากลุ่ม “มาลาญ เดิม” ยังปรากฏชนพื้นเมืองเดิมในคาบสมุทไทยคือ “ชาวเพ-ลา” หรือ “ชาวจีปุย” หรือ “ชาวไทรหยา” ในตำบลปากหมาก อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ส่วนกลุ่ม โปรโต-มาเลย์ได้ผสมกับคนไทยที่อพยพมาจากภาคกลางของประเทศและชาวอินเดียที่เข้ามาในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์กลายเป็นชาวไทยปักษ์ได้ในท้องถิ่นปัจจุบัน

ภาพที่ 3-1 ชาวจีปุยที่ ต.ปากหมาก อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์, 2544, หน้า 19)

ภาพที่ 3-2 เล้าหน้า “คนใต้” (ไม่ใช่คนเชื้อสายจีน) ที่พบทั่วไปในปัจจุบัน (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์, 2544, หน้า 22)

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540, หน้า 37) ได้กล่าวถึงคนใต้ในปัจจุบันไว้ว่า “ความหลากหลายของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ผสมผสานกันด้วยการแต่งงานข้ามเผ่าพันธุ์ข้ามวัฒนธรรมเป็นเวลาหลายศตวรรษ ทำให้คนใต้มีรูปร่างไม่เป็นอย่างเดียวกันเหมือนทางเหนือหรืออีสาน แต่จะมีหน้าตา ผิดแผกแตกต่างกันหลายแบบ คือผิวคล้ำคมสันก็มี ชาวไปทางจีนก็มี ตามผมตลกแบบแขกก็มี รูปร่างสันทัดแบบคนไทยทั่วไปในภาคกลางก็มาก ที่มีเล้าอาร์ยัน จมูกโด่งตาโตก็มี และท้ายที่สุดผมหยิกผิวคล้ำร่างเล็กคล้ายเงาะหรือเขมร ช่าไกก็มี”

ชาติพันธุ์ต่าง ๆ เหล่านี้ดำรงอยู่ในภาคใต้มาช้านาน จากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีในดินแดนคาบสมุทรไทย (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 5, 2542, หน้า 2083) เช่น การขุดค้นของศาสตราจารย์ดักลาส แอนเดอร์สัน (Douglas D. Anderson) และดร.พรชัย สุนิจิตต์ (จากมหาวิทยาลัยบราวน์ สหรัฐอเมริกา และคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร) ที่ตำบลทับปrik อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่ พบหลักฐานที่สามารถกำหนดอายุได้ถึง 35,000-7,000 ปีมาแล้ว การขุดค้นของอมรา ชันติสิทธิ์ จากกรมศิลปากร ที่ถ้ำเบื่องแบบ ตำบลบ้านท่าเียน อำเภอคีรีรัฐนิคม จังหวัดสุราษฎร์ธานี และถ้ำปากอม ตำบลเขาพัง อำเภอบ้านตาขุน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้พบหลักฐานแสดงให้เห็นว่า เมื่อประมาณ 6,500-5,000 ปีมาแล้ว มีชุมชนก่อนประวัติศาสตร์เป็นกลุ่มที่อาศัยอยู่ตามถ้ำมีวัฒนธรรมการทำและการใช้เครื่องมือหินกะเทาะและหินขัดร่วมกัน และเป็นชุมชนชาวถ้ำที่มีการติดต่อกับชุมชนบริเวณฝั่งทะเล การขุดค้นของสุรินทร์ ภูจจร ที่ถ้ำหมอบเขียว จังหวัดกระบี่ พบโครงกระดูกของมนุษย์ ออสโตรลอยด์-เมลานีซอยด์ ซึ่งเป็นมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์มีอายุ 25,000-9,600 ปีมาแล้ว

จากหลักฐานทางโบราณคดี มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ ประกอบกับหลักฐานทางภูมิศาสตร์ แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าผู้คนในดินแดนคาบสมุทรไทยมีมาตั้งแต่ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่มากและผู้คนเหล่านั้นประกอบไปด้วยการผสมผสานหลากหลายเชื้อชาติ เนื่องจากลักษณะทางภูมิประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์และเป็น “สะพานแผ่นดิน” จึงมีความเหมาะสมต่อการดำรงอยู่และรองรับการอพยพ เคลื่อนย้ายนั่นเอง

กลุ่มชนก่อนประวัติศาสตร์ในคาบสมุทรไทยมีอยู่สองกลุ่มหลักคือ ชนชาวถ้ำ และชนชาวน้ำ ทั้งสองกลุ่มมีความสัมพันธ์ต่อกัน สมัยแรก ๆ นั้นถิ่นฐานถาวรน่าจะเกิดจากชาวถ้ำในเขตป่าเขา ก่อนจนเมื่อแผ่นดินริมฝั่งทะเลเริ่มก่อตัวมากขึ้นการตั้งถิ่นฐานริมฝั่งทะเลจึงเกิดขึ้นตามมา ชนชาวถ้ำใช้ชีวิตในพื้นที่ป่าเขา เข้าป่าล่าสัตว์แบบสังคมนายพราน อาศัยโพรงถ้ำหินปูนของภูเขาถ้ำโคดหรือแนวเทือกเขา อาจเข้าอยู่อาศัยเพียงครอบครัวเดียวหรือหลายครอบครัว ขึ้นอยู่กับลักษณะใหญ่เล็กของถ้ำและความสัมพันธ์ทางสังคม ส่วนชนชาวน้ำอาศัยอยู่แนวฝั่งทะเล อาจอาศัยอยู่ในถ้ำใกล้ฝั่งทะเล หรือถ้ำบนเกาะยังชีพโดยการจับสัตว์น้ำเป็นหลัก มีการใช้แพหรือเรือ มีความสัมพันธ์กับห้วงน้ำมากกว่าป่าเขา อย่างไรก็ตามทั้งสองกลุ่มนี้อาจมีบางกลุ่มมีการใช้ชีวิตทั้งสองแบบหรือมีความสัมพันธ์กันขึ้นอยู่กับความใกล้ไกล ความสัมพันธ์ทางสังคม ความจำเป็นในการใช้เครื่องมือและปัจจัยในการดำรงชีพ

สำหรับชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปตอนบนนั้น ด้วยภูมิประเทศเป็นเขตป่าเขาติดกับเทือกเขาตอนกลางจึงสันนิษฐานได้ว่าผู้คนก่อนประวัติศาสตร์น่าจะเป็นชนชาวถ้ำ โดยได้พบหลักฐานทางโบราณคดีของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ถ้ำตาหมื่นยม ตำบลช้างกลาง

อำเภอช้างกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 5, 2542, หน้า 2089) และได้พบแท่นหินทรายใช้ขัดแต่งเครื่องมือหินขัดยุคหินใหม่ อายุประมาณ 3,000 ปีที่บ้านคลองเล อำเภอถ้ำพรรณรา จังหวัดนครศรีธรรมราช (พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาตินครศรีธรรมราช) โดยจุดนี้ได้มีความต่อเนื่องไปถึงสมัยเริ่มประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์โบราณด้วย (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 5, 2542, หน้า 2104) ทำให้ยืนยันได้ว่าบริเวณชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนมีผู้คนอาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสามารถอนุมานได้ว่าด้วยเป็นพื้นที่มีสายน้ำหลายสายใหญ่ผ่าน โดยมีแม่น้ำตาปีเป็นแกนกลางไหลออกสู่ทะเล ชุมชนบริเวณนี้จึงน่าจะมีการติดต่อกับชนชาวน้ำรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งอีกด้วย

2. ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนสมัยเริ่มประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์รัฐโบราณ

ประมาณ 2500 ปีล่วงมา บรรดาชุมชนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการติดต่อกับชุมชนภายนอกที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เช่น พวกที่อยู่ในเขตประเทศเวียดนามเหนือและพวกที่อยู่ทางตอนใต้ประเทศจีนบ้างแล้ว แต่การรวมตัวยังคงจำกัดอยู่ภายในท้องถิ่นหรือบางส่วนของภูมิภาคเท่านั้นยังไม่มีพัฒนาการเป็นรัฐที่ชัดเจน จนกระทั่งประมาณ 2,500 ปีลงมาเริ่มปรากฏการเติบโตของชุมชนในภาคกลางและภาคใต้ค่อนข้างชัดเจน มีคนจากภายนอกเข้ามาโดยเฉพาะจากบริเวณที่อยู่ใกล้กับชายทะเลฝั่งตะวันออก หรืออีกนัยหนึ่งในเขตอ่าวไทย ชุมชนเหล่านี้มีการติดต่อทางทะเลกับเวียดนาม มาเลเซีย และอินโดนีเซีย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2531, หน้า 30)

ช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 5 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 คาบสมุทรไทยเข้าสู่สมัยเริ่มประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์รัฐโบราณ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 5, 2542, หน้า 2095) โดยพิจารณาจากแหล่งโบราณคดีและหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงช่วงระยะเวลาดังกล่าว เป็นไปได้สูงว่าอาจมีความต่อเนื่องมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสืบเนื่องมาถึงยุคประวัติศาสตร์ชาติไทยสมัยหลัง ๆ

ชุมชนสมัยเริ่มประวัติศาสตร์ของคาบสมุทรไทยสามารถแบ่งออกเป็นสองช่วง ช่วงแรกเริ่มประมาณพุทธศตวรรษที่ 5-8 เป็นช่วงของชุมชนเกษตรกรรมและชุมชนชาวน้ำที่สืบทอดเทคโนโลยีและวิถีชีวิตบางประการมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีการติดต่อกับชุมชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการทำเครื่องมือเครื่องใช้โลหะ และเริ่มติดต่อกับชุมชนสมัยประวัติศาสตร์จากดินแดนอารยธรรมสำคัญ เช่น จีน อินเดีย ตะวันออกกลาง เมดิเตอร์เรเนียน และเริ่มชุมชนเมืองท่าทางทะเลเป็นครั้งแรก ช่วงที่สองเริ่มประมาณพุทธศตวรรษที่ 9-11 เป็นช่วงการตั้งถิ่นฐานบนเนิน บริเวณที่ราบฝั่งน้ำ สันทราย มีการรวมตัวเป็นกลุ่ม ๆ เป็นชุมชน ภายใต้ระบบสังคมและการเมืองเดียวกัน โดยได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์จากดินแดนอื่น ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการปกครอง ศาสนา ดังปรากฏหลักฐานการนับถือพุทธศาสนาและศาสนา

ฮินดูที่เข้ามาจากอินเดีย

สำหรับชุมชนสมัยรัฐโบราณในคาบสมุทรไทยนั้นได้กำหนดตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 พบหลักฐานว่าชุมชนได้รับวัฒนธรรมลายลักษณ์อักษรและการบันทึกเรื่องราวของชุมชน ใช้สื่อความหมายทางศาสนา และการเมืองการปกครอง โดยอักษรเหล่านั้นมาจากต่างแดนทั้งสิ้น เช่น อักษรปัลลวะ ทมิฬ ขอม จีน ภาษาสันสกฤต มอญ บาลี เขมร จีน โดยยังไม่ปรากฏอักษรภาษาไทย เป็นช่วงที่ชุมชนอยู่ภายใต้ระบบสังคมและการเมืองเดียวกันเป็นส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นนครรัฐ ได้รับอิทธิพลทางการเมืองการปกครอง ศาสนา และวัฒนธรรมจากอินเดียเป็นหลัก ช่วงนี้เป็นช่วงที่นักประวัติศาสตร์บางท่านจัดให้เป็น “สมัยศรีวิชัย” นั่นเอง

ช่วงสมัยเริ่มประวัติศาสตร์และรัฐโบราณนี้เองชุมชนในคาบสมุทรไทย มีการติดต่อกับอินเดียทางทะเล เกิดพ่อค้าวานิช ชาวอินเดีย ชาวกรีก ชาวโรมัน และชาวเปอร์เซีย ในตะวันออกกลางเข้ามาค้าขายด้วย ช่วงเวลานี้ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมถึงคาบสมุทรไทย เรียกว่า สุวรรณภูมิ เป็นเป้าหมายของการเดินทางเพื่อเข้ามาซื้อสินค้าและเผอิญโชคเป็นเหตุให้บรรดาชุมชนบ้านเมืองที่อยู่ชายทะเลมีความมั่นคงและหนาแน่นขึ้นกว่าแต่ก่อน ทำให้สังคมชาวพื้นเมืองค่อยกลายเปลี่ยนเป็นสังคมที่มีลายลักษณ์ (Literate Society) โดยบรรดาหัวหน้าหรือเจ้าเมืองและบุคคลที่มีหน้าที่ปกครองเป็นผู้เรียนรู้ศิลปวิทยาการต่าง ๆ รวมทั้งความรู้ทางการเมืองการปกครอง ตลอดจนศาสนา ประเพณี พิธีกรรม จากชาวอินเดีย ทำให้มีการยกระดับตนเองเป็นราชมหากษัตริย์ เกิดชนชั้นปกครอง อันได้แก่ พวกปุโรหิต ขุนนางข้าราชการชั้น มีการสร้างราชสำนักที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่ได้รับจากอินเดีย คือศาสนาฮินดู และพุทธศาสนา โดยย่อคือ เกิดระบบกษัตริย์ และชนชั้นปกครองขึ้น เกิดบ้านเมืองที่มีพระราชวังและศาสนสถานขึ้นเป็นศูนย์กลางของการปกครอง ในที่สุดก็มีความพยายามทำให้เกิดรัฐและอาณาจักรขึ้น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2531, หน้า 31-32)

จากหลักฐานทางภูมิศาสตร์ เอกสารโบราณและจารึก แหล่งโบราณคดี ศิลปวัตถุ และโบราณสถานที่ค้นพบในคาบสมุทรไทย และได้ผ่านการศึกษาจากบรรดานักวิชาการและผู้สนใจมากมายทั้งชาวไทยและต่างประเทศ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 5, 2542, หน้า 2098-2131) ได้แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยเริ่มประวัติศาสตร์และสมัยรัฐโบราณในคาบสมุทรไทยโดยภาพรวม ในที่นี้ผู้วิจัยจะแสดงเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับบริเวณจังหวัดนครศรีธรรมราชและมีความสัมพันธ์กับชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนทั้งโดยตรงและโดยอ้อมดังต่อไปนี้

จากการวิเคราะห์ทางภูมิศาสตร์และเอกสาร โบราณเพื่อกำหนดที่ตั้งชุมชนโบราณ การติดต่อคมนาคมระหว่างชุมชน เส้นทางข้ามคาบสมุทรระหว่างตะวันออกกับตะวันตก

ภูมิประเทศ และภูมิอากาศอันเป็นปัจจัยเกื้อหนุนการก่อเกิดและเติบโตของชุมชนโบราณ พบว่าแผนที่เดินเรือโบราณของจีน อาหรับ แผนที่อาณาจักรทะเลใต้ แผนที่คาบสมุทรมลายูและดินแดนใกล้เคียง ฯลฯ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 ถึงต้นศตวรรษที่ 18 ล้วนปรากฏเมืองท่าสำคัญคือ นครศรีธรรมราชทั้งสิ้น โดยมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันในแต่ละภาษาและยุคสมัย เช่น เซียะโ้ว ตัน-มา-หลิง กูต (อาหรับ) ตามพรลิงค์ เป็นต้น

พอล วัตลีย์ ได้ศึกษาเส้นทางน้ำภายในและเส้นทางเดินบกสมัยโบราณสำหรับเชื่อมโยงระหว่างฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกในคาบสมุทรไทยมีอยู่ 6 ตำแหน่ง หนึ่งในนั้นเป็นเส้นทางจากจังหวัดพังงาไปลงแม่น้ำพุมดวงและแม่น้ำตาปีไปออกอ่าวไทยที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี

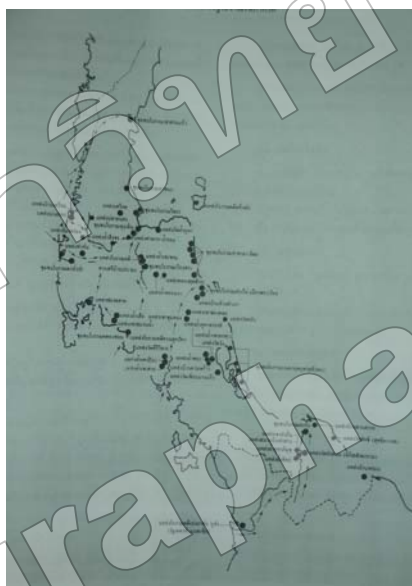
ศาสตราจารย์มานิต วัลลิโกดม ได้สันนิษฐานถึงเส้นทางน้ำและชื่อแม่น้ำ 3 สายบนคาบสมุทรทองที่ปรากฏในภูมิศาสตร์ปโตเลมี โดยแม่น้ำปะลันดา หมายถึง คลองมิน-คลองไฉก เป็นเส้นทางเชื่อมแม่น้ำตรังกับแม่น้ำตาปี และแม่น้ำอิตดาบาส หมายถึง แม่น้ำตาปี

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์ แบ่งชุมชนสมัยเริ่มประวัติศาสตร์คาบสมุทรไทยเป็น “กลุ่มเมือง 9 กลุ่ม” มีกลุ่มเมืองที่สัมพันธ์กับแม่น้ำตาปีถึง สามกลุ่มคือ กลุ่มเมืองนครศรีธรรมราช กลุ่มเมืองเวียงสระ และกลุ่มเมืองกาญจนดิษฐ์ และเสนอเส้นทางน้ำข้ามคาบสมุทรตะวันออกกับตะวันตก 3 เส้นทาง หนึ่งในนั้นเป็นเส้นทางสายคลองสินปุน-แม่น้ำตาปี ต่อมาได้มีการเสนอแผนที่โครงร่างเส้นทางข้ามคาบสมุทร จากงานสำรวจของประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์ (พ.ศ. 2512-พ.ศ. 2522) งานของเยี่ยมขง ส.สุรกิจบวรการ (พ.ศ. 2515-พ.ศ. 2521) และมานิต วัลลิโกดม (พ.ศ. 2504-พ.ศ. 2525) ได้เสนอเส้นทาง 8 เส้นทาง หนึ่งในนั้นคือ เส้นทางคลองสินปุน-แม่น้ำตาปีดังที่ประทุมได้เสนอไว้ โดยเส้นทางคลองสินปุน-แม่น้ำตาปี มีแหล่งโบราณคดีลุ่มน้ำตาปี (ก่อนถึงแหล่งโบราณคดีเวียงสระ) คือ แหล่งโบราณคดีควนศรี บ้านประจัน ตำบลพรุฑิ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี (ติดกับอำเภอลำปาง จังหวัดนครศรีธรรมราช) และแหล่งโบราณคดีถ้ำพรรณรา ตำบลถ้ำพรรณรา อำเภอลำพรรณรา จังหวัดนครศรีธรรมราช (ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน) โดยทั้งสองแหล่งนี้เป็นแหล่งโบราณคดีที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยเริ่มประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์โดยเฉพาะที่ถ้ำพรรณรานั้นจากการขุดค้นทางโบราณคดี ได้พบพระพุทธรูป โลหะสัมริด ลูกปัดแหวน พระพิมพ์ทั้งดินเผา และโลหะแบบต่าง ๆ คนโท หม้อไถ่กระดูก กระปุก เป็นต้น โดยโบราณวัตถุเหล่านี้ มีอายุตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงอยุธยาเลยทีเดียว (ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดนครศรีธรรมราช, 2527, หน้า 327)

การเกี่ยวข้องกับเส้นทางคมนาคมภายในนี้ยังพบหลักฐานสนับสนุนเพิ่มเติมว่าในพุทธศตวรรษที่ 14-15 ปรากฏเมืองท่าสำคัญในคาบสมุทร 2 เมือง คือทางฝั่งทะเลตะวันออกมีเมืองท่าแหลมโพธิ-ปายาง (สุราษฎร์ธานี) และทางฝั่งทะเลตะวันตกมีเมืองท่าเหมืองทอง-เกาะคอเขา

(พังงา) ทั้งสองเมืองมีการทำการค้าร่วมสมัยเดียวกัน จึงมีการแลกเปลี่ยนสินค้านำเข้าและส่งออกกันและกัน โดยใช้เส้นทางลัดข้ามคาบสมุทรภาคใต้เป็นเส้นทางเชื่อมต่อกันโดยอาศัยแม่น้ำตะกั่วป่า คลองศก-คลองแสง-คลองพุมดวง-แม่น้ำตาปีเป็นเส้นทางน้ำสำคัญ ควบคู่ไปกับทางบกที่มีอยู่หลายทาง (อมรา ศรีสุชาติ, 2543, หน้า 238)

นอกจากนั้นได้มีการศึกษาจากการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดีในคาบสมุทรไทยหลายแหล่งด้วยกัน (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 5, 2542, หน้า 2109-2123) และได้พบแหล่งโบราณคดีที่แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยเริ่มประวัติศาสตร์ในบริเวณลุ่มน้ำตาปีตอนบนถึงสองแหล่งด้วยกันคือแหล่งคลองคุดด้วน และแหล่งถ้ำพรณรา แสดงให้เห็นว่าในยุคเริ่มประวัติศาสตร์ของคาบสมุทรไทยนั้น ได้มีชุมชนร่วมสมัยเดียวกันตั้งถิ่นฐานในบริเวณชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน

ภาพที่ 3-3 ที่ตั้งชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ภาคใต้ในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน (มีการค้นพบสองแหล่งคือแหล่งคลองคุดด้วนและแหล่งถ้ำพรณรา) (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 5, 2542, หน้า 2116)

จากการค้นพบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคเริ่มประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ รัฐโบราณดังกล่าว นักวิชาการได้แสดงถึงเรื่องราววิถีชีวิตของผู้คนในยุคสมัยนี้ไว้ว่า กลุ่มชนสมัยนี้น่าจะมีพัฒนาการมาจากชุมชนก่อนประวัติศาสตร์โดยเริ่มเคลื่อนย้ายจากพื้นที่ป่าเขาเข้ามาในพื้นที่ราบและชายฝั่งทะเลมากขึ้น มีการพัฒนาเป็นชุมชนเกษตรกรรม มีการติดต่อกับชุมชน

วัฒนธรรมสำริดในดินแดนข้างเคียงในช่วงระหว่าง 500 ปีก่อนพุทธกาลจนถึงพุทธศตวรรษที่ 5
 ดังการพบกลองมโหระทึกในแหล่งโบราณคดีคลองคุนคั่ว เป็นต้น

ลักษณะความเป็นอยู่ทั่วไปของชุมชนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 5-8 ส่วนใหญ่ก่อตั้งชุมชน
 บนเนิน และเป็นกลุ่มชนที่อยู่กระจายตามแนวลำน้ำ เป็นชุมชนเกษตรกรรมและชุมชนชาวประมง
 มีการใช้เครื่องมือโลหะของมีคมแทนเครื่องมือหิน ใช้เตาเชิงกรานแทนภาชนะแบบหม้อสามขา
 มีภาชนะรูปกาน้ำ เริ่มรู้จักการนำฝ้ายมาปั่นเป็นเส้นด้ายใช้ทำผ้า การประมงก็รู้จัก แห อวน และรู้จัก
 การต่อเรือไปตามลำน้ำได้ไกล ๆ เมื่อถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-11 ชุมชนบางแห่งปรับตัวเป็นชุมชน
 เมืองท่า มีการค้าทางทะเล พัฒนาการทางสังคมมีรูปแบบมากขึ้น มีการแบ่งกลุ่มอาชีพ มีผู้ปกครอง
 เริ่มมีสถาบันต่าง ๆ จนถึงพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ได้มีการรวมตัวเป็นชุมชน
 ที่มีองค์กรกลาง สถาบันผู้ปกครองและศาสนามีความชัดเจนขึ้น บางชุมชนได้พัฒนาไปถึงขั้น
 การวางผังเมือง มีระบบชลประทาน กล่าวได้ว่าในช่วงนี้พัฒนาการทางสังคมของคาบสมุทรไทย
 ได้เข้าสู่สมัยรัฐโบราณ มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่เมืองท่าที่เป็นรัฐสำคัญต่าง ๆ เมื่อรัฐที่อยู่ชายทะเลรุ่งเรือง
 มั่งคั่งขึ้น ก็มักมีการขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมไปยังบรรดา
 ชุมชนที่อยู่ภายใน ทั้งนี้เพราะการค้าขายกับภายนอกนั้นต้องมีสินค้าโดยเฉพาะพวกสินค้าป่าต่าง ๆ
 ซึ่งส่วนใหญ่ก็อยู่ตามชุมชนภายใน โดยเฉพาะเขตป่าเขา จึงจำเป็นต้องสร้างความสัมพันธ์ทาง
 เศรษฐกิจและวัฒนธรรมขึ้น (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2531, หน้า 34)

ชุมชนในเขตป่าเขาและลำน้ำภายในดังเช่นชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนดำรงอยู่
 โดยมีความสัมพันธ์กับศูนย์กลางที่เป็นเมืองท่าสำคัญ ๆ เหล่านั้น เนื่องจากเมืองท่าต่าง ๆ จะต้อง
 มีชุมชนตอนในเป็นที่รองรับสินค้าขณะเดียวกันต้องเป็นแหล่งผลิตสินค้าบางอย่างเพื่อส่งออกด้วย
 ดังหลักฐานจากการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีตอนในที่มีสัมพันธ์กับแหล่งเมืองท่าจากฝั่งหนึ่งไปสู่อีก
 ฝั่งหนึ่ง เช่น จากแหล่งเมืองที่ควนลูกปัด จังหวัดกระบี่ มีเส้นทางน้ำภายในและเส้นทางบกไป
 เชื่อมต่อกับคลองสินปุน-แม่น้ำตาปี ไปสู่แหล่งชุมชนถ้ำพรรณรา แหล่งโบราณคดีพิปูน จังหวัด
 นครศรีธรรมราช ก่อนที่จะออกสู่ฝั่งทะเลอ่าวไทย (อมรา ศรีสุชาติ, 2543, หน้า 237) โดยในแหล่ง
 โบราณคดีพิปูนนี้มีการค้นพบคันฉ่องสำริดเงินที่ย้อนไปถึงสมัยราชวงศ์อัน (พ.ศ. 337-พ.ศ. 763)
 และสมัยราชวงศ์ถัง (พ.ศ. 1161-พ.ศ. 1450) (กรมศิลปากร, 2529, หน้า 10) นอกจากนั้นได้มีการ
 การค้นพบขอบปากไหเคลือบสีเขียวมะกอกและไหหกหูเคลือบสีเขียว ศิลปะจีนสมัยราชวงศ์ถัง
 พุทธศตวรรษที่ 12-14 บริเวณแม่น้ำจันดี อำเภอช้างกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราช
 (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช) จากหลักฐานการค้าขายของป่าของเมืองท่า เช่น
 ไม้หอม กายาน หวาย เครื่องเทศ งาช้าง เขาสัตว์ นอแรด ฯลฯ ล้วนแต่ได้ผลผลิตมาจากชุมชนป่าเขา
 ภายในทั้งสิ้น แม้ว่าเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนตอนในกับเมืองท่าต่าง ๆ ยังไม่แจ่มชัด

โดยเฉพาะการได้มาของสินค้าเหล่านั้นว่าอาจอยู่ในรูปแบบบีบบังคับค่าส่วยหรือการซื้อขายแลกเปลี่ยนกับชาวชุมชน

ในยุคสมัยเริ่มประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ยุคโบราณของคาบสมุทรไทยนี้ ศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนโดยผ่านศูนย์กลางอำนาจ โดยเฉพาะเมืองท่าต่าง ๆ การเข้ามาของชนชาติอินเดียเพื่อทำการค้าทางทะเลได้นำความเชื่อทางศาสนาเข้ามา และได้รับการยอมรับจากชุมชนดั้งเดิมของคาบสมุทรไทยอย่างน้อยในระดับของผู้ปกครอง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2531, หน้า 32-33) ได้แสดงความเห็นในประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

“แต่ก่อนนั้น...วัฒนธรรมท้องถิ่นมีความหลากหลายและแตกต่างกันอย่างมาก เป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้ไม่อาจรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวได้...ไม่อาจจัดการให้เกิดเป็นกลุ่มทางการเมืองที่ใหญ่โตได้ ครบจนเมื่อมีการเกี่ยวข้องกับอารยธรรมกับทางอินเดียจนมีการเคลื่อนไหวขึ้นโดยนำเอาวัฒนธรรมอินเดียมาเป็นสื่อทำให้เกิดบูรณาการทางวัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมอินเดียมีพลังและศักยภาพทำให้ผู้คนที่มีความแตกต่างกันทางชาติพันธุ์ทั้งหลายซึ่งมีลักษณะต่างคนต่างอยู่นั้นยอมรับและมีความต้องการร่วมกันได้ อาจกล่าวได้ว่าภาษา วัฒนธรรม หรืออีกนัยหนึ่งอารยธรรมอินเดียนั้นมีศักยภาพเป็นอย่างมากที่ทำให้เกิดบูรณาการทางวัฒนธรรม อันมีผลไปถึงบูรณาการทางการเมือง เกิดเป็นบ้านเมือง เป็นรัฐ หรืออาณาจักรที่มีพระราชปกครอง”

มีหลักฐานทางโบราณวัตถุในคาบสมุทรไทยที่แสดงให้เห็นว่า ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9-11 แสดงถึงการนับถือศาสนาฮินดูและพุทธผสมผสานกันไป ช่วงนี้ศาสนาฮินดูโดดเด่นกว่า พบประติมากรรมศาสนาฮินดูปรากฏกระจายอยู่มากมายในแหล่งโบราณคดีและชุมชนต่าง ๆ โดยเฉพาะจังหวัดนครศรีธรรมราชนั้นมีเป็นจำนวนมากจนสามารถอนุมานได้ว่าเป็นศูนย์กลางทางศาสนาฮินดูก็ได้ ศาสนาฮินดูได้เข้ามาพร้อมกับวัฒนธรรมทางภาษาดังปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกว่ามีการใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาทมิฬ ต่อมาหลังจากพุทธศตวรรษที่ 14 อิทธิพลศาสนาฮินดูได้ถูกแทนที่ด้วยพุทธศาสนาแบบมหายาน ดังปรากฏรูปพระโพธิสัตว์ทั้งที่เป็นประติมากรรมหินและสำริด พระพิมพ์ และพระสฐูปจำลองดินดิบและดินเผาเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในไชยา และนครศรีธรรมราช ในด้านวัฒนธรรมภาษา มีการพบหลักฐานการใช้ภาษาสันสกฤต ภาษามอญ โบราณและภาษาทมิฬ ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-18 พุทธศาสนาแบบมหายานเจริญสูงสุด และมีความสัมพันธ์กับชนชาติเขมรอีกด้วย โดยพบภาษาขอมเพิ่มเข้ามาร่วมกับภาษาอื่น ๆ ที่มีอยู่เดิม การผสมผสานทางวัฒนธรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ผู้คนในคาบสมุทรไทยนั้นได้มีการติดต่อกับผู้คนในภูมิภาคอื่น ๆ และมีการเกี่ยวข้องทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมตลอดเวลา นอกจากนั้นจะต้องตระหนักว่าในดินแดนและแต่ละช่วงสมัยไม่ได้มีวัฒนธรรมหรือนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่งโดยเฉพาะ แต่จะมีวัฒนธรรมหรือศาสนาอื่นจากบ้านเมืองอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์กัน

เข้ามาผสมผสานปนเปด้วยเสมอ (ศรีศักร วัลลิโภคม, 2531, หน้า 42)

จนถึงประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 18 และต้นพุทธศตวรรษที่ 19 อิทธิพลของพุทธศาสนาหิณยานเริ่มมีบทบาทโดดเด่นในคาบสมุทรไทย โดยเฉพาะลัทธิลังกาวงศ์ พบหลักฐานจากโบราณวัตถุ ศิลารึก และเอกสาร โบราณที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนในดินแดนภาคใต้ เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์และมีอิทธิพลต่อดินแดนส่วนอื่น ๆ ของประเทศไทย

3. ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนสมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย

สมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย กำหนดตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา เป็นช่วงสมัยที่ดินแดนประเทศไทยมี “วัฒนธรรมชนชาติไทย” เป็นศูนย์กลางด้านต่าง ๆ มีรัฐสุโขทัยมีอำนาจในภาคเหนือตอนล่าง และพัฒนาการมาเป็นอาณาจักรอยุธยาในภาคกลาง ในดินแดนคาบสมุทรไทยหรือภาคใต้มีรัฐนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง และพัฒนาการเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาในสมัยต่อมา มีหลักฐานยืนยันได้ว่าผู้คนที่ย้ายมาในคาบสมุทรไทยใช้ “ภาษาตระกูลไท” เป็นภาษากลางในการสื่อสารเช่นเดียวกับภูมิภาคอื่น ๆ มีการพบการบันทึกเรื่องราวโดยใช้ภาษาไทยสวดแทรกเข้าไปในศิลาจารึกที่เขียนด้วยอักษรขอม นอกจากนั้นด้านหลักฐานทางโบราณคดีอื่น ๆ และหลักฐานจากเอกสารตำนานต่าง ๆ ให้ข้อมูลที่สอดคล้องกันถึงความสัมพันธ์ของรัฐไทยในคาบสมุทรและรัฐไทยที่อยู่ในภูมิภาคอื่น ๆ รวมทั้งการนับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท (หิณยาน) เป็นศาสนาหลักเหมือน ๆ กัน ยุคสมัยนี้จึงเน้นไปที่ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเป็นหลัก เพื่อให้เห็นภาพกว้าง ๆ ของตำแหน่งแห่งที่ของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนที่มีพัฒนาการมา ขณะเดียวกันพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เน้นไปที่การเมืองการปกครองดังกล่าวสามารถเป็นฐานความเข้าใจวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมอีกด้วย

3.1 ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนต้นพุทธศตวรรษที่ 18-พ.ศ. 2310

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนในช่วงต้นศตวรรษที่ 18-พ.ศ. 2310 เป็นช่วงที่ชุมชนท้องถิ่นอยู่ภายใต้พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครศรีธรรมราชยุค “ราชวงศ์ศรีธรรมโศกราช” ซึ่งซ้อนทับ เชื่อมโยงมาจาก รัฐ “ตามพรลิงค์” เข้าสู่สมัยความสัมพันธ์กับรัฐในลุ่มน้ำเจ้าพระยาในศตวรรษที่ 19 เข้าสู่ยุคกรุงศรีอยุธยาและถึงสมัยเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310

ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 17 อาณาจักรศรีวิชัยเสื่อมอำนาจลง อำนาจอธิปไตยในคาบสมุทรไทยได้ย้ายศูนย์กลางมาอยู่ที่นครศรีธรรมราช (คำเนิน เลขกุล, 2521, หน้า 149) ในยุคนี้ยังเรียกว่า “ตามพรลิงค์” อยู่ โดยปรากฏชื่อ “ราชวงศ์ศรีธรรมโศกราช” ในฐานะผู้ปกครองมากกว่าหนึ่งร้อยปี ดังปรากฏหลักฐานที่สอดคล้องกันในจารึกดงแม่นางเมือง (หลักที่ 35) จารึกวัดเสมามือ (หลักที่ 24) จารึกวัดหัวเวียง (หลักที่ 25) ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ตำนานพระบรมธาตุ

เมืองนครศรีธรรมราช ดำเนินเมืองพัทลุง และจดหมายเหตุจากจีน เป็นต้น

“ราชวงศ์ศรีธรรมโศกราช” ที่โดดเด่นประกอบด้วยสามพี่น้อง คือ “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” จันทรภาณุ และพงษาสุรา ทั้งสามพี่น้องนี้ในตำนานฯ กล่าวว่าหนี “ไช้हां” มาจากนครอินทปัตต์ เดินทางมา 8-9 ปี มาถึงนครศรีธรรมราช จากตำนานนี้ จิตร ภูมิศักดิ์ ได้เสนอความเห็น ว่า ผู้ปกครองทั้งสามพี่น้องนี้น่าจะมาจากอาณาจักรเขมรโบราณ เพราะนครอินทปัตต์ คือ เมืองนครธมเมืองหลวงเขมรโบราณ (จิตร ภูมิศักดิ์, 2547, หน้า 151) โดยมีข้อพิสูจน์จากชื่อสถานที่ต่าง ๆ จำนวนหนึ่งในภาคใต้ โดยเฉพาะในนครศรีธรรมราชเป็นชื่อที่มาจากภาษาเขมร ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าเป็นความคิดที่น่าเชื่อถือเป็นอย่างมาก เนื่องจากผู้วิจัยพบว่า คำว่า “ฉวาง” ซึ่งเป็นที่มาของอำเภอฉวางนั้น เป็นคำที่มาจากภาษาเขมรเช่นเดียวกัน โดยผู้วิจัยจะพิจารณาประเด็นนี้อีกครั้งในช่วงที่กล่าวถึง “ฉวาง”

“ราชวงศ์ศรีธรรมโศกราช” จากนครอินทปัตต์ดังกล่าวนี้ได้ฟื้นฟูเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาใหม่หลังจากเมืองได้ร้างไปก่อนหน้านี้ การเป็นเมืองร้างนี้ไม่ได้หมายความว่า พื้นที่อื่น ๆ รอบ ๆ เมืองนครศรีธรรมราชไร้ผู้คน แต่ร้างผู้ปกครองในรูปของรัฐที่รวบรวมอยู่ในระบบการปกครองเดียวกัน ดังในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่า หลังจาก “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” ได้มาถึง “หาดทรายแก้ว” พร้อมผู้คน “30,000” ได้พบ “พรมสุริย” ทำไร่อยู่ และมี “นายเทียนบันทิต” อยู่อีกคนหนึ่ง “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” จึงตั้งค่ายทำนาทำไร่ ก่ออิฐปูนก่อกำแพงเมืองโดยรอบ และบูรณะก่อสร้างพระธาตุต่อจากผู้ปกครองยุคก่อน ๆ และเมื่อตั้งถิ่นฐานที่มั่นคงพอสมควรแล้วได้มีการจัดระบบเมืองที่อยู่รอบเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมือง “12 นคร” แสดงให้เห็นว่าพื้นที่อื่น ๆ ได้มีชุมชนอยู่ก่อนหน้านี้แล้ว และในบรรดาเมือง “12 นคร” มีเมืองที่ใกล้เคียงบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำตาปีเมืองหนึ่งคือ เมืองสะอูเลา (ท่าทอง) หรือเมือง “กาญจนดิษฐ์” นั่นเอง

ในสมัย “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” ผู้พี่น้องที่ปรากฏหลักฐานจากตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชว่าได้ทำสงครามกับผู้ปกครองทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาชื่อ “ท้าวพิไชยเทพเชียงภาว” ผู้เป็นบิดาท้าวอุทองแห่งกรุงอโยธยา ณ ตำบลบางสะพาน (ประจวบคีรีขันธ์) นักประวัติศาสตร์คำนวณว่าอยู่ในช่วง พ.ศ. 1722 (เช่น มานิต วัลลิโกดม, 2509 อ้างถึงใน ดำเนิน เลชะกุล, 2521, หน้า 149) ผลการทำสงครามครั้งนี้ “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” ขอทำสัญญาสงบศึก เป็นมิตรและยอมรับในอำนาจของผู้ปกครองจากลุ่มน้ำเจ้าพระยา ทั้งสองฝ่ายได้แบ่งเขตแดนกันโดย “ท้าวอุทองยกพระหัตถ์เบื้องขวาขึ้นว่า แต่เทียมแท่นศิลาไปฝ่ายทักษิณเป็นแดนพระเจ้าศรีธรรมโศกราช แต่เทียมแท่นศิลาไปฝ่ายอุดรเป็นแดนท้าวอุทอง” (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 51) เหตุการณ์ในครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสองอาณาจักร สองกลุ่ม

ผู้ปกครอง โดยสมัยนี้อาณาจักรทางลุ่มน้ำเจ้าพระยามี “อำนาจเหนือกว่า” เมืองนครศรีธรรมราช แต่ไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องแทรกแซงในด้านการปกครองใด ๆ อย่างไรก็ตามการเป็นพันธมิตร ในครั้งนี้ในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้เริ่มมีความสัมพันธ์ต่อกันและสืบเนื่องต่อมา ในระยะหลัง ๆ นอกจากนั้นเหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้เห็นว่าในดินแดนบริเวณ “ขวานทอง” ในยุคสมัยนี้มีอาณาจักรหรือรัฐที่เจริญรุ่งเรืองก่อนอาณาจักรสุโขทัยอย่างน้อยสองอาณาจักร โดยอาณาจักรสุโขทัยได้เริ่มต้นอย่างเป็นทางการในภาคเหนือตอนล่าง (ภาคกลางตอนบน) ใน พ.ศ. 1762 เมื่อพ่อขุนบางกลางหาว ขึ้นเป็นปฐมราชวงศ์สุโขทัย

หลังจาก “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” ผู้พี่สวรรคต จันทราภานุผู้น้องได้เป็นผู้ปกครอง “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” แทน และให้น้องชายอีกคนคือ พงษาสุรา เป็นจันทราภานุ แทน หลังจากนั้นไม่นานจันทราภานุสวรรคต พงษาสุรา ได้ขึ้นเป็น “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” แทน ในยุคสมัยนี้ประวัติศาสตร์ได้จารึกการยกทัพไปตีลังกาถึงสองครั้ง ครั้งแรกได้รับชนะและ ครั้งที่สองพ่ายแพ้จนทำให้พงษาสุราสวรรคต ในช่วงพงษาสุราขึ้นเฝ้าที่ตำหนักพระธาตุเมือง นครศรีธรรมราชกล่าวถึงการถูกโจมตีจากกองทัพชาวถึงสามครั้ง และเกิดวีรบุรุษที่สู้กับทัพชาว ที่ชื่อพังพาร หลังจากนั้นเมืองนครศรีธรรมราชเกิด “ไข้মন” ลงอีกครั้งทำให้เมืองร้าง ผู้คนหนี ไปอยู่ “ตรอกห้วยตรอกเขา” (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 86) แสดงให้เห็นว่าเมืองนครศรีธรรมราช ยุคสมัยนี้ผู้คนสามัญทั่วไปคงมีความสุขเพียงช่วงสั้น ๆ คือหลังจากเสร็จศึกกับผู้ปกครองจาก ลุ่มน้ำเจ้าพระยาแล้ว แต่หลังจากพงษาสุราขึ้นเฝ้าเกิดศึกสงครามแทบทั้งรัชสมัยทั้งยกทัพไปตี ลังกาสองครั้งและถูกชาวตีถึงสามครั้ง คาดว่าชาวบ้านต้องถูกเกณฑ์มาเป็นทหารจำนวนมาก นอกจากนั้นยังต้องเผชิญกับโรคภัยจากธรรมชาติอีกชีวิตผู้คนคงมีความลำบากเป็นอย่างยิ่ง เมืองนครศรีธรรมราชยุค “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” สามพี่น้องนี้มีหลักฐานด้านความสัมพันธ์กับ ผู้ปกครองเมืองสุโขทัย ดังปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวว่า ใน พ.ศ. 1799 พระร่วงโรจนราช แห่งกรุงสุโขทัยได้เสด็จมาเยี่ยมพระเจ้าสิริธรรมนคร ทรงทราบเรื่องพระพุทธรูปที่ลังกาจึง อยากได้ พระเจ้าสิริธรรมนครจึงส่งทูตไปบอกกษัตริย์ลังกาให้จึงได้พระพุทธรูปหิมาบุษชาติสุโขทัย (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546, หน้า 147) และในยุคพ่อขุนรามคำแหง ในจารึกหลักที่ 1 พ.ศ. 1826 ได้จารึกวลีที่นักวิชาการและ “คนเมืองคอน” กล่าวถึงมากที่สุดคือ “ตั้งมราชปราชญ์ เรียนจบ ปิฎกไตรหลวงกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา”

หลังจากเมืองนครศรีธรรมราชร้างไป ประมาณปลายศตวรรษที่ 19 เข้าสู่ต้น ศตวรรษที่ 20 ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวถึงการเข้ามาของผู้ปกครองที่ถูกส่งมาจาก เมืองเพชรบุรีโดยกษัตริย์จากกรุงศรีอยุธยาคือพระพนมวังและนางสะเดียงทองพร้อมด้วยคณะสงฆ์ โดยพระพนมวังนี้มีศักดิ์เป็นหลานของกษัตริย์อยุธยาอีกด้วย เหตุการณ์นี้ทำให้เห็นว่าด้าน

การปกครอง เมืองนครศรีธรรมราชขึ้นอยู่กับกรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองเอก ไม่ใช่เมืองพันธมิตร หรือเมืองประเทศราชดังแต่ก่อน คำนานเมืองนครศรีธรรมราชกล่าวว่า “พระเจ้าอยู่หัวให้พระพนม แลนางสะเดียงทองออกไปสร้างเมืองนครคอนพระ...เป็นฐะสร้างบ้านเมืองแลพระมหาธาตุคงดู สำเร็จ...แลพระเจ้าอยู่หัวสั่งให้สร้างป่าเป็นนาจนทุกตำบล ให้ป่าวแก่คนอันอยู่ ณ เขาให้ออกมาทำไร นาแลอยู่เป็นที่ถิ่นถาน บ้านที่อยู่ให้มีชื่อ มีตำบลแล” (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 54) การเข้ามาของ พระพนมวังแสดงให้เห็นถึงการรวมผู้คนที่อยู่ตามเมืองหรือชุมชนต่าง ๆ เพราะพื้นที่รอบ ๆ ไม่ได้ ร้างตามเมืองนครศรีธรรมราชไปด้วย การรวบรวมคนและ “สร้างป่าเป็นนา” นั้นไม่ได้เฉพาะเมือง นครศรีธรรมราชเท่านั้นแต่กินพื้นที่ไปทั่วทุกหัวเมืองในคาบสมุทรไทยในช่วงที่เริ่มฟื้นฟูเมือง นครศรีธรรมของพระพนมวังนี้ได้กล่าวถึงการ “สร้างป่าเป็นนา” ใกล้เคียงกับพื้นที่ลุ่มน้ำตาปี ตอนบนในปัจจุบันคือให้ “นายยอดอยู่สร้างนาเวียงสระ” (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 55) หลักจาก พระพนมวังเสียชีวิตลง เจ้าศรีราชาลูกชายได้สืบสานภารกิจต่อโดยได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์ อยุธยาให้เป็น “พญาศรีธรรม ไศกราช” ครองเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองอื่น ๆ ในคาบสมุทร ไทยทั้งหมด

ในช่วงเวลาการฟื้นฟูเมืองนครศรีธรรมราชยุคตระกูล “พระพนมวัง-นางสะเดียงทอง” นี้ในตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวถึงเมืองลานตาก (ลานสกา) “ตั้งอยู่สุดทำนน้ำ” ซึ่งตั้งอยู่ติดเทือกเขาฝั่งตะวันออก และที่สำคัญตำนานฯ ได้กล่าวเมืองอีกเมืองหนึ่งว่า “ยังมีขุนศรีพลแปดอ้อมแสนเมืองขวางอยู่เมืองสระ” (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 87) “เมืองขวาง-เมืองสระ” นี้คือเมืองที่อยู่เลยเมืองลานสกาออกไปหลังเทือกเขาด้านตะวันตกจึงเป็น พื้นที่บริเวณ “หลังเขา” หรือ “นอกเขา” ที่ในอดีตมีอาณาบริเวณกว้างจากอำเภอฉวางไปถึงเวียงสระ หรือพื้นที่ช่วงต้นของกลุ่มน้ำตาปีนั่นเอง นอกจากนั้นในการบูรณะพระบรมธาตุในครั้งนั้นได้ระดม ทรัพย์สิน เงินทอง แรงงานของชาวบ้าน ชาวเมือง ผู้ศรัทธาเข้าร่วมมากมาย ดังเช่น “การทำพระระเบียงล้อมพระธาตุแล้วทำกำแพงล้อมพระระเบียงทั้งสี่ด้าน แล้วทำที่พระห้อง พระระเบียงให้แก่พระสงฆ์ผู้ต้องพระราชนิมนต์นั้น” (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 89) มีผู้ปกครอง เมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชช่วยกัน “สร้าง” หรือเป็น “เจ้าภาพ” หลายเมือง หนึ่งในนั้นคือ “ขุนศรีพลแปดอ้อมแสนเมืองขวางเจ้าเมืองสระ” ได้ช่วยสร้าง 4 ห้องและ “สร้าง” ระเบียง 9 วา และ “ให้ขุนศรีพลแปดอ้อมแสนเมืองขวางเอาเชิงกุฎิ ในวัดพระคูหา วัดลำพูนฉวาง เมืองสระให้อาจากมาบูรณะพระธรรมศาลา” (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 90-94)

จะเห็นได้ว่าเมืองนครศรีธรรมราชยุคตระกูล “พระพนมวัง-นางสะเดียงทอง” “สร้างป่าเป็นนา” ตามนโยบายของกษัตริย์อยุธยานั้นเป็นการรวบรวมเมืองต่าง ๆ ที่ “ร้าง” ศูนย์อำนาจกลางขึ้นมาอีกครั้งหลังจาก “ต่างเมืองต่างอยู่” มาช่วงหนึ่ง การรวมรวมผู้คนโดยมีอำนาจ

กลางใหม่นี้ได้ดำเนินคู่กับนโยบายการบูรณะพระบรมธาตุ ซึ่งเป็นที่เคารพศรัทธาของผู้คนทั่วไป ทั้งคาบสมุทรไทยจึงทำให้การรวบรวมอำนาจครั้งนี้ประสบความสำเร็จในระดับสูง โดยชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนได้เข้ามาเกี่ยวข้องโดยตรงและเป็นการยืนยันถึงการดำรงอยู่ของชุมชนที่ต่อเนื่องมาจนถึงช่วงเวลานี้ อย่างไรก็ตามนครศรีธรรมราชยุค “สร้างป่าเป็นนา” นี้แม้ว่าเกิดจากการเริ่มต้นจากผู้ปกครองแต่การลงแรง “สร้างนา” นั้นล้วนเกิดจากชาวมุขชนที่มีอยู่เดิม ดังในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวไว้หลายตอนในลักษณะผู้ปกครองแต่งตั้งให้ผู้นำคนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งอยู่นั้น ๆ หรือเอาคนไปสร้างป่าเป็นนา ดังเช่น “ให้นายรัก นายราช นายเขียว ไปอยู่สร้างนาเมืองไชยา...นายยอดอยู่สร้างนาเวียงสระ...นายมนเอาคนไปสร้างป่าเป็นนา ตำบลพระเข้า แดงขมาย นายหอมเอาคนไปสร้างป่าเป็นนาตำบลหนองปราน...(กรมศิลปากร, 2505, หน้า 55-59) เป็นต้น

การรวบรวมผู้คนในชุมชนต่าง ๆ เพื่อ “สร้างป่าเป็นนา” นี้กล่าวได้ว่าเป็นพลวัติของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ อีกวาระหนึ่งที่สืบต่อมาจากยุคแรก ๆ ชุมชนในยุคนี้เริ่มเข้าสู่สังคมศักดินาของอยุธยา ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวถึงหลังจากพระพนมวังสิ้นพระชนม์ เจ้าศรีราชาลูกชายได้ปกครองบ้านเมืองแทน ตำนานฯ ได้กล่าวถึงการมี “กฎหมาย” ปกครองบ้านเมือง ดังที่ว่า “เจ้าศรีราชาให้ยกกฎหมายเอาชื่อแขกซึ่งให้ไปกินเมืองเป็นเจ้าเมืองทุกเมือง แลกฎหมายเอาตำบลบ้านตำบลเมืองแลไร่นา แลคนมากน้อยในเมืองนครคอนพระ” (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 57) “กฎหมาย” ดังกล่าวจึงใช้บังคับทั้งระดับบ้านและระดับเมืองและเกี่ยวข้องกับการทำมาหากินในไร่นาด้วย “กฎหมาย” ดังกล่าวจึงต้องมีที่มาหรือมีความสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยาอย่างแน่นนอน

อย่างไรก็ตามในด้านจำนวนผู้คนเมืองนครศรีธรรมราชทั้งหมดหลังจากเกิดศึกสงครามและ “ไข้ยมน” คงมีไม่มากนัก ดังเมื่อเจ้าศรีราชาได้กราบทูลรายงานต่อกษัตริย์อยุธยาว่า “ตั้งบ้านเมืองสร้างป่าเป็นนา ตั้งบ้านถิ่นถานป่าคนทั้งหลายทำไร่นา แล้วแต่งแขกไปกินเมืองแล้ว แลคนในเมืองนครคอนพระนั้นน้อยนัก” (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 57) แสดงว่าต้องมีพื้นที่รกร้างว่างเปล่าอีกเป็นจำนวนมาก จึงอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ในต้นอยุธยาสมัยพระราเมศวร เมื่อพระองค์เสด็จไปตี “ลานนา” เมื่อ พ.ศ. 1927 และได้รับชัยชนะ (ดำเนิน เลชะกุล, 2521, หน้า 160) ได้อพยพครัว “ชาวลานนา” จำนวนมากมาไว้ที่เมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองปักษ์ใต้ อีกสองเมืองคือ เมืองสงขลาและพัทลุง (ตรี อมาตยกุล, 2507, หน้า 188) เหตุการณ์นี้หากกล่าวในด้านประวัติศาสตร์เมืองหรือประวัติศาสตร์ชาติหรือประวัติศาสตร์โดยเน้นไปที่ผู้ปกครอง อาจไม่มีความสำคัญมากนัก แต่ในด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของคนสามัญหรือของชาวบ้านนั้นมีความสำคัญใหญ่หลวง เพราะกลุ่มชาวบ้านเหล่านั้นมีเป็นจำนวนมาก เคยอาศัยอยู่ในภาคเหนือ

มีวัฒนธรรมแบบลานนา เข้ามาอยู่ในดินแดนคาบสมุทรมที่มีภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมของผู้คน
อีกแบบหนึ่ง กลุ่มชาวบ้านเหล่านั้นดำรงวิถีชีวิตอย่างไร และมีการสืบเนื่องดำรงอยู่ภายใต้ความ
เปลี่ยนแปลงมาจนถึงปัจจุบันหรือไม่อย่างไร เป็นคำถามที่น่าสนใจค้นหาคำตอบเป็นอย่างยิ่ง

เหตุการณ์เรื่องอพยพชาว “ลานนา” มาไว้ที่สามเมืองนี้ กล่าวเฉพาะเมือง
นครศรีธรรมราช มีความเป็นไปได้มากกว่ากลุ่มชาว “ลานนา” เหล่านี้อย่างน้อยส่วนหนึ่งได้เข้ามา
อยู่ในบริเวณชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน โดยเฉพาะในอำเภอพิปูน เบาะแสหนึ่งมาจากการ
บอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในอำเภอพิปูนต่อนายชาติ ศิลปรีศรี นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
ชาวนครศรีธรรมราช เกี่ยวกับบรรพบุรุษของตัวเอง (ชาติ ศิลปรีศรี, สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2552)
ชาติได้วิเคราะห์ร่วมกับผู้วิจัยถึงความเป็นไปได้ต่อบอกเล่านี้ ได้สรุปร่วมกันว่ามีความเป็นไปได้
สูงมาก เนื่องจากผู้ถูกกวาดต้อนมีฐานะเป็น “เชลยศึก” ผู้กวาดต้อนมีนโยบายเพื่อต้องการตัดทอด
กำลังเมืองที่แข็งแกร่งและเป็นปฏิปักษ์ มากกว่าการกวาดต้อนเพื่อให้ทำการผลิต การอนุญาตให้ตั้ง
ถิ่นฐานจึงต้องเป็นที่ว่างเปล่าที่มีความลำบาก กันดาร เต็มไปด้วยภัยอันตรายทั้งสัตว์ร้ายและโรคภัย
ไข้เจ็บ พื้นที่ “หลังเขา” ในเขตภูเขาสูงอย่างลุ่มน้ำตาปีตอนบน โดยเฉพาะบริเวณอำเภอพิปูน
จึงเป็นไปได้มากที่สุดในการรองรับ “เชลยศึก” เหล่านั้น หากเป็นความจริงดังคำบอกเล่าและ
การวิเคราะห์นี้ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนในยุคต้นกรุงศรีอยุธยา จึงเป็นการตั้งชุมชน
โดยการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชนหลายกลุ่ม

หลังจากยุคตระกูล “พระพนมวัง-นางสะเดียงทอง” อันเป็นสมัยกรุงศรีอยุธยา
หลักฐานที่เกี่ยวข้องโดยตรงของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน ปรากฏเพียงว่าได้มีการค้นพบ
เศียรพระพุทธรูปผอบหิน และลัทธิ ศิลปะอยุธยา ที่ยอดเขาพระ ดาบเขาพระ อำเภอพิปูน
จังหวัดนครศรีธรรมราช (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช) หลักฐานนี้แสดงให้เห็นถึง
ความสัมพันธ์ของพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนกับ “วัฒนธรรมอยุธยา” โดยเป็นไปได้สูง
ว่าได้ส่งผ่านมาทางเมืองนครศรีธรรมราช เนื่องจากด้านการเมืองการปกครองเมืองนครศรีธรรมราช
กับอยุธยามีความสัมพันธ์ต่อกัน

หลังจากยุค “สร้างป่าเป็นนา” นำโดยตระกูล “พระพนมวัง-นางสะเดียงทอง”
นครศรีธรรมราชอยู่ในฐานะเมืองพระยามหานครของกรุงศรีอยุธยา มีอำนาจปกครองหัวเมือง
คาบสมุทรมถึง 15 หัวเมือง เป็นเมืองสำคัญ 1 ใน 8 เมืองที่ต้องถือน้ำพิพัฒน์สัตยา และอยุธยาจัดให้
เป็นเมืองที่มีฐานะสำคัญเอกอุ 3 เมือง คือ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพิษณุโลก และเมือง
นครราชสีมา ในปี พ.ศ. 1998 สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้เปลี่ยนฐานะเมือง
นครศรีธรรมราชจากเมืองพระยามหานครลงเป็นหัวเมืองเอก ทำให้กรุงศรีอยุธยาสามารถควบคุม
การปกครองเมืองนครศรีธรรมราชได้มากกว่าเดิมมาก และจะมอบหมายให้เมืองนครศรีธรรมราช

ทำหน้าที่ควบคุมเมืองทางใต้และรวบรวมผู้คนทำสงครามตามนโยบายเมืองหลวง ดังเช่นมีนโยบายให้เมืองนครศรีธรรมราชต้องยกกองทัพไปปราบเมืองมะละกาในปี พ.ศ. 2020 นอกจากนั้นทางกรุงศรีอยุธยาจะเป็นฝ่ายแต่งตั้งผู้ปกครองโดยตรง ซึ่งอาจจะเป็ชวานครศรีธรรมราชหรือไม่ก็ได้ ดังเช่นในปีพ.ศ. 2072 สมัยพระมหาจักรพรรดิ ได้แต่งตั้งให้ขุนอินทรเทพเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ออกไปครองเมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น (สงบ ส่งเมือง, 2518, หน้า 18)

จนถึง พ.ศ. 2173 เมื่อเจ้าพระยาตากโหมสุริยวงศ์ปลงพระชนม์สมเด็จพระเชษฐาธิราช แล้วยกพระอาทิตย์วงศ์ขึ้นครองราชย์แทน เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไม่เห็นชอบจึงถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏ ขณะเดียวกันเจ้าพระยาตากโหมสุริยวงศ์ไม่พอใจพวกทหารอาสาญี่ปุ่นที่มีกำลังกล้าแข็ง จึงได้ออกอุบายขย่งความดีความชอบหัวนายอาสาญี่ปุ่นชื่อ ยามาตานากามาซา โดยได้รับบรรดาศักดิ์เป็นออกญาเสนาภิมุขให้คุมกองทหารญี่ปุ่นทั้งหมดลงไปครองเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเท่ากับเป็นการปลดเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่กำลังทำศึกกับพวกฮอลันดาอยู่ เมื่อออกญาเสนาภิมุขได้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้ทำศึกกับพวกฮอลันดาจนได้รับชัยชนะ ขณะนั้นเจ้าพระยาตากโหมสุริยวงศ์ได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์อยุธยาทรงพระนามว่าพระเจ้าปราสาททองจนถึง พ.ศ. 2176 ออกญาเสนาภิมุขได้ถึงแก่อนิจกรรม หลังการถึงแก่อนิจกรรมของออกญาเสนาภิมุขเกิดเหตุการณ์สำคัญที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชาวเมืองนครศรีธรรมราชครั้งสำคัญ กล่าวคือ ออกขุนเสนาภิมุข (โอนิน) บุตรชายออกญาเสนาภิมุข อายุประมาณ 18 ปี จับเจ้าเมืองคนก่อนประหารชีวิตในข้อหาวางแผนฆ่าบิดา ส่งผลให้ชาวเมืองนครศรีธรรมราชไม่พอใจเป็นอย่างมากจึงจับอาวุธขึ้นต่อสู้กับชาวญี่ปุ่นทำให้ทั้งสองฝ่ายล้มตายเป็นจำนวนมากแต่ชาวญี่ปุ่นมีความสามารถทางด้านการต่อสู้มากกว่า สามารถบุกเข้าชวานครศรีธรรมราชอย่างโหดร้ายทารุณจนชาวเมืองต้องอพยพหลบหนีออกจากเมือง หึ่งเมืองไว้ให้ชาวญี่ปุ่นปล้นสะดมเก็บทรัพย์สินเงินทองตามอำเภอใจ (สงบ ส่งเมือง, 2518, หน้า 22) จากนั้นจึงได้ถอนกำลังออกจากเมืองไป

นครศรีธรรมราชในยุคผู้ปกครองชาวญี่ปุ่นดังกล่าวนี้คงไม่เป็นที่พอใจชาวเมืองนครศรีธรรมราชในระดับหนึ่ง ดังสะท้อนจากเพลง “ซ้าน้อง” (กล่อมเด็ก) ของเมืองนครศรีธรรมราชที่ว่า “ไอ้อูเหอ ไก่ตูกหางหลัน ข้าหลวงญี่ปุ่น ชันชีจับเด็ก จับโหมสาวสาว บ่าวบ่าวไว้ทำมหาดเล็ก ชันชีจับเด็ก จับสิ้นทั้งเมืองคอน” (ประทีป ชุมพล, 2546 ก, หน้า 9)

ความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครองระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไม่ค่อยราบรื่นนัก ดังคราวที่เมืองปัตตานีไม่ยอมอ่อนข้อให้ปกติต้องเป็นหน้าที่ของเมืองนครศรีธรรมราชในการควบคุมดูแล แต่ครั้งนี้กองทัพจากกรุงศรีอยุธยากองมาปราบเองและมาตั้งทัพอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช และเมื่อปราบปัตตานีได้สำเร็จสมเด็จพระเจ้าปราสาททองให้เมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งหมดขึ้นแก่

สมุททลโหมใน พ.ศ. 2178 (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 8, 2542, หน้า 3612)

จนถึงสมัยพระเพทราชาเมื่อ พ.ศ. 2227 ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับกรุงศรีอยุธยายิ่งย่ำแย่ลงมากขึ้น เมื่อเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชไม่ยอมรับการขึ้นมามีอำนาจหลังสมเด็จพระนารายณ์ โดยไม่ยอมเข้าไปถวายน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นเวลา 3 ปี จนกรุงศรีอยุธยาต้องยกทัพไปปราบในปี พ.ศ. 2231 กรุงศรีอยุธยาใช้เวลาถึง 3 ปีจึงปราบได้ ผลจากเหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้กรุงศรีอยุธยาไม่ไว้วางใจเมืองนครศรีธรรมราชอีกต่อไป เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชถูกลดบทบาทลงมาเป็นเพียง “ผู้รั้งเมือง” อยู่ระยะหนึ่ง จนถึงสมัยสมเด็จพระบรมโกศจึงได้ยกฐานะเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้ง จนถึง พ.ศ. 2310 เมื่อกรุงศรีอยุธยาพ่ายแพ้ต่อพม่า เสียกรุงเกิดสภาพฉาวยไปทั่วดินแดนไทย ดินแดนไทยแตกเป็นชุมนุมอิสระต่าง ๆ ถึง 5 ชุมนุมด้วยกัน เมืองนครศรีธรรมราชเป็นชุมนุมอิสระหนึ่งในนั้นเรียกว่า “ชุมนุมเจ้านคร” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 8, 2542, หน้า 3612)

สงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งนี้เมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้รับผลกระทบจากสงครามด้วยเหตุนี้ภูมิปัญญาต่าง ๆ ของเมืองนครศรีธรรมราชที่มีมาจากยุค “ศรีธรรมโศกราช” และผสมผสานกับอาณาจักรบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะกรุงศรีอยุธยา ยังคงถูกเก็บรักษาในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งในคำรา คัมภีร์ กฎหมาย ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ภูมิปัญญาต่าง ๆ ของเมืองนครศรีธรรมราชได้มีส่วนช่วยในการฟื้นฟูบ้านเมืองเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะทางด้านศาสนา

“เมืองขวาง” กับ “ฉวาง”

จากตำนานพระธาตุนครศรีธรรมราชที่ได้กล่าวถึง “ขุนศรีพลแปดอ้อมแสนเมืองขวาง เจ้าเมืองสระ” และข้อความที่ว่า “ให้ขุนศรีพลแปดอ้อมแสนเมืองขวางเอาเชิงภูฎิ ในวัดพระภูหา วัดลำพูนฉวางเมืองสระให้เอาจากมางพระธรรมศาลา” ได้แสดงให้เห็นว่ามีตำแหน่งขุนนางที่ลงท้ายว่า “เมืองขวาง” โดยเกี่ยวข้องกับชื่อต่าง ๆ เช่น “วัดพระภูหา” “วัดลำพูน” “ฉวาง” และ “เมืองสระ” โดยชื่อเหล่านี้แสดงถึงสถานที่ต่าง ๆ ในอาณาบริเวณเดียวกัน เป็นที่ชัดเจนว่า ชื่อต่าง ๆ เหล่านี้คือ สถานที่ “นอกเขา” หรือฝั่งตะวันตกของเขาลวง ซึ่งในอดีตเป็นส่วนหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราชโดยมีเขาลวง กั้น “ขวาง” อยู่ ชื่อเหล่านี้ในอดีตอาจไม่แน่ชัดว่าอยู่ตำแหน่งใด แต่สามารถพิจารณาร่องรอยจากปัจจุบันได้อย่างคร่าว ๆ ว่า “วัดพระภูหา” นั้น น่าจะเป็นวัดภูหา วัดเก่าแก่โบราณในตำบลช้างขวา อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี “วัดลำพูน” แม้ว่าในปัจจุบันไม่มีชื่อนี้แล้ว แต่ต้องเป็นวัดใดวัดหนึ่งใน “อำเภอลำพูน” ในอดีต และเปลี่ยนเป็นอำเภอบ้านนาเดิมในปัจจุบัน โดยยังคงหลงเหลือ “ลำพูน” ในชื่อตำบลลำพูน อำเภอบ้านนาเดิม จังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน “ฉวาง” คือพื้นที่บริเวณ คลองฉวางหรือฉวางในอดีต อำเภอบ้านนาสาร

จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในปัจจุบัน และ “เมืองสระ” น่าจะเป็นบริเวณ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน แม้ว่ามองจากตำแหน่งในปัจจุบันก็ยัง “เห็น” ถึงความสัมพันธ์ที่มีมาในอดีต มองจากจังหวัดนครศรีธรรมราช วัดคูหาตั้งอยู่ใกล้สุด ได้ลงมาเป็นอำเภอบ้านนาเดิม (ลำพูน) เชื้องด้านล่างลงมาอีกเป็นอำเภอบ้านนาสาร และตามมาด้วยอำเภอเวียงสระ สถานที่เหล่านี้เมื่อมองในภาพรวมภายใต้อิทธิพลของเมืองนครศรีธรรมราช คือ บริเวณที่เขาหลวงขวางอยู่ หรือเป็นบริเวณที่ “ขวาง” ก่อนเข้าสู่เมืองนครศรีธรรมราชทางบก จึงไม่น่าแปลกใจที่บริเวณนี้จะเรียกว่า “เมืองขวาง” และเป็นที่มาของชื่อ “ขุนศรีพลแปดอ้อมแสนเมืองขวาง”

นอกจากนั้นยังมีประเด็นที่น่าสนใจ คือคำว่า “ฉวาง” พบว่าคำนี้มีรากศัพท์มาจากภาษาเขมร ดังในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน แปล “ฉวาง” (ฉะหวาง) ว่าเป็นวิธีเลขชั้นสูงของโบราณอย่างหนึ่ง และแปลอีกอย่างหนึ่งว่า ฉวางเป็นภาษาเขมรเป็นกริยาแปลว่า “ขวาง” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542, หน้า 113-114) เมื่อพิจารณาคำแปลดังกล่าวจึงเป็นไปได้ที่จะเกี่ยวข้องกับ “เลขชั้นสูง” เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับสถานที่ความหมายว่า “ขวาง” จึงสอดคล้องกับบริบทต่าง ๆ ที่กล่าวมา

คำว่า “ฉวาง” หรือ “ขวาง” เป็นคำกริยา คือลักษณะที่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากั้นเอาไว้ คำนี้ยังได้ปรากฏในวรรณกรรมสมัยอยุธยา เรื่อง กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงศ์หรือ เจ้าฟ้ากุ้ง ดังในตอนหนึ่งว่า

ยุงทองย่องย่างเยื้อง	รำฉวาง
รายรายฟ้ายเฟื่องฟาง	เฉิดหน้า
ปากหงอนอ่อนสำอาง	ลายเลิศ
รำเด่นเด่นงามหง้า	ปีกป้องเป็นเพลง

(พระราชประวัติและพระราชนิพนธ์ เจ้าฟ้าธรรมมาธิเบศ, 2552, หน้า 90)

นอกจากนั้นยังปรากฏ ในมหาดิลกคำหลวง กัณฑ์มัทรี แต่งโดยพระยาพระคลัง (หน) สมัยรัชกาลที่ 1 เขียนว่า “อันว่าพยัคฆราชอันฉวางมรรคาพระมัทรี”

ในกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงสามารถตีความได้ว่ากรณีที่ “นกุญรำฉวาง” นั้นนอกจาก หมายถึง “รำขวาง” แล้วอาจหมายถึง “รำแบบเฉียง ๆ” แม้ไปทางซ้ายหรือขวาก็ได้ โดยทั้งสองความหมายไม่ขัดแย้งกันเพราะการรำแบบเฉียง ๆ ก็มองว่าเป็นการขวางหรือกั้นสิ่งอื่น ๆ ได้เช่นเดียวกัน

แต่สำหรับในมหาดิลกคำหลวง กัณฑ์พระมัทรีนั้น สามารถตีความได้อย่างเดียวว่า “เลื้อยได้ขวางทางพระมัทรี”

จากความหมายทางรูปศัพท์ กลับมามองในบริบทของสถานที่พบว่าสามารถพิจารณาได้สองลักษณะ ลักษณะแรกบริเวณนอกเขาฝั่งตะวันตกของเขาหลวง มองจาก “เมืองนคร” ในฐานะเมืองศูนย์กลาง เขาหลวงได้ขวางพื้นที่บริเวณนี้เอาไว้ สถานที่บริเวณนี้จึงเป็น “เมืองขวาง” ในสายตา “เมืองนคร”

ภาพที่ 3-4 การมูมมองจาก “เมืองนคร” หลังเทือกเขาหลวงคือดินแดน “เมืองขวาง”

ลักษณะที่สอง ภายในพื้นที่บริเวณในอำเภอบ้านนาสารในปัจจุบัน ซึ่งเป็นที่ตั้งอำเภอขวางในครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2440 มีคลอง ๆ หนึ่งชื่อ “คลองขวาง” เป็นคลองที่ใหญ่พอสมควร ไหลจาก “เขาหนอง” ฝั่งเดียวกับเขาหลวงลงมาบรรจบกับแม่น้ำตาปีที่ตำบลท่าชี อำเภอบ้านนาสาร จึงสามารถมองได้ว่าเป็น “คลองขวาง” อยู่ภายในพื้นที่ ผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้อาจเรียกชื่อบ้านนามเมืองตัวเองว่า “เมืองขวาง” หรือ “เมืองขวาง” ได้เช่นเดียวกัน โดยผู้คนจากบริเวณอื่น โดยเฉพาะ “เมืองนคร” จึงเรียกตาม ๆ กันมา

คลองฉวางจากเขาหนอง อ.บ้านนาสาร

คลองฉวางผ่าน เทศบาล
บ้านนาสารคลองฉวางบรรจบแม่น้ำตาปี
ที่ ต.ท่าชี อ.บ้านนาสาร

ภาพที่ 3-5 คลองฉวาง

ดังนั้น ไม่ว่าสิ่งทีขวางอยู่คืออะไรก็ตาม จะเป็นภูเขาหรือแม่น้ำ บ้านเมืองบริเวณนี้ได้ถูกเรียกว่า “เมืองขวาง” หรือ “เมืองฉวาง” อย่างแน่นอน

นอกจากนั้นการที่คำว่า “ฉวาง” เป็นภาษาเขมรก็มีความน่าสนใจไม่น้อย แสดงให้เห็นว่าพื้นที่บริเวณนี้มีความเกี่ยวข้องกับเขมรในสมัยโบราณ อย่างน้อยที่สุดไม่ต่ำกว่าสมัยอยุธยา ตามตำนานพระบรมธาตุและชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรม คำถามคือชื่อนี้เกี่ยวข้องกับเขมรได้อย่างไร โดยปกติการเรียกชื่อสถานที่ต่าง ๆ ในภาคใต้เกิดขึ้นได้สองลักษณะ คือผู้คนบริเวณนั้นเรียกเพื่อสื่อความหมายด้วยตนเอง ต่อมาคนต่างถิ่นและผู้ปกครองก็เรียกตาม อีกลักษณะหนึ่งคือ เกิดจากคนต่างถิ่นหรือผู้ปกครองเรียก โดยผู้คนบริเวณนั้นอาจเรียกตาม (พวกเขาอาจมีอีกชื่อหนึ่ง) (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 8, 2542, หน้า 3730-3745) แต่ไม่ว่าเกิดจากลักษณะใด ชื่อนั้น ๆ ก็เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไป แม้ว่าอาจแสดง “ความหมาย” แตกต่างกันไปตาม “ความสัมพันธ์ทางอำนาจ” ของกลุ่มคนที่ตาม ดังนั้น “ฉวาง” เป็นภาษาเขมรที่ผู้คนโดยทั่วไปรับรู้ว่าเป็นสถานที่แห่งหนึ่ง แสดงว่าผู้คนโดยทั่วไปทั้ง “คนใน” และ “คนนอก” ในยุคสมัยนั้นเข้าใจภาษาเขมรเป็นอย่างดี

ในหนังสือเรื่อง สังคมไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา บทที่ว่าด้วย “นครศรีธรรมราชและอโยธยา” โดยจิตร ภูมิศักดิ์ (2547, หน้า 143-198) ได้เสนอว่า จากตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช และตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ที่กล่าวถึงการอพยพของพระยาศรีธรรมโศกราช พญาจันทรภาณุ และพญาพงศ์สุราหะ และผู้คนจำนวนหนึ่งจากนครอินทปัตถ์ จิตรเชื่อว่าทั้งสามคนนี้เป็นเจ้านายหรือขุนนางที่มาจากเมืองนครเมืองหลวงของเขมรโบราณ

ชื่อเต็มคือ กรุงกัมพูชาธิบดี ศรียโสธร นครอินทปัตต์ กุรุรัฐราชธานี โดยหนังสือเก่า ๆ ทางเมืองไทย มักเรียกด้วยคำว่า นครอินทปัตต์ จิตรพิสูจน์ด้วยหลักฐานหลายอย่าง อย่างหนึ่งคือ ชื่อบ้านเมือง ในภาคใต้ เช่น ชื่อเมือง 12 นครที่ที่เป็นเมืองภายใต้ปกครองของเมืองนครศรีธรรมราชโบราณ มีเมืองหนึ่งชื่อเมืองบันทายสมอ เป็นภาษาเขมร แปลว่ากำแพงหิน หรือป้อมหิน อำเภอจะทิ้งพระ ในจังหวัดสงขลาในปัจจุบัน ในตำราพระกัลปนาวัดเมืองพัทลุง พ.ศ. 2242 เรียกว่า จุติงพระ หรือ จุติงพระ ก็เป็นภาษาเขมรโบราณแปลว่า แม่น้ำพระหรือคลองพระ ตำบลจะทิ้งหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ก็มาจากคำว่า จุติงมอ ภาษาเขมรโบราณ แปลว่า คลองหิน และคำกะโรมหรือน้ำตก กะโรม น้ำตกที่มีชื่อเสียงด้านเขาหลวงฝั่งตะวันออก อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราชก็มาจากคำว่า กะโรม ภาษาเขมรโบราณแปลว่า ใต้ หรือ ล่าง และยังมีคำอีกจำนวนมากในภาคใต้ที่มาจาก ภาษาเขมรโบราณ จิตรจึงเชื่อว่าคำเหล่านี้เกิดจากปากชาวบ้านชาวเมืองที่เรียกกันขึ้นเองก่อน แสดงว่าบริเวณนครศรีธรรมราชและเมืองใกล้เคียงได้เคยมีชาวเขมรอพยพเข้าไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ และได้ใช้ภาษาของเขาอยู่ระยะหนึ่งก่อนที่จะสลายหายกลืนเป็นไทยไป

ข้อเสนอของจิตร ภูมิศักดิ์ดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยด้านภาษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระดับคุณวุฒิบัณฑิต ของ เปรมีนทร์ คาระวี (2539) เรื่อง “คำยืมภาษาเขมรในภาษาไทย ถิ่นใต้” พบว่านอกจากมีเป็นจำนวนมากแล้ว คำยืมภาษาเขมรในภาษาไทยถิ่นใต้ ส่วนมากมักจะยืมโดยตรงจากภาษาเขมรยุคก่อนพระนคร และพระนคร โดยไม่ได้ผ่านทางภาษาไทยถิ่นกลาง เป็นการยืมคำโดยตรง

ดังนั้น คำว่า “ลาวาง” ก็เช่นเดียวกันที่สามารถยืนยันได้ว่าชาวบ้านชาวเมืองในบริเวณนี้ ในยุคแรก ๆ ของการตั้งชุมชนนั้นต้องเข้าใจภาษาเขมรเป็นอย่างดี โดยน่าจะเชื่อได้ว่าเป็นชาวเขมร ที่อพยพเข้ามาหรือมีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับชาวเขมร หลังจากนั้นได้มีการผสมกลมกลืน กับภาษาไทยและภาษาอื่น ๆ ในยุคต่อมา

3.2 ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน พ.ศ. 2310-พ.ศ. 2442

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในช่วงนี้เป็นช่วงรอยต่อระหว่างสมัยอยุธยา กับสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมีกรุงธนบุรีเป็นตัวเชื่อมประวัติศาสตร์ในช่วงนี้จึงมีเหตุการณ์เกิดขึ้นมากมาย หลายเหตุการณ์ยังคงเป็นปริศนาจนถึงปัจจุบัน ดังกรณีการสวรรคตของพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับเมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น ช่วงเวลานี้ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน ได้เข้าไปมีความเกี่ยวข้องในหน้าประวัติศาสตร์ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราช

3.2.1 ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน “เมืองขวาง” ชายแดนเมือง

นครศรีธรรมราช

การเมืองการปกครองในยุคประวัติศาสตร์ชาติไทยได้เดินทางมาถึงยุคสำคัญ หลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2550, หน้า 4) ได้กล่าวถึงหลัง “กรุงแตก” เมื่อ พ.ศ. 2310 ไว้ว่า “การเสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2310 จึงไม่ใช่การสูญเสียเอกราชของรัฐหนึ่ง ให้แก่รัฐหนึ่งเท่านั้น แต่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่ราชอาณาจักรที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ในระดับหนึ่ง) กำลังแตกสลายโดยสิ้นเชิง...พ.ศ. 2310 ไม่ใช่จุดสะดุดในพัฒนาการของรัฐไทย แต่เป็นจุดหัวเลี้ยว หัวต่อที่รัฐไทยจะดำเนินต่อไปหรือสลายตัวลง กลายเป็นรัฐเล็ก รัฐน้อยที่อ่อนแอ”

การเสียกรุงศรีอยุธยาในครั้งนี้พม่าไม่ต้องการครอบครองเมือง แต่ต้องการทำลายอำนาจทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยาไม่ให้มีอิทธิพลเหนือลุ่มน้ำเจ้าพระยาซึ่งจะเป็นภัยคุกคามอำนาจของพม่า ในอนาคต สึกครั้งนี้จึงเน้นไปที่การทำลาย กวาดต้อน ฯลฯ โดยไม่คิดจะตั้งใครปกครองเมืองดังเช่น การเสียกรุงครั้งแรก ด้วยเหตุนี้กลุ่มผู้ปกครองในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วไทยได้สถาปนาอำนาจทางการเมืองขึ้นเป็นชุมชนต่าง ๆ ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ขึ้นอยู่ด้วยความสามารถ มีลักษณะเป็น “รัฐบาลธรรมชาติ” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 38) หัวเมืองเล็ก ๆ ได้เข้าร่วมกับหัวเมืองใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียงจนเกิดเป็นชุมชนใหญ่ถึง 5 ชุมชนด้วยกันคือ ชุมชนเจ้าตาก ชุมชนเจ้าพระยาพิษณุโลก ชุมชนเจ้านครศรีธรรมราช ชุมชนเจ้าพิมาย และชุมชนพระสังฆราช (เจ้าพระฝาง)

ชุมชนเจ้านครศรีธรรมราช นำโดยหลวงสิทธินายเวร (หนู) พระปลัดเมือง นครศรีธรรมราชที่มีฐานอำนาจอยู่ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา โดยพระยานครศรีธรรมราชในครั้งนั้น ได้รับคำสั่งให้เป็นแม่ทัพยกไปรบศึกพม่าทางมะริดและตะนาวศรีและติดศึกอยู่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2308 ในคราวเสียกรุงฯ จึงไม่ได้กลับเมืองนครศรีธรรมราช พระปลัดหนูจึงเป็นผู้ดูแลเมืองแทน ครั้นเสียกรุงฯ พระปลัดหนูจึงตั้งตัวขึ้นเป็นหัวหน้าชุมชนเจ้านคร โดยหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคใต้ จากเมืองชุมพรไปถึงเมืองไทรบุรีต่างก็เข้าร่วมกับพระปลัดหนูโดยไม่ปรากฏหลักฐานการใช้กำลัง บังคับเลย (สงบ สงเมือง, 2518, หน้า 34) อาจเป็นเพราะทางใต้สมัยนั้นมีภัยคุกคามร่วมกัน จากมาลายู พระปลัดหนูจึงตั้งตัวขึ้นอย่างสะดวกโดยอาศัยการร่วมมือเพื่อเผชิญภัยคุกคามนี้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2550, หน้า 163) ประกอบกับเมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางการเมือง การปกครองในคาบสมุทรมาก่อนและที่สำคัญในยุค ไร่ “รัฐบาลกลาง” นี้พระปลัดหนูคงเป็นผู้มีอำนาจบารมีได้รับความเคารพนับถือจากเจ้าเมืองต่าง ๆ และผู้คนโดยทั่วไป

อนุมานได้ว่าผู้นำชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนดินแดนหลังเขาหลวง เป็นชุมชนที่เข้าร่วมกับพระปลัดหนู เนื่องจากในการปราบชุมชนเจ้านครฯ ในปี พ.ศ. 2313 โดยเจ้าตากนั้นได้สั่งให้กองกำลังทางบก นำโดยเจ้าพระยาจักรี (แขก) พระยาขมราช

พระยาศรีพิพัฒน์ และพระยาเพชรบุรี เข้าปราบชุมนุมเจ้านครฯ เจ้าเมืองเมืองชุมพรเห็นว่าสู้ไม่ได้ จึงหนีเข้าป่าไป แต่นายมันผู้นำชาวเมืองชุมพรอีกกลุ่มหนึ่งได้เข้าสวามิภักดิ์ เมื่อเข้าถึงเมืองไชยา เจ้าเมืองไชยาก็หนีเข้าป่าไปอีก แต่กลุ่มปลัดเมืองไชยาได้เข้าร่วมสวามิภักดิ์ และทัพของเจ้าตาก ได้เข้าตั้งมั่นที่เมืองไชยา ฝ่ายเจ้านครฯ เมื่อทราบข่าวได้มาตั้งรับศึก ณ ตำบลท่าหมาก แขวงเมือง นครศรีธรรมราช สมัยนั้นท่าหมากอยู่บริเวณเมืองลำพูน ปัจจุบันอยู่บริเวณเขตอำเภอบ้านนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี (สงบบ สงเมือง, 2518, หน้า 40) หรือบริเวณลุ่มแม่น้ำตาปีตอนกลาง หมายความว่า ขณะนั้นอิทธิพลของเจ้านครฯ มีขอบเขตจากหลังเขาหลวงไปจนถึงอำเภอบ้านนาสาร ในปัจจุบัน พื้นที่จากหลังเขาหลวงทั้งหมดจึงเปรียบเสมือนเมืองหน้าด่านชายแดนทางบกของเมือง นครศรีธรรมราชด้วยลักษณะภูมิประเทศมีภูเขาขวางกั้นอยู่ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับ ดินแดน “นอกเขา” เมืองที่อยู่ “นอกเขา” จึงเป็น “เมืองขวาง” ทั้งในสายตาของศูนย์กลางอำนาจ เมืองนครศรีธรรมราชและสายตาของคนนอกรวมถึงข้าศึกที่เข้ามาทางบก ดังมุมมองในบันทึกของ วังคำหยวน เรื่อง เตาอีจ้อเลีย (บันทึกย่อเผ่าชาวเกะ) ในคราวที่มองจากทางเรือเข้ามาในเมือง นครศรีธรรมราช ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 1889-พ.ศ. 1991 ว่า “ภูเขามีสลักษณะเสมอกำแพงเมือง หินผาสีขาวสูงตระหง่าน” (ประทีป ชุมพล, 2546 ข, หน้า 11) “เมืองขวาง” จึงเป็นเมืองที่ฉากหลัง เป็นภูเขายาวทึบขวางกั้นอยู่ เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่ต้องให้ความสำคัญเมื่อข้าศึกผ่าน “เมืองขวาง” ข้ามภูเขามาได้หาชนะของเมืองนครศรีธรรมราชอาจกำลังรออยู่ ขณะเดียวกันผู้คนในเมืองก็ไม่อยาก อย่างกรายเข้ามาในฐานะเมืองชายแดนที่เสี่ยงอันตราย สำหรับผู้คนที่อยู่ ณ “เมืองขวาง” ก็ต้องระวัง ตัวเองทุกฝีก้าวในยามศึกในสายตาข้าศึก “เมืองขวาง” เป็นดินแดนที่ต้องพิชิตก้าวผ่านมาให้ได้ “เมืองขวาง” ดังกล่าวคงไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะสมัยชุมนุมเจ้านครฯ เท่านั้น แต่คงเกิดขึ้นมาแล้ว หลายยุคหลายสมัยครั้งเมื่อทัพสองฝ่ายเผชิญหน้าโดยมีแม่น้ำตาปีขวางกั้นอยู่ กองทัพเจ้าตาก ออกจากเมืองไชยาข้ามแม่น้ำตาปีไปถึงท่าหมาก เข้าโจมตีกองทัพเจ้านครฯ ทัพเจ้าตากเสียที่พ่ายแพ้ พระยาเพชรบุรี และพระยาศรีพิพัฒน์ตายในที่รบ หลวงลักษณมนานบุตรเจ้าพระยาจักรี (แขก) ถูกจับ เจ้าพระยาจักรี (แขก) ถอนทัพกลับมาตั้งอยู่ในเมืองไชยา เจ้าตากผู้ชำนาญด้านกลยุทธ์ ทราบว่านอกจากปัญหาอื่น ๆ ที่นำมาสู่ความพ่ายแพ้เลย การจะตีเมืองนครศรีธรรมราชให้แตกได้ ต้องตีขนานทั้งทางบกและทางทะเล ด้วยเหตุนี้เจ้าตากจึงต้องยกทัพเรือลงมาปราบเอง ด้วยทหาร ประมาณ 10,000 คน มาถึงเมืองไชยาเข้าประสานกับทัพบกที่ตั้งรออยู่ และให้พระยาพิชัยราชา สบทบกับพระยาจักรี (แขก) เข้าโจมตีทางบก ส่วนเจ้าตากเข้าโจมตีทางน้ำพร้อมกัน ทัพบกนำ โดยพระยากรมราชเป็นทัพหน้าเข้าตีทางเดิมคือตำบลท่าหมาก ครั้งนี้ทัพเมืองนครศรีธรรมราช ต้องแบ่งกำลังออกเป็นสองทาง ประกอบการรบครั้งนี้ “แม่ทัพใหญ่” มาบัญชาและทำศึกด้วยตัวเอง ทัพเมืองนครศรีธรรมราชแตกพ่ายเข้าเมืองไป ทัพเจ้าตากจึงยกติดตามเข้าข้ามเขาเข้าไปในเมือง

ขณะเดียวกันทัพเรือนำโดย “แม่ทัพใหญ่” ไปถึงปากน้ำนคร ยกพลขึ้นบกเข้าตีเมืองนครศรีธรรมราชทันที ทัพเจ้านครฯ โดยเจ้าอุปราช (พัฒน์) ตั้งรับศึกที่ท่าโพธิ์ มีกำลังน้อยกว่าสู้ทัพเจ้าตากไม่ได้หนีเข้าเมืองไป เจ้านครฯ (หนู) เห็นว่าต้องพ่ายแพ้แน่นอนแล้วจึงพาสมัครพรรคพวกญาติพี่น้องหนีทางบกไปเมืองสงขลา และหนีต่อไปยังเมืองปัตตานี โดยได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าเมืองสงขลา (วิเถียน) และพระยาปัตตานี เมื่อเจ้าตากชนะเข้าเมืองได้แล้ว ได้สั่งให้พระยาจักรี (แขก) และพระยาพิชัยราชา นำทัพเรือไปตามจับเจ้านครฯ โดยกดดันให้เจ้าเมืองปัตตานีส่งตัวให้ หากไม่ส่งตัวจะเข้าตีปัตตานี เจ้าเมืองปัตตานีจึงส่งตัวเจ้านครและสมัครพรรคพวกทั้งหมดส่งให้เจ้าพระยาจักรี (แขก) และนำทั้งหมดกลับมาเมืองนครศรีธรรมราช (สงบ ส่งเมือง, 2518, หน้า 41)

การรบชนะของทัพบกที่ทำมาจากทัพเจ้านครฯ แต่หนีเข้าเมืองและทัพเจ้าตากได้เข้ามามีอำนาจในเมืองนั้นคาดได้ว่าผู้คนบริเวณ “เมืองขวาง” หลังเขาต้องมีความเดือดร้อนเป็นอย่างยิ่ง แม้ไม่มีหลักฐานยืนยันที่แน่ชัด แต่อย่างน้อยทหารของเจ้านครฯ ส่วนหนึ่งต้องเป็นลูกหลานของ “ชาวเมืองขวาง” อย่างแน่นอน นอกจากนั้นระหว่างการสู้รบ การแตกพ่ายและการไล่ตามของทหารทั้งหลายต้องมีผลกระทบในทางร้ายต่อผู้คน “เมืองขวาง” ไม่น่ามากนัก หลังจากเสร็จศึก และเมืองนครศรีธรรมราชเป็นส่วนหนึ่งของกรุงธนบุรีแล้ว ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ “เมืองขวาง” ก็เข้าสู่ยุคสมัยของเมืองนครศรีธรรมราชภายใต้กรุงธนบุรี

หลังจากมีอำนาจเหนือเมืองนครศรีธรรมราชดูเหมือนเจ้าตากมีความเมตตาต่อเจ้านครฯ (หนู) และชาวเมืองนครศรีธรรมราชเป็นพิเศษ โดยมีได้ลงโทษเจ้านครฯ (หนู) เพียงนำตัวเข้ามายังกรุงธนบุรี และขณะที่อยู่ในเมืองนครศรีธรรมราชนั้นเจ้าตากได้สมโภชพระบรมสารีริกธาตุให้มีการประกาศห้ามไพร่พลทั้งไทยจีนไม่ให้ฆ่าโคกระบือและข่มเหงสมณะชีพรามณ์อาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความเดือดร้อน นอกจากนั้นเจ้าตากให้ไปนิมนต์พระสงฆ์ สามเณรทั่วทั้งเมืองแล้วถวายข้าวสารองค์ละถัง เงินตราองค์ละบาทเพื่อแสดงถึงน้ำใจและสามารถเอาชนะใจชาวเมืองนครศรีธรรมราชได้ ดังเห็นได้จากเจ้าตากสามารถเกณฑ์ให้ข้าราชการและชาวเมืองนครศรีธรรมราชช่วยกันต่อเรือรบได้เพิ่มถึง 100 ลำเศษในช่วงเวลาเพียง 4 เดือนเท่านั้น และยังได้ปฏิสังขรณ์อุโบสถ วิหารการเปรียญ ระเบียบศาลาฤๅษีในวัดหลายวัดจนเสร็จเรียบร้อย และที่สำคัญได้ให้ราชบัณฑิตจัดพระไตรปิฎกในเมืองนครศรีธรรมราชลงเรือเชิญขึ้นมาจำลองไว้ในกรุงธนบุรีให้ครบทุกคัมภีร์และจึงเชิญออกไปส่งไว้ที่เมืองนครศรีธรรมราชตามเดิม (สงบ ส่งเมือง, 2518, หน้า 42-43, 101)

มีข้อสังเกตว่าบุคลิกของเจ้าตากที่แสดงออกต่อผู้คนที่กล่าวถึงความแตกต่างจากผู้ปกครองรัฐไทยสมัยอยุธยาที่มีระบบศักดินาเข้มข้น “สมัยเจ้าตากเป็นสมัยที่พระองค์ทรงเป็นมิตรกับราษฎรและผู้ยากจน ทรงมีน้ำพระทัยเพื่อแผ่ต่อผู้คนแต่มักจะขัดแย้งกับคหบดีและขุนนาง

สมัยธนบุรีรัฐไทยแปลกออกไปจากเดิม ไม่เคร่งครัดในเรื่องยศศักดิ์ เท่ากับสมัยอยุธยา” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553) ข้อสังเกตดังกล่าวสอดคล้องกับโครงสร้างอำนาจการปกครองก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาเล็กน้อยมาจนถึงหลังเสียกรุงฯ ที่ระบบศักดินาอ่อนกำลังลงมาก ด้วยเหตุนี้ ลักษณะแบบ “ชุมชนอนาธิปไตย” ซึ่งเป็นรากเหง้าที่แท้จริงจึงเกิดขึ้นทั่วไปรอบแผ่นดินไทย โดยมีชุมชนใหญ่ 5 ชุมชนดังกล่าวไป เจ้าตากก็เป็นผู้นำชุมชนหนึ่งที่เกิดขึ้นในช่วงนั้น ที่ผัดหวังกับระบบศักดินาเดิมออกไปต่อสู้อย่างอิสระและคาดว่าชุมชนอื่น ๆ ก็มีแนวคิดลักษณะเดียวกัน

หลังจากเสร็จเรื่องราวที่เมืองนครศรีธรรมราชแล้ว เจ้าตากได้ตั้งเจ้าบุรีรัมย์พลานพระองค์ เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. 2313 การปกครองเมืองนครศรีธรรมราช และหัวเมืองปักษ์ใต้อื่น ๆ ภายใต้เจ้าบุรีรัมย์มีความสงบเรียบร้อยดี อย่างไรก็ตาม 6 ปีหลังจากนั้น เมื่อ พ.ศ. 2319 เจ้าบุรีรัมย์ถึงแก่พิราลัยโดยไม่ทราบสาเหตุ สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เจ้านครฯ (หนู) กลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยครั้งนี้ได้ยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองประเทศราชเหมือนเช่นก่อนสมัยพระบรมไตรโลกนาถ โดยเจ้านครฯ (หนู) ได้เป็น “พระเจ้านครศรีธรรมราช” โดยกำหนดหน้าที่ไว้หลายประการ เช่น การรักษาความสงบภายในหัวเมืองนครศรีธรรมราช การจัดรวบรวมและส่งภาษีอากรในตัวเมืองนครศรีธรรมราชเข้าทูลเกล้าของกรุงธนบุรี และราชการพิเศษเกี่ยวกับหัวเมืองปัตตานีและไทรบุรี เป็นต้น (สงบบ สงเมือง, 2518, หน้า 44-53)

3.2.2 ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน “ทัพเจ้ายา”

สังคมไทยเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อรัชกาลที่ 1 สถาปนาราชวงศ์จักรีใน พ.ศ. 2325 พระองค์ได้ลดอำนาจและบทบาทของผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชลง โดยลดฐานะเมืองนครศรีธรรมราชจากเมืองประเทศราชเป็นหัวเมืองชั้นเอกเช่นเดียวกับเมืองพิษณุโลกและเมืองนครราชสีมา (ฉรงค์ นุ่นทอง, 2534 ก, หน้า 155) ผลการลดอำนาจเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนี้เป็นผลให้ “พระเจ้านครศรีธรรมราช” (หนู) ไม่พอใจเป็นอย่างยิ่ง แต่เนื่องจากชราภาพมากแล้วจึงไม่กล้าแข็งเมือง แต่ได้แสดงวิธีการจัดขึ้นรัชกาลที่ 1 หลายอย่างเช่น มีตราให้เมืองนครเกณฑ์คนเข้ามาร่อนทองในกรุงเทพฯ “พระเจ้านครศรีธรรมราช” (หนู) เกณฑ์ด้วยความไม่พอใจและไม่ครบตามจำนวน นอกจากนั้นไม่เต็มใจให้มีการสักระเลในเมืองนครฯ ทำให้ข้าหลวงสักระเลได้น้อยกว่าเดิมมาก เมื่อมีคำสั่งให้เข้าเฝ้าในกรุงเทพฯ “พระเจ้านครศรีธรรมราช” ไม่ยอมเข้าเฝ้าถึงสองครั้งและไม่ยอมลดยศ ลดเสนาบดี รัชกาลที่ 1 จึงเห็นว่าขัดคำสั่งและไม่สามัคคีจึงปลดออกจากตำแหน่งนำตัวมาควบคุมที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2327 หลังจากนั้นไม่นานก็ถึงพิราลัยในกรุงเทพฯ (สงบบ สงเมือง, 2518, หน้า 58) หลังจากรัชกาลที่ 1 ปลด “พระเจ้านครศรีธรรมราช” แล้วได้ตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ขึ้นเป็นเจ้าเมืองนครฯ แทน ครั้งเมื่อ พ.ศ. 2334 ได้ยกฐานะ

เมืองสงขลาขึ้นเป็นหัวเมืองโทขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ พร้อมทั้งเลื่อนบรรดาศักดิ์พระยาสงขลา (บุญสุข) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาพร้อมทั้งให้กำกับดูแลหัวเมืองมาลายูคือ ปัตตานี กลันตัน และตรังกานู ทำให้ฐานะเมืองนครศรีธรรมราชตกต่ำลงมาอีก แต่ก็ยังได้กำกับหัวเมืองไทรบุรีและเป็นผู้ดูแลรักษาหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตกตลอดจนปราบปรามจับกุมแขกสลัดและสืบข่าวความเคลื่อนไหวในพม่าภาคใต้ (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ข, หน้า 155)

ในช่วงเจ้าพระยานคร (พัฒน์) นี้เอง ในปี พ.ศ. 2328 เมื่อทัพพม่านำโดยแก่งหวุ่นแมงยี แม่ทัพใหญ่เข้าตีหัวเมืองทางใต้ เมื่อเข้าตีชุมพร ไชยา เจ้าเมืองทั้งสองเห็นว่าสู้ไม่ได้จึงหนีเข้าป่าไปพม่าก็เอาไฟเผาบ้านเมืองทั้งสองเมือง เมื่อเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ทราบข่าวได้ให้กรมการเมืองนำทัพมาพันเศษมาตั้งอยู่ที่ชายแดนเมืองไชยา พม่าได้คิดอุบายลวงว่ากรุงเทพฯ เสียแก่พม่าแล้ว ให้เมืองนครยอมแพ้แต่โดยดี กรมการเมืองนำข่าวนี้นี้ไปแจ้งเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ท่านคิดว่า เป็นความจริง ท่านจึงทิ้งเมืองพาพรรคพวกครอบครัวหนีไปอยู่ที่นอกเขาตำบลงันดี ปลายคลองคุดด้วน แขวงอำเภอฉวาง (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 65) ที่ซึ่งเจ้าพระยานคร (พัฒน์) หนีไปตั้งทัพอาศัยอยู่นี้เรียกคนนอกเขาเรียกกันว่า “ทัพเจ้ายา” จนถึงปัจจุบันนี้ หลังจากกรมพระราชวังบวรฯ ได้เข้ามาช่วยและทัพพม่าถอนกลับไปแล้วให้ตามตัวเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) มาและได้โปรดกรุณายกโทษให้

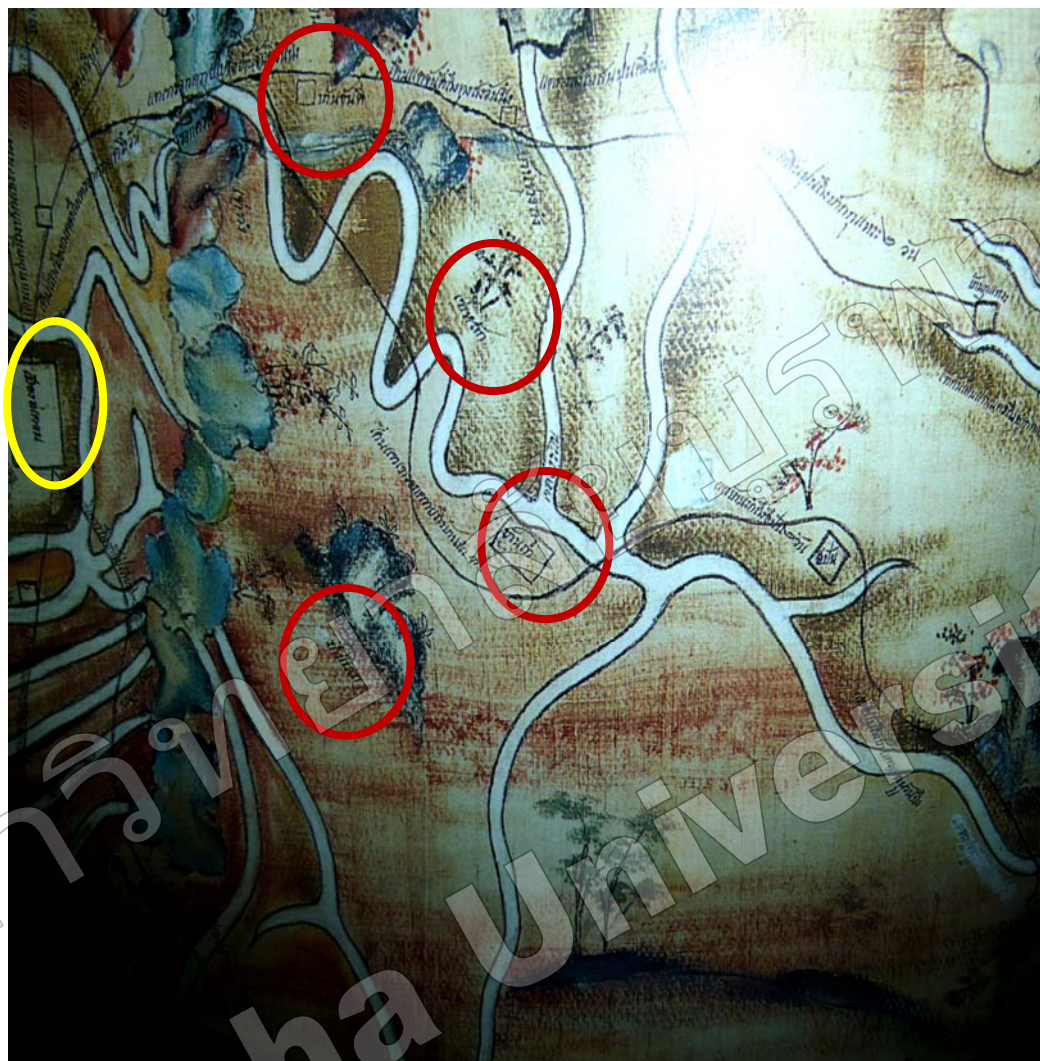

ภาพที่ 3-6 บริเวณ “ทัพเจ้ายา” ในปัจจุบัน ต.สวนขัน อ.ช้างกลาง มองจากวัดเขาป้อม
ต.ละอาย อ.ฉวาง (หนังสือ ศ.พร้อมน้อย, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2552)

บริเวณ “ทัพเจ้ายา” ในปัจจุบันเป็นพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบน อยู่ในตำบลสวนขัน อำเภอลำปลายงัง ติดกับตำบลละอาย อำเภอนางรอง เป็นพื้นที่เหมาะสำหรับการตั้งค่ายทหารเพื่อหลบภัย เพราะมีภูเขาเป็นกำบังแทบรอบด้าน เข้าศึกเข้าตีได้ทางเดียว แต่สามารถหนีออกได้หลายทาง แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้เป็นสถานที่ทางการทหารที่ถูกเตรียมการไว้เพื่อใช้ในการหลบภัยหรือใช้ทางการทหารมานานแล้ว นอกจากนั้นเหตุการณ์ครั้งนี้เป็นแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ “นอกเขา” เป็นพื้นที่ทางยุทธศาสตร์ของเมืองนครศรีธรรมราช ชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณนี้จึงต้องเผชิญกับภาวะศึกสงครามตลอดเวลา จึงมีผลกระทบต่อการทำมาหากินเป็นอย่างมาก

ในสมัยปลายรัชกาลที่ 1 ได้ปรากฏชื่อสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนจากแผนที่ของราชสำนักคาดว่าน่าจะวาดขึ้นปี พ.ศ. 2352 (ค.ศ. 1809) ชื่อแผนที่ว่า Muang Thalang (เมืองถลาง) (Santane & Stott, 2004, pp. 82-83) ในแผนที่ได้แสดงการเดินทางด้วยทางเท้าจากเมืองนครศรีธรรมราชถึง “เขารอกควาย” ครึ่งวันที่อยู่ติดกับ “เขารอกควาย” คือ “เขารง” ซึ่งเป็นภูเขาที่ชาวชุมชนในปัจจุบันรู้จักกันดี แผนที่บอกว่าจาก “เขารอกควาย” (ปัจจุบันเรียกว่า เขารอบควาย ตำบลเขาสามแก้ว อำเภอลาสะกา จังหวัดนครศรีธรรมราช) เดินทางหนึ่งวันถึง “บ้านจันดี” จาก “บ้านจันดี” ถึง “ทุ่งสง” อีกหนึ่งวัน และอีกเส้นทางหนึ่งคือจาก “เขารอกควาย” มาถึง “บ้านถ้ำ” ใช้เวลาสามวัน โดยมีเส้นทางเชื่อมกันได้ระหว่างเส้นทางสาย “บ้านจันดี” กับสายมา “บ้านถ้ำ” แผนที่ได้แสดงแม่น้ำหลวง (แม่น้ำตาปี) ไว้อย่างชัดเจน มี “เขาหลัก” อยู่ใกล้ ๆ แม่น้ำตาปี และมีรูปภูเขาเขียนว่า “ถ้ำมณาร” (ถ้ำมณาร)

จากแผนที่แสดงให้เห็นว่าในยุคนั้นชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนได้ปรากฏชื่อชุมชนและสถานที่ที่สามารถกล่าวได้ว่ายังคงดำรงมาถึงปัจจุบัน กล่าวคือ “บ้านจันดี” คือบ้านจันดีในอำเภอลำปลายงัง “บ้านถ้ำ” คือ บริเวณอำเภอลำพรรณรา “เขาหลัก” คือ ภูเขาหลักในตำบลทุ่งสัง อำเภอลำพรรณรา และ “ถ้ำมณาร” (ถ้ำมณาร) คือถ้ำทองพรรณรา ในปัจจุบันนั่นเอง

ภาพที่ 3-7 แผนที่วาดสมัยรัชกาลที่ 1 ชื่อชุมชนและสถานที่ในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปี
ตอนบนที่ยังดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน

สมัยรัชกาลที่ 2 ปี พ.ศ. 2354 เจ้าพระยาบวรราชนิธิยุทธานุภาพ (พัฒน์) ข้าราชการได้ขอ
ลาออกจากตำแหน่งเจ้าเมือง รัชกาลที่ 2 เห็นว่าทำคุณให้แผ่นดินมานานจึงตั้งให้เป็น “เจ้าพระยา
สุธรรมมนตรีศรีโสกราชวงศ์” และได้ตั้ง “พระบริรักษ์ภูเบศร์” (น้อย) เป็น “เจ้าพระยาสุธรรม
โสกราช” หรือที่คนทั่วไปเรียกว่า “เจ้าพระยาบวรราชนิธิยุทธานุภาพ” เมืองนครสมัย “เจ้าพระยาบวรราชนิธิยุทธานุภาพ” นี้
มีอำนาจบทบาทมากขึ้นจนเป็นที่ยอมรับของกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียง เพราะเป็นผู้มี
ความสามารถเฉพาะตัวสูงมาก เช่น มีความสามารถในการทำสงคราม การจัดการปกครองบ้านเมือง
การต่างประเทศ การทูต การต่อเรือ ฯลฯ ในสมัย “เจ้าพระยาบวรราชนิธิยุทธานุภาพ” นี้เป็นผู้นำทัพไปตี
หัวเมืองไทยบุรีกลับมาเป็นประเทศราชของไทยอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 3

พร้อมกับการตั้ง “เจ้าพระยานครน้อย” เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ในปี พ.ศ. 2354 มีการชำระทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นใหม่ ในทำเนียบข้าราชการดังกล่าว ทำให้ภาพการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชที่มีมาในอดีตแจ่มชัดขึ้น ทำเนียบข้าราชการนี้ถือว่าเป็นผลจากพัฒนาการการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่อดีต อย่างน้อยจากสมัยพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา และจากทำเนียบข้าราชการนี้ทำให้ “ตัวตน” ของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีมีความชัดเจนขึ้น

ในทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 97-149) ดังกล่าวได้แบ่งการปกครองออกเป็น 2 ประเภท คือการปกครองภายในตัวเมืองนครศรีธรรมราชกับการปกครองท้องที่ การปกครองภายในตัวเมืองแบ่งเป็นกรม กอง ต่าง ๆ ส่วนการปกครองท้องที่นั้นจะแบ่งเป็น “เมือง” “ที่” “ด่าน” และ “แขวง” ต่าง ๆ โดยมีศักดินาของ “ขุนนาง” ผู้ดูแลตามความสำคัญ

การปกครองภายในตัวเมืองเหล่าบรรดา “ขุนนาง” ที่มีตำแหน่ง “เจ้ากรม” ต่าง ๆ มักจะมีศักดินาสูง ๆ ทั้งสิ้น มีเพียงกรมเล็ก ๆ ที่เกี่ยวข้องทางพิธีการเท่านั้นที่มีศักดินาน้อย ๆ เช่น กรมมหาดเล็ก มีศักดินา 800 ไร่ กรมโหรสำหรับเมือง มีศักดินา 400 ไร่ กรมหมอ มีศักดินา 200 ไร่ และกรมสังฆการี มีศักดินา 200 ไร่ ที่เหลือทั้งหมดมีศักดินาไล่จาก 1,200 1,400 1,600 ไร่ และสูงสุด “เจ้ากรม” ปลัด ศักดินา 3,000 ไร่ เมื่อเทียบกับ “ขุนนาง” สูงสุดในท้องที่ต่าง ๆ ศักดินาสูงสุดคือผู้ปกครอง “เมือง” ต่าง ๆ ที่มีศักดินา 1,000 ไร่ ขึ้นไป ซึ่งมีทั้งหมด 11 “เมือง” มีเพียงสองเมืองเท่านั้นที่มีศักดินา 1,600 ไร่ คือ “เมืองตรัง” กับ “เมืองท่าทอง” ส่วน “ขุนนาง” หรือ “นายที่” ที่ดูแล “ที่” “แขวง” และ “ด่าน” ต่าง ๆ มีศักดินาสูงสุด 800 ไร่ ซึ่งมีเพียง 7 “ที่” เท่านั้นที่เหลือส่วนใหญ่จะมีศักดินา 600 ไร่ บ้าง 400 ไร่ บ้าง 200 ไร่ บ้าง ขึ้นกับความสำคัญทั้งการปกครองภายในตัวเมืองและการปกครองท้องที่ มีกรม กอง และ “ที่” “ด่าน” และ “แขวง” ที่แสดงถึง การดำรงอยู่ของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน ภายใต้ “ระบบศักดินา” ของเมืองนครศรีธรรมราช ดังต่อไปนี้

การบริหารในกรมเมือง ซึ่งมีออกพระศรีราชวังเมือง เป็น “เจ้ากรม” ศักดินา 1,400 ไร่ มีขุน 9 คน หมื่น 9 คน รวมทั้งกรม 19 คน ในบรรดาขุนทั้ง 9 คนนั้น มีขุนที่มีศักดินา 800 ไร่ อยู่ 1 คน และมีศักดินา 600 ไร่ อยู่ 2 คน ที่เหลืออีก 6 คนมีศักดินาเท่ากัน คือ 300 ในบรรดาขุนศักดินาสูง 3 คน คนที่มีศักดินา 800 ไร่ คือขุนเทพราชรองเมือง อีกสองคนหนึ่งในนั้น คือ “ขุนราชเมืองขวาง” ศักดินา 600 ไร่ และ “ขุนราชเมืองขวาง” นี้ เป็นขุนหนึ่งในสองคนที่มีการระบุ “เครื่องแสดงยศศักดิ์” เอาไว้ (รวมทั้งกรมจึงมีเพียงสามคน) ว่า “ขุนราชเมืองขวาง นา 600 ไร่ มีปิ่นนกกัษบรดาศักดิ์ 1 กระบอก เสื้อ 1 หมวก 1 เขน 1 เสื้อพล 2” (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 109)

“ขุนราชเมืองขวาง” เป็นชื่อตำแหน่งของ “ขุนนาง” ผู้ดูแล “เมืองขวาง” หรือ “เมืองขวาง” ที่อยู่ทางด้านตะวันตกของเขาหลวงไม่ปรากฏว่า “เมืองขวาง” ในยุคนั้นกินพื้นที่เจาะจงบริเวณไหนบ้าง แต่การเป็น “ขุนนาง” คนสำคัญของกรมเมืองนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของ “พื้นที่” บริเวณนี้ต่อเมืองนครศรีธรรมราช แสดงให้เห็นถึงการเป็นชุมชนใหญ่ มีความสำคัญต่อการคุมกำลังคน เก็บส่วย และเป็นพื้นที่ทางยุทธศาสตร์ของเมืองนครศรีธรรมราช

ความสำคัญของ “พื้นที่” บริเวณ “นอกเขา” ฝั่งตะวันตกนี้ ในการปกครอง “ส่วนกลาง” ได้มีกรมหนึ่งที่มีความสำคัญต่อ “ยุทธปัจจัย” เมืองนครศรีธรรมราช และกรุงเทพฯ เป็นอย่างมาก คือ กรมช้างกลาง และเป็นกรมที่มีที่ตั้งในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน ซึ่งอยู่ในอำเภอช้างกลางในปัจจุบัน กรมช้างกลางนี้มี “ข้าราชการ” ถึง 18 คน มากเป็นอันดับ 7 ในบรรดากรมใหญ่กรมเล็กประมาณ 30 กรมของเมืองนครศรีธรรมราช โดยมีตำแหน่ง “ขุน” ตำแหน่งสำคัญรองจาก “พระ” หรือ “หลวง” ถึง 12 คน เป็นอันดับ 4 จากกรมทั้งหมด และที่น่าสนใจคือในบรรดา “ข้าราชการ” เหล่านี้มีชื่อที่เกี่ยวข้องกับช้าง ถึง 15 คน โดยมี “เจ้ากรม” อย่างหลวงพิไชยนาเคนทร์ สักดินา 1,200 ไร่ ถือตรารูปคนขี่ช้าง ขุนภักดีคุณุชร ปลัดกรม ขุนไชยคุณุชร ขุนทรนาเคนทร์ ขุนอินทชลลักษณ์ ขุนศักดิ์ชลบาล ขุนทิพชฤทธิ ขุนเทพชฤทธิ จากนั้นจะเป็นบรรดา “หมอช้าง” อย่าง ขุนอินทชกรรม ขุนพรหมชกรรม ขุนศักดิ์ชลพล ขุนศรีชลพล ขุนเทพชลพล หมื่นทิพชลพล และหมื่นราชชลพล

การมีกรมช้างกลางและตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำตาปีตอนบน แสดงถึงความสำคัญของพื้นที่บริเวณนี้ เนื่องจากเจ้ากรมมีศักดินาสอง เมื่อรวมกับบรรดาศักดินาของ “ข้าราชการ” ในกรมแล้วแสดงถึงการคุมกำลังคนหรือกำลังไพร่เป็นจำนวนมาก ซึ่งหมายถึงชาวชุมชน “ช้างกลาง” ในยุคสมัยนั้นนั่นเอง นอกจากนั้นพื้นที่บริเวณ “ช้างกลาง” มีความเหมาะสมของพื้นที่ในการรวบรวมช้างจากที่ต่าง ๆ เพื่อใช้ใน “ราชการ” เพราะเป็นพื้นที่เขตป่าเขา มีอาณาบริเวณกว้างขวาง และไม่ไกลจากตัวเมืองมากนัก แต่นั่นก็ไม่สำคัญเท่ากับบรรดา “หมอเฒ่าช้าง” บริเวณ “นอกเขา” นี้มีจำนวนมาก และแต่ละท่านเปี่ยมไปด้วยภูมิปัญญาชั้นสูงในการจับช้าง ฝึกช้าง เลี้ยงช้าง ฯลฯ ยิ่งเป็นระดับ “ปรมาจารย์” ได้รับการคัดเลือก “รับราชการ” ในกรมช้างกลางด้วยแล้ว ยังจัดอยู่ในประเภท “เจ้าสำนัก” ด้วยกันทั้งสิ้น นอกจากนั้นพื้นที่ “นอกเขา” “เมืองขวาง” นี้ ติดต่อกับพื้นที่กาญจนดิษฐ์ ไซยา หุ่นส่ง ลำทับ ไปจนถึงพัทลุง เป็นอาณาบริเวณที่มีการจับช้างป่ากันมากเพราะเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกัน นอกจากเป็นพื้นที่ของ “หมอเฒ่าช้าง” แล้วผู้คน ชุมชน ยังคุ้นเคยกับช้างเป็นอย่างมาก จัดว่าเป็นแดน “วัฒนธรรมช้าง” ของเมืองนครศรีธรรมราชก็ได้ ดังเห็นได้จากช่วงรัชกาลที่ 6 ประมาณ พ.ศ. 2476 ชื่อเสียงของขุนพิบูลเปรมประดิษฐ์ ก็มาจากเป็นผู้มีช้างมากที่สุดของดินแดน “นอกเขา” และมากที่สุดของเมืองนครศรีธรรมราช และอย่างน้อยในปี พ.ศ. 2504

(สงวน วงศ์สวัสดิ์, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2552) ยังมีการจับช้างป่าอย่างกว้างขวางในดินแดนแถบนี้

สำหรับการปกครองท้องถิ่นมี “ที่” “ค่าน” และ “แขวง” จำนวนหนึ่งที่แสดงให้เห็นการดำรงอยู่ของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนและพื้นที่ใกล้เคียงที่มีความสัมพันธ์ต่อกันในสมัยนั้น เริ่มจาก “ที่” ขนาดใหญ่ที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีคือ “ที่ฉวางท่าชี ที่พลชมโร ที่กะเทียง ที่ต่อขุน” มีขุนเพชรธานี สักคินา 800 ไร่ เป็นนายที่ โดยสักคินา 800 ไร่ นี้สูงสุดของบรรดานายที่ทั้งหลาย (รองจากเมือง 11 เมืองที่มีสักคินาจาก 1,000, 1,200 และ 1,600 ไร่ ตามลำดับ) ซึ่งมีเพียง 7 “ที่” ในบรรดา “ที่” ต่าง ๆ จำนวนมากกว่า 40 “ที่” ของเมืองนครศรีธรรมราชที่น่าสนใจของ “ที่” “ฉวางท่าชี” นี้คือ มี “ข้าราชการ” มากที่สุดในบรรดา “ที่” ทั้งหมดคือ 10 คน คือ มีขุน 2 คน หมื่น 7 คน และพัน 1 คน และพันอินทร์ สักคินา 200 ไร่ เป็นผู้ดูแล “แขวงที่ฉวางท่าชี” อยู่ด้วยจาก “ที่” “ฉวางท่าชี” ไปทางตะวันตกมี “ที่” ขนาดใหญ่อีกที่หนึ่งคือ “ที่ลำพูน” มีหลวงอินทรพิชัย สักคินา 800 ไร่ เป็นนายที่มี “ข้าราชการ” ทั้งหมด 7 คน ทั้งสอง “ที่” นี้มีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อพัฒนาการนำมาสู่การตั้งอำเภอในยุคปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 คือ “อำเภอลำพูน” และ “อำเภอลำพูน” สองในเก้าอำเภอแรกของจังหวัดนครศรีธรรมราช

นอกจาก “ที่ฉวางท่าชี” ดังกล่าวมี “ที่” ที่อยู่ในพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีในปัจจุบันถึง 4 “ที่” ด้วยกัน เริ่มจาก “ที่” สำคัญคือ “ที่พิปูน” มีขุนไชยธานีเป็นนายที่ สักคินา 600 ไร่ มี “ข้าราชการ” ดูแลรวมกัน 5 คน ถือว่ามีจำนวนมากกว่าระดับกลาง ๆ เมื่อเทียบกับ “ที่” อื่น ๆ จาก “ที่พิปูน” ในทำเนียบฯ ยังได้กล่าวถึง “ที่ละฮาย” มีขุนทิพธานีเป็นนายที่สักคินา 400 ไร่ มี “ข้าราชการ” ดูแลรวมกัน 4 คน แสดงว่าที่บริเวณนี้มีขนาดเล็กกว่า “ที่พิปูน” “ที่” ต่อไปคือ “ที่วัดถ้ำนารา” มีขุนไกรธานีเป็นนายที่ สักคินา 400 ไร่ มี “ข้าราชการ” รวมกัน 4 คน แสดงว่ามีพื้นที่และความสำคัญพอ ๆ กับที่ละฮาย แต่ “ข้าราชการ” รวมสักคินาแล้วมีสูงกว่า “ที่ละฮาย” “ที่วัดถ้ำนารา” นี้เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นบริเวณ ถ้าพรรณราอำเภอถ้าพรรณรา ในปัจจุบัน “ที่” สุดท้ายที่สามารถตีความว่าเป็นพื้นที่ในบริเวณลุ่มน้ำตาปีตอนบน คือ “ที่กะเบียดละแวก” รวมกับ “ที่กะชะถาญี” มีนายที่คนเดียวกันคือ ขุนพิณธรธานี สักคินา 400 ไร่ มี “ข้าราชการ” รวมกัน 3 คน แสดงว่าเป็นที่ขนาดเล็กและมีความสำคัญน้อยกว่าที่อื่น ๆ ที่ได้กล่าวมา “ที่กะเบียดละแวก” ปัจจุบันสามารถตีความได้ว่าคือพื้นที่บริเวณกระเบียด (หรือกระเปียด) อำเภอลำพูน ส่วน “ที่กะชะถาญี” คือ บริเวณนากะชะ อำเภอลำพูน นอกจาก “กรม” “ที่” และ “แขวง” ต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมา ทำเนียบฯ ยังได้กล่าวถึงที่บริเวณใกล้เคียงชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนที่พอจะตีความว่ายังสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน เช่น “ที่เวียงสระ” “ที่ส้องห้วยมะนาว” (บ้านส้อง) “ที่อูโปน” “ที่นาบอน” เป็นต้น จากทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราชสมัยรัชกาลที่ 2 ที่แสดงถึง “พื้นที่” และชุมชนในบริเวณท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนดังกล่าว มีพื้นที่ที่สามารถยืนยันถึง การดำรงอยู่ของชุมชนใน

ประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบันอย่างชัดเจน คือ พื้นที่บริเวณข้างกลาง พื้นที่บริเวณพิปูน” พื้นที่บริเวณละอาย พื้นที่บริเวณนากะชะ พื้นที่บริเวณกะเบียด และพื้นที่บริเวณถ้ำพรรณรา

อย่างไรก็ตาม สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ อัมมร ชูเรน และณรงค์ บุญสวยขวัญ ได้เขียนไว้ว่า ก่อนยุคปฏิรูประเบียบบริหารราชการแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น บริเวณชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน โดยเฉพาะเขตอำเภอฉวางในปัจจุบันและบริเวณใกล้เคียง ได้มีการแบ่งเป็น “หัวเมือง” 4 “หัวเมือง” สังกัดกรมข้างกลาง คือ “หัวเมืองกระเบียด” หัวเมืองพิปูน” “หัวเมืองละอาย” และ “หัวเมืองหลักช้าง” ไม่แน่ว่าหลักฐานเรื่องหัวเมืองทั้ง 4 นี้ปรากฏอยู่ที่ใด แต่เมื่อพิจารณาจาก “ที่” จากทำเนียบฯ สมัยรัชกาลที่ 2 ดังกล่าว มีความสอดคล้องกัน เพียงแต่ “ที่” ในทำเนียบมีบริเวณอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย และไม่มี “ที่หลักช้าง” อยู่ในทำเนียบฯ แต่ก็สามารถตีความว่าที่ตั้งของ “กรมข้างกลาง” นั้นตั้งอยู่ที่ “บ้านหลักช้าง” ในปัจจุบัน ซึ่งในทำเนียบฯ อาจไม่จำเป็นต้องกล่าวถึง “ที่หลักช้าง” ก็เป็นไปได้ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 4, 2542, หน้า 1801-1802, 2007)

การแบ่งพื้นที่บริเวณนี้เป็น 4 หัวเมือง ยังมีความสอดคล้องกับการค้นคว้าของชาลี ศิลปศรีมี นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เสนอว่าในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น กรมข้างกลางมีขุนนางปกครอง “5 ขุนศึก 4 หัวเมือง” คือ หลวงไชยศรีศิลป์ เจ้ากรมข้างกลาง และดูแลหัวเมืองละอาย มีน้องชายคือ หลวงอิทธิพรพลสงฆ์ช่วยดูแล หลวงไชยพลหาญ ดูแลหัวเมืองกระเบียด หลวงชาญพลรบ ดูแลหัวเมืองพิปูน และหลวงจบกระบวนยุทธ ดูแลหัวเมืองหลักช้าง (ชาลี ศิลปศรีมี, 2547) (น่าสังเกตว่าชื่อทั้งหมดนี้มีความคล้องจองกัน) ไม่แน่ว่าที่ชาลีเสนออยู่ในช่วงไหนของรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากชื่อเจ้ากรมข้างกลางไม่ตรงกับทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช สมัยรัชกาลที่ 2 คือหลวงพิไชยนาเคนทร์ เป็นไปได้ว่าอาจเป็นเจ้ากรมหลังจากนั้น

ดังนั้นจากหลักฐานในทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราช สมัยรัชกาลที่ 2 และจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ดังกล่าวสามารถยืนยันได้อย่างแน่นอนว่าบริเวณชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนแทบทั้งหมดในปัจจุบัน ก่อนยุคปฏิรูปฯ สมัยรัชกาลที่ 5 ชุมชนท้องถิ่นบริเวณนี้มี “ตัวตน” อย่างมีความสำคัญในสายตาของรัฐ

นอกจากนั้นยังมีการพบหลักฐานการติดต่อค้าขายผ่านพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนในยุคสมัยนี้กล่าวคือ มีการค้นพบถ้วยเคลือบสีขาว ลายหน้าต่างและดอกไม้ ศิลปะยุโรปในพุทธศตวรรษที่ 23-24 ที่บริเวณคลองจันดี ตำบลข้างกลาง อำเภอข้างกลาง จังหวัดนครศรีธรรมราชอีกด้วย (พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช)

ส่วน “ที่ฉวางท่าชี” ในปัจจุบันเป็นพื้นที่บริเวณอำเภอบ้านนาสาร จังหวัด สุราษฎร์ธานี แต่ในอดีตนั้นมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบน ดังเห็นได้จาก หลังจากมีการปฏิรูประบบบริหารราชการสมัยรัชกาลที่ 5 อำเภอลำปาง มีที่ตั้งครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2440 ที่ท่าชีแห่งนี้ จนคนทั่วไปเรียกอำเภอนี้ว่า “อำเภอลำปางท่าชี” จนเมื่อมีการย้ายที่ตั้ง อำเภอมายังในบริเวณชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนในปัจจุบันเมื่อปี พ.ศ. 2442 จึงเรียก แต่เพียงว่า อำเภอลำปาง โดยจะได้กล่าวถึงอย่างละเอียดอีกครั้งในช่วงปฏิรูปฯ

สำหรับกรณี “ขุนรามเมืองขวาง” นั้น ยังไม่มีความแน่ชัดว่าพื้นที่ “เมืองขวาง” อยู่ในบริเวณใด แต่เป็นที่แน่ชัดว่า “เมืองขวาง” นี้เป็นที่รับรู้กันว่าเป็นพื้นที่บริเวณ “นอกเขา” มาตั้งแต่อดีต ตำแหน่ง “ขุนรามเมืองขวาง” จึงมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ “นอกเขา” อย่างแน่นอน เห็นได้จากหลังมีการปฏิรูประบบบริหารราชการสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว นายนาคน นายอำเภอลำปาง ได้รับ บรรดาศักดิ์เป็น “ขุนรามเมืองขวาง” เมื่อปี พ.ศ. 2442 (ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านเจ้าคุณพระรัตนธัชมุนี (ม่วง), 2478, หน้า 13) แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องของตำแหน่ง “ขุนรามเมืองขวาง” กับพื้นที่ “นอกเขา” โดยเฉพาะบริเวณลุ่มน้ำตาปีตอนบน

ย้อนกลับไปพิจารณาพื้นที่ที่สามารถยืนยันอย่างชัดเจนว่าอยู่ในบริเวณชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนในข้างต้น ในสมัยรัชกาลที่ 2 แสดงให้เห็นว่าพื้นที่สำคัญและเป็น ศูนย์กลางคือบริเวณช่วงกลางมีการปกครองระดับกรม มี “หลวง” สักดินถึง 1,200 ไร่ สูงที่สุด ในบรรดาผู้ปกครอง “ที่” ต่าง ๆ ในบริเวณนี้ พื้นที่ใหญ่รองลงมาคือ บริเวณพิปูน ถ้าพิจารณา ละอาย กระเบียด และนากะชะ ตามลำดับ ด้วยเหตุนี้จึงคาดการณ์ได้ว่าพื้นที่บริเวณช่วงกลาง ในสมัยนั้นคงมีชาวชุมชนอยู่หนาแน่นที่สุด ส่วน “ที่” อื่น ๆ ก็มีลดหลั่นลงไป น่าสังเกตว่าทั้ง “ที่ช่วงกลาง” “ที่พิปูน” เป็นบริเวณใกล้เคียงกับเขาหลวงฝั่งตะวันตกมากที่สุด จึงเป็นบริเวณที่มีจุดเด่น อย่างน้อยสองประการคือ เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะ ช้างป่า และ ไม้ตะเคียนทองสำหรับทำเรือ จุดเด่นอีกประการหนึ่งคือ อยู่ใกล้กับตัวเมืองนครศรีธรรมราช ทำให้ สามารถติดต่อกันได้สะดวก โดยเฉพาะการควบคุมไพร่ และเกณฑ์ส่วยของรัฐ ประเด็นเรื่องช้างป่า เมื่อพิจารณาจากการค้าของหลวงไปต่างประเทศของเมืองนครศรีธรรมราชสมัยเจ้าพระยานครน้อย มีความสอดคล้องกัน สินค้าที่ส่งออกไปต่างประเทศมีหลายชนิด แต่ที่น่าสนใจคือ ช้าง (รวมถึง งาช้าง) เนื่องจากเป็นสินค้าที่ต่างประเทศต้องการมาก มีราคาสูง ขายได้กำไรดี ราชธานีจึงสนับสนุน ให้เจ้าพระยานครน้อยต่อเรือสำหรับบรรทุกช้างไปขายต่างประเทศที่ทำเรือเมืองตรัง โดยเฉพาะไป ขายยังประเทศอินเดีย ดังเช่นปี พ.ศ. 2355 มีเรือจากอินเดียมาซื้อช้างที่เมืองตรัง 3 ลำ ปี พ.ศ. 2357 มาซื้ออีก 2 ลำ เจ้าพระยานครน้อยส่งเรือบรรทุกช้างไปขายที่อินเดียอีก 1 ลำ รวม 3 ลำ บรรทุกช้าง ได้มากกว่า 60 เชือก นับได้ว่าเป็นจำนวนไม่น้อยเลยทีเดียว การส่งช้างออกไปขายครั้งหนึ่ง ๆ จะมี

รายได้ประมาณ 242 ชั่ง 9 ตำลึง 3 บาท หรือ 19,440 บาท ถ้ารวมกับราคาช้างที่ส่งออกไปกับเรือต่างประเทศแล้วคงมีจำนวนมากกว่านี้อีกหลายเท่า (สงบ ส่งเมือง, 2518, หน้า 94-95) แน่แน่นอนว่า “หัวเรือใหญ่” ในการจับช้าง ฝึกช้าง ควบคุมช้างพร้อมส่งขายของเมืองนครศรีธรรมราช คือกรมช้าง โดยเฉพาะกรมช้างกลางนั่นเอง สำหรับเรื่องการต่อเรือ ด้วยไม้ชั้นดีจากเมืองนครศรีธรรมราชเป็นที่เชื่อถือมายาวนาน ดังเช่นในปี พ.ศ. 2356 ทางราชธานีกรุงเทพฯ เสนอให้หัวเมืองนครศรีธรรมราชต่อเรือให้ 12 ลำ (สมัยพระเจ้าตากสินตีเมืองนครศรีฯ ได้ สามารถต่อเรือจากเมืองนครศรีฯ ได้ถึง 100 ลำในเวลา 4 เดือน) (สงบ ส่งเมือง, 2518, หน้า 97) แสดงให้เห็นว่าเมืองนครศรีธรรมราช “มีฝีมือ” ในการต่อเรือและมีไม้คุณภาพดี ซึ่งส่วนหนึ่งต้องเป็นไม้จากเขาหลวง และส่วนหนึ่งต้องมาจาก “นอกเขา” อย่างแน่นอน เพราะเรือและไม้จาก “นอกเขา” เป็นที่ต้องการจากที่อื่น ๆ แม้ในยุคหลัง ๆ ดังเช่นประมาณปี พ.ศ. 2445 พ่อท่านปลอด มาจากกระโนน สงขลา มาหาเรือในฉวางเพื่อไปแข่งได้เรือชื่อพะยอมไปจากบ้านนาเขียง (ต่อมาพ่อท่านปลอดได้มาอยู่ที่วัดนาเขียงจนได้เป็นเจ้าอาวาสปี พ.ศ. 2451 ท่านเป็นพระที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาก อีกท่านหนึ่งของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน) นอกจากนั้น ในปี พ.ศ. 2467 พระสมุทรกัณฑ์กับพ่อท่านผุด เดินทางจากหัวไทร เมืองนครศรีธรรมราช มา “นอกเขา” เพื่อหาไม้ไปทำเรือเช่นเดียวกัน

เจ้าพระยานครน้อยได้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ 28 ปี เป็นที่ไว้วางใจและพอใจต่อเมืองหลวงเป็นอย่างมากนอกจากท่านเป็นผู้มากด้วยความสามารถแล้วยังมีศักดิ์เป็นญาติ (น้ำ) กับกรมหมื่นศักดิ์พลเทพย์ โอรสรัชกาลที่ 1 ที่ประสูติจากคุณหญิงนุ้ยใหญ่ ผู้เป็นพี่สาวกรมหมื่นศักดิ์พลเทพย์ ต่อมาได้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วยเหตุนี้เจ้าพระยานคร (น้อย) จึงได้รับการสนับสนุนจากเมืองหลวงอย่างยิ่ง เมื่อมีเหตุการณ์ด้านความมั่นคงในหัวเมืองภาคใต้ทางเมืองหลวงจะมอบหมายให้เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นผู้ดำเนินการแก้ไข ที่สำคัญคือ เรื่องการเกณฑ์ไพร่ทางหัวเมืองภาคใต้ก็ไว้วางใจต่อเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นอย่างมาก ดังหนังสือกราบบังคมทูลของสมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์ สมัยรัชกาลที่ 5 เรื่อง การสักระดมหัวเมืองฝ่ายใต้ มีข้อความตอนหนึ่งว่า “เมื่อเจ้าพระยานคร (น้อย) ยังอยู่จะกะเกณฑ์สิ่งใดก็กะเกณฑ์เอาจากเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นหัวหน้า ครั้งเจ้าพระยานคร (น้อย) ถึงแก่สัญกรรมแล้วการหัวเมืองฝ่ายใต้ราษฎรเดือดร้อนมาก” (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ข, หน้า 157)

ความสามารถของเจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นที่ประจักษ์เป็นอย่างมาก ดังสมเด็จพระยามหาราชราชนาฎได้ทรงกล่าวยกย่องไว้ว่า “เป็นผู้มีอำนาจมากกว่าเจ้าพระยานครฯ ทั้งปวง ได้บังคับบัญชาตลอดขึ้นมาถึงเมืองไซยา ข้างฝั่งตะวันตกก็มีอำนาจแผ่ไปจนถึงกลาง

นำทัพศึกที่เป็นสำคัญก็คือตีเมืองไทร มีอำนาจในเมืองแขกมาก นับถือเป็นพระเจ้าแผ่นดินรอง เป็นผู้ได้รับอำนาจทำหนังสือสัญญากับอังกฤษ เจ้าของพระขรรค์นวลโหพระแท่นถม พระราชยานถม พระแสงง้าว พระแสงทวนถมแลอื่น ๆ” (ดำรงราชานุภาพ, 2515, หน้า 39 อ้างถึงใน ฦกรักษ์ นุ่นทอง, 2534 ก, หน้า 157)

อย่างไรก็ตามภายใต้ความสามารถที่แข็งแกร่งของเจ้าพระยา (น้อย) ดังกล่าว เป็นคุณสมบัติที่พึงปรารถนาของรัฐและเป็นความภาคภูมิใจของชาวเมืองนครฯ และนักวิชาการ ที่นิยมยกย่อง “วีรบุรุษ” จำนวนมาก แต่อีกด้านหนึ่งชาวบ้านในฐานะ “ไพร่” ย่อมได้รับความลำบาก เดือดร้อนไม่มากนักน้อย จากการต้องถูกเกณฑ์ไปรบ ถูกเกณฑ์ไปใช้แรงงานด้านต่าง ๆ ด้วยความ จำยอม ดังมีหลักฐานว่ามีไพร่ส่วนหนึ่งได้หลบหนีการเกณฑ์ทัพ (ของนครศรีธรรมราช) ไปรบที่ ไทรบุรีถึง 400 คน และใน พ.ศ. 2355 ก็ปรากฏว่ามีไพร่หลบหนีมาไปอยู่สงขลา พัทลุง ถึง 800-900 คน เนื่องจากเวลานั้นไพร่ต้องเข้าเวรรับใช้หลวงหรือไม่ต้องเสียเงินปีสถานที่หนึ่ง ที่ไพร่หนีมาเหล่านั้นไปตั้งถิ่นฐานคือ หมู่บ้านสิริวงรีริมเขาหลวงด้านตะวันออกนั่นเอง (พรพิไล เลิศวิชา, 2532) แสดงให้เห็นว่าสมัยนั้นบริเวณเขาหลวงฝั่งตะวันออกบางส่วนยังสามารถ “ปลอดรัฐ” แน่แน่นอนว่าดินแดน “นอกเขา” อำนาจรัฐย่อมเบาบางกว่าแม้ว่ารัฐจะมี “เจ้ากรม ข้างกลาง” “นายที่พิปูน” “นายที่ถ้ำนารา” “นายที่ละอาย” “นายที่กระเบียด” “นายที่นากะชะ” “นายที่ฉวางท่าชี” หรือมี “ขุนราชเมืองขวาง” ฯลฯ แต่เป็นเพียงบางพื้นที่ของ “นอกเขา” เท่านั้น คาดได้ว่ามีชุมชนที่ “ปลอดรัฐ” จำนวนมาก แม้ในช่วงประมาณเกือบร้อยปีที่ผ่านมาบางส่วน ของ ดินแดนบริเวณนี้ยังเป็นที่พึ่งของกลุ่ม “หนีรัฐ” อยู่ดังคำบอกเล่าของชาวชุมชน พิปูน ฉวาง หลายท่านที่พูดเป็นเสียงเดียวกันว่ากล่าว ในรุ่นทวด รุ่นปู่ได้ “หนีนาย” หนีคดีเข้ามาที่พิปูน ฉวาง เพราะเข้ามาแล้ว “นาย” ไม่ตาม

ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนหลังจากการถึงแก่กรรมของเจ้าพระยา นครน้อยในปี พ.ศ. 2382 ไม่ปรากฏหลักฐานใด ๆ ที่โดดเด่นแต่คาดการณ์ได้ว่าด้านวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรม คงไม่มีอะไรที่แตกต่างจากเดิมมากนัก สำหรับในด้านการเมืองการปกครองได้เป็นส่วนหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งมีความเคลื่อนไหวอยู่พอสมควร กล่าวคือ หลังจากการถึง อดัตถกรรมของ “เจ้าพระยา (น้อย)” ทางเมืองหลวงได้แต่งตั้งให้พระเสน่หามนตรี (น้อยกลาง) บุตรเจ้าพระยา (น้อย) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ดำรงตำแหน่งพระยา (น้อย) นครศรีธรรมราช (เป็นเจ้าพระยา (น้อย) นครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. 2395 สมัยรัชกาลที่ 4) ในยุคนี้เมืองนครศรีธรรมราช ไม่มีบทบาทโดดเด่นดังเช่นสมัยเจ้าพระยา (น้อย) เนื่องจากความสามารถเฉพาะตัวของ “พระยา (น้อย) กลาง” ไม่อาจเทียบเท่าผู้เป็นบิดา ทำให้ขาดความเข้มแข็ง ประกอบกับทาง เมืองหลวงสมัยรัชกาลที่ 3 มีนโยบายโอนอำนาจจากเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่ทำหน้าที่เป็น

ตัวแทนของเมืองหลวงในการดูแลรักษาหัวเมืองทางปักษ์ใต้มาเป็นของเมืองหลวงอีกครั้ง เพราะปัญหาต่าง ๆ ระหว่างสยามกับอังกฤษในการปกครองหัวเมืองมาลาญสามารถตกลงกัน เป็นที่เรียบร้อย ประกอบกับการคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองปักษ์ใต้สะดวกขึ้น ทำให้เมืองหลวงมั่นใจว่าหัวเมืองมาลาญจะไม่เป็นอันตรายต่อเสถียรภาพของรัฐบาลกลาง ทำให้เมืองหลวงพยายามลดอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชต่อไปเรื่อย ๆ จนเมืองนครศรีธรรมราชมีหน้าที่แต่เพียงกำกับหัวเมืองปักษ์ใต้อื่น ๆ ตามคำสั่งของเมืองหลวง จนถึงปี พ.ศ. 2410 “เจ้าพระยานครน้อยกลาง” ได้ถึงแก่สัญกรรม พระเสน่หามนตรี (หนูพร้อม) บุตรคนโตได้รับแต่งตั้งจากเมืองหลวงให้เป็นพระยานครศรีธรรมราช จนเมื่อปี พ.ศ. 2418 สมัยรัชกาลที่ 5 “พระยานครหนูพร้อม” ได้ถูกส่งโทษโดยเรียกตัวขึ้นไปรับราชการที่กรุงเทพฯ ด้วยข้อหาไม่ได้ไปรับเสด็จรัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินที่เมืองไทรบุรี ใน พ.ศ. 2414 ทั้ง ๆ ที่เมืองนครศรีธรรมราชบังคับบัญชาเมืองไทรบุรีอยู่ และในปีนั้นเองได้โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนบรรดาศักดิ์พระยาไทรบุรีขึ้นเป็นเจ้าพระยาและให้เมืองไทรบุรีขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ “พระยานครหนูพร้อม” ถูกเรียกตัวเข้าไปรับราชการในกรุงเทพฯ เกือบ 20 ปี เมื่อการเมือง “สงบ” จึงได้กราบบังคมทูลกลับมารับราชการที่เมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้งในปี พ.ศ. 2437 อันเป็นช่วงเวลาที่เมืองหลวงกำลังเริ่มดำเนินการปฏิรูปการบริหารราชการ เข้าสู่แบบสมัยใหม่ เรียกว่า “ระบบเทศาภิบาล” อำนาจและบทบาทของเมืองนครศรีธรรมราชที่เคยเป็นหัวเมืองชั้นเอกและมีความสำคัญที่สุดของปักษ์ใต้ก็แทบหมดสิ้นไป กลายเป็นเมือง ๆ หนึ่งในมณฑลนครศรีธรรมราช (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ก, หน้า 157-158)

3.2.4 ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน พ.ศ. 2439-พ.ศ. 2441 (ยุคปฏิรูป)

สังคมไทยภายใต้การปกครองโดยรัฐบาลกรุงเทพฯ ได้พัฒนาการมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นยุคที่สังคมไทยเริ่มเข้าสู่ “ความทันสมัย” แบบตะวันตก ด้วยปัจจัยหลายประการทำให้รัฐไทยต้องปรับตัวเองอย่างขนานใหญ่ที่โดดเด่นที่สุด คือการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค ที่เรียกกันว่าการปกครองแบบ “มณฑลเทศาภิบาล” โดยรวมเมืองต่างๆ ที่อยู่ในบริเวณเดียวกัน และมีความเหมาะสมในด้านต่าง ๆ ที่มีมาในสมัยก่อนหน้านั้นเข้าไว้เป็นมณฑลเดียวกัน (กระทรวงมหาดไทย, 2535) และมีข้าหลวงเทศาภิบาลทำหน้าที่เป็นตัวแทนของรัฐบาล การจัดการปกครองแบบนี้มีผลทำให้อำนาจเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่มีมาแต่เดิมสิ้นสุดลงอย่างน้อยในทางรูปแบบ การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลเริ่มอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2437 สำหรับหัวเมืองในปักษ์ใต้ได้จัดตั้งมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ. 2438 มณฑลชุมพรและนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. 2539 มณฑลไทรบุรีในปี พ.ศ. 2440 และมณฑลปัตตานีในปี พ.ศ. 2449 โดยสองมณฑลหลังเดิมสังกัดมณฑลนครศรีธรรมราช

มณฑลนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. 2439 มีพระยาสุขุมนัยวินิต (ปั้น สุขุม) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล โดยมีการปกครองระดับเมือง และการปกครองระดับอำเภอ การปกครองระดับเมือง มีเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองสงขลา และหัวเมืองมลายู 7 หัวเมือง โดยมีรูปแบบที่ชัดเจนมากขึ้นในปี พ.ศ. 2441 ตาม “ข้อบังคับปกครองหัวเมือง ร.ศ. 117” (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ข, หน้า 173)

สำหรับการปกครองระดับอำเภอเป็นการปกครองท้องถิ่นที่มีความสำคัญมาก เพราะเป็นหน่วยงานสุดท้ายของรัฐที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน ในปี พ.ศ. 2440 รัฐบาลได้ออก “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116” พระราชบัญญัตินี้มีสาระสำคัญอันหนึ่งคือการกำหนดอาณาเขตการปกครองระดับอำเภอ โดยมีเกณฑ์ดังต่อไปนี้ 1. ท้องที่ทุ่งราบที่มีพลเมืองมาก จำนวนพลเมืองราวหนึ่งหมื่นคนโดยประมาณให้กำหนดเป็นท้องที่อำเภอหนึ่ง 2. ถ้าเป็นท้องที่อยู่ระหว่างป่าหรือภูเขาที่มีพลเมืองน้อยหรือตั้งบ้านเรือนแยกย้ายกันไปเป็นแห่ง ๆ ให้กำหนดโดยระยะทางที่จะเดินไปมาได้ตลอดท้องที่ราว 12 ชั่วโมง เป็นอำเภอหนึ่ง และ 3. ท้องที่ว่างซึ่งมีป่าพงดงเขาที่ไม่มีทำเลบ้านเรือนราษฎรจะมากน้อยเท่าใดถึงอยู่ใกล้ชิดติดต่อกับท้องที่อำเภอใด ให้จัดเป็นท้องที่ฝากขึ้นอยู่ในอำเภอซึ่งติดต่อกันกับที่ว่างนั้น (เสถียร ลายลักษณ์, ม.ป.ป. อ้างถึงใน ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ข, หน้า 174)

พื้นที่เมืองนครศรีธรรมราชหลังเขาหลวงฝั่งตะวันตกทั้งหมดไปถึงเขตแดนเมืองไชยา ได้ถูกจัดตั้งเป็นอำเภอ 2 อำเภอ คืออำเภอนางวางและอำเภอลำพูน (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 8, 2542, หน้า 3632) คาดว่าน่าจะใช้เกณฑ์การแบ่งพื้นที่ตามเกณฑ์ข้อที่ 1 ดังเห็นได้จากพระยาสุขุมนัยวินิตได้ทำการสำรวจประชากรอำเภอนางวางในปี พ.ศ. 2440 มีประชากรประมาณ 10,125 มี 131 หมู่บ้าน (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 4, 2542, หน้า 1801; เล่ม 11, หน้า 5435) ส่วนอำเภอลำพูน มีประชากรมากกว่าเกือบครึ่งหนึ่งของอำเภอนางวางคือมีประชากรประมาณ 20,000 มี 140 หมู่บ้าน (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 8, 2542, หน้า 4028)

อย่างไรก็ตามการแบ่งเป็นอำเภอทั้งสองนี้มีชื่อ “ของใหม่” (รวมถึงอำเภออื่น ๆ ในเมืองนครศรีธรรมราช) เสียทีเดียว เนื่องจากพื้นที่สองอำเภอนี้มีความคล้ายคลึงใกล้เคียงกับ “ที่” ในสมัยรัชกาลที่ 2 ดังได้กล่าวมาเพียงแต่รวม “ที่” เล็กที่น้อยรวมกันเป็นสองกลุ่มใหญ่โดยใช้ชื่อ “ที่” สำคัญเป็นชื่ออำเภอ คือ “ที่ลำพูน” และ “ที่นางวาง” ส่วน “ที่” อื่น ๆ ก็กลายเป็นตำบลเสียเป็นส่วนใหญ่ ดังสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้กล่าวไว้ว่า

“แบบเมืองนครศรีธรรมราช บ้านหนึ่งนับเป็นผู้เป็นเจ้าบ้านว่า “แก่บ้าน” ตรงกับแบบใหม่ที่เรียกว่า “เจ้าบ้าน” แบบเมืองนครศรีธรรมราชหลายบ้านรวมกันเป็นหมู่หนึ่งตั้งแก่บ้านเป็น “แขวง” คนหนึ่งตรงกับแบบใหม่ที่เรียกว่า “ผู้ใหญ่บ้าน” หลายแขวงรวมกันเป็นอำเภอหนึ่ง

มีนายอำเภอบังคับการตรงกับแบบใหม่ในชั้นตำบลแล่นำนายตำบล แบบเมืองนครรวมหลายอำเภอ ขึ้นอยู่กับกรรมการคนหนึ่งตรงกับแบบใหม่ที่จัดขึ้นเป็นอำเภอ และมีกรรมการอำเภอบังคับบัญชา แบบเมืองนครกับแบบใหม่ตรงกันหมดทุกชั้น ผิดกันแต่เรียกชื่ออย่างหนึ่งแต่ไม่ให้ราษฎรเลือกกำนัน ผู้ใหญ่บ้านอย่างแบบใหม่อย่างหนึ่งกับกรรมการอำเภอเข้ามาอยู่เสียในเมืองไม่ได้ออกไปอยู่ตามท้องที่ดังแบบใหม่” (ณรงค์ นุ่นทอง, 2534 ข, หน้า 164)

อำเภอฉวางในปี พ.ศ. 2440 มี 8 ตำบล คือ ตำบลกะเปียด พิปูน หลักช้าง (ช้างกลาง) ละอาย (4 หัวเมืองเดิม) เวียงสระ หุ่งหลวง ท่าชี และอูมัต ในรายงานพระยาสุโขทัยวินิจ กล่าวว่า “เป็นแขวงชั้นนอกต่อแดนเมืองศิริรัฐนิคม เมืองกาญจนดิษฐ์ เมืองกระบี่ นายน้อยเป็นนายอำเภอ ตั้งที่ว่าการบ้านคลองศาล” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 4, 2542, หน้า 1802-1803)

ส่วนอำเภอลำพูนมี 7 ตำบล คือ ตำบลบ้านนา ท่าเรือ กอบแก้ว หุ่งเตา อีปัน พระแสง และ พนม ในรายงานพระยาสุโขทัยวินิจกล่าวว่า “เป็นแขวงชั้นนอกต่อแดนเมืองศิริรัฐนิคม กาญจนดิษฐ์ เมืองกระบี่ นายเมกเป็นนายอำเภอตั้งที่ว่าการที่บ้านนา” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 8, 2542, หน้า 4028) น่าสังเกตว่าหากถือเอาแม่น้ำตาปีเป็นแกนกลางในภาพกว้าง พื้นที่อำเภอฉวางส่วนใหญ่อยู่ฝั่งตะวันออก (ใกล้เมืองนครศรีธรรมราช) ส่วนอำเภอลำพูนอยู่ฝั่งตะวันตก (ใกล้เมืองกระบี่ พังงา)

อย่างไรก็ตามการตั้งอำเภอทั้งสองในปี พ.ศ. 2440 คาดว่ายังไม่ลงตัวมากนัก ผ่านไป 2 ปี ในปี พ.ศ. 2442 พระยาสุโขทัยวินิจมีใบบอกไปถึงสมเด็จพระนครราชสีมาว่า ลงวันที่ 16 กรกฎาคม ร.ศ. 118 และสมเด็จพระนครราชสีมาฯ ได้มีหนังสือกราบทูลพระเจ้าอยู่หัวฯ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการในวันที่ 29 กรกฎาคม ร.ศ. 118 ความว่า “แขวงเรียกว่าอำเภอฉวางแลอำเภอลำพูนยังเป็นการก้าวก่ายกันอยู่ ทั้งอาณาเขตก็กว้างขวางหนทาง แต่ที่ว่าการอำเภอลำพูนกว่าจะไปหมดอาณาเขตที่ต่อกับเมืองพังงาหรือเมืองกระบี่ถึง 4-5 วัน ถ้าจะไปแต่กลางเมืองไม่ต่ำกว่า 15 วัน นายอำเภอตรวจตกไม่มีใครจะถึงราชการในอำเภอนี้ซักช้ากว่าอำเภออื่น เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าต้องเพิ่มแขวงอีก 1 แขวง เรียกว่าแขวงพระแสง คือแบ่งตัดเอาตั้งแต่ฝั่งแม่น้ำหลวง ฝั่งขวาปากช้างเมืองศิริรัฐนิคมไปตอนหนึ่ง ที่ว่าการอำเภอตั้งแต่ที่พระแสงอยู่ในระหว่างกลางตำบลพนมแลตำบลอีปัน เมื่อได้แยกท้องที่ 3 ตำบล คือ อีปัน พนม พระแสง ออกไปเสียเช่นนี้แล้วแขวงลำพูนยังจะเหลืออยู่ฝั่งซ้ายนิดเดียว พระยาสุโขทัยวินิจได้ไปผูกขาดตกลงกัน ร่นแขวงฉวางตอนใต้ (มองจากเมืองนครฯ) มาเพิ่มในแขวงลำพูน แลร่นแขวงหุ่งสงมาเพิ่มในแขวงฉวางเป็นลำดับ แต่คงเรียกชื่อเดิม.พระยาสุโขทัยวินิจจึงได้มีคำสั่งจัดการไป คือ ข้ายนายน้อย นายอำเภอฉวางไปเป็นนายอำเภอลำพูน ให้นายนากเสมียนในที่ว่าการอำเภอเมือง

ไปทำการแทนนายอำเภอฉวาง ให้ขุนรองบรรจงเลขาสารเลขที่ว่าการเมืองนครศรีธรรมราชไปเป็นนายอำเภอแพแสง พวกเหล่านี้จะได้กราบถวายบังคมลาออกไปรักษาราชการในปลายเดือนกรกฎาคม รัตนโกสินทรศก 118” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 4, 2542, หน้า 1803)

โดยตำบลของอำเภอฉวางเดิมที่โอนไปให้อาเภอลำพูนคือ ตำบลเวียงสระ พงษ์หลวง ท่าชี และอูมัต (อูมัตต่อมาเป็นตำบลนาสารในปี พ.ศ. 2443) ทำให้อาเภอลำพูนหลังจากตัด 3 ตำบลไปแล้วมีทั้งหมด 8 ตำบล (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 8, 2542, หน้า 4028)

ส่วนอำเภอฉวางได้มีการจัดแบ่งตำบลใหม่ ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งที่ริมลำตาดำปี ตำบลนาแ้ว ฝั่งตรงข้ามกับวัดหาดสูง ตำบลไม้เรียงในปัจจุบัน ในรายชื่อพระศิริธรรมมุนี (ม่วง) ผู้อำนวยการการศึกษามณฑลนครศรีธรรมราชได้ไปตรวจการจัดการศึกษาในอำเภอฉวาง เมื่อวันที่ 1-5 ธันวาคม พ.ศ. 2442 ได้รายงานว่า “ในอำเภอนี้มีกำนัน 9 กำนัน หมู่บ้าน 114 หมู่ หลังคาเรือน 2036 หลัง รวมคนชายหญิง 12,118 คน (ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านเจ้าคุณพระรัตนธัชมุนี (ม่วง), 2478, หน้า 18) แม้ว่าท่านเจ้าคุณไม่ได้รายงานว่ามีตำบลอะไรบ้าง แต่สามารถสันนิษฐานได้จากหลักฐานในปีพ.ศ. 2507 ในช่วงนั้นอำเภอฉวางมี 10 ตำบล คือ ฉวาง พิปูน กระเปียด ถ้ำพรรณรา นาแ้ว ละอาย ช้างกลาง และไม้เรียง กระทูน นากะชะ (อำเภอฉวาง, 2552) 9 ตำบลแรกน่าจะเป็นตำบลแรก ๆ ในปี พ.ศ. 2442 ส่วนตำบลนากะชะ เป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างตำบลไม้เรียงกับตำบลถ้ำพรรณราเพิ่งแยกเป็นตำบลในยุคหลัง

ตำแหน่งที่ว่าการอำเภอจึงเข้ามาตั้งบริเวณชุมชนท้องถิ่นลำตาดำปีตั้งแต่บัดนั้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2446 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมาที่บริเวณ “วังไธล่อน” ฝั่งคลองคูด้วนตรงข้ามกับวัดโคกหาดในปัจจุบัน การย้ายครั้งนี้น่าจะเป็นเรื่องความสะดวกในการติดต่อชุมชนทางช้างกลางและเมืองนครศรีธรรมราช

ต่อมาในปี พ.ศ. 2452 ได้ย้ายที่ว่าการมาที่ “ปากคลองลุง” ใกล้วัดเกาะเทวดา การย้ายครั้งนี้เกี่ยวข้องกับนโยบายรัฐ ในการเตรียมการสร้างทางรถไฟที่จะผ่านมากลับริเวณนี้ และการวางสายโทรเลขมาจากสงขลาประกอบกับอยู่ใกล้แม่น้ำตาดำปีทางสัญจรหลักมากกว่า ต่อมาในปี พ.ศ. 2454 สมัยเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมาใกล้กับจุดที่สร้างทางรถไฟและแม่น้ำตาดำปีมากขึ้น คือบริเวณ “บ้านตลาดใต้” บริเวณโรงเรียนฉวางในปัจจุบัน ต่อมาในปี พ.ศ. 2456 ได้สร้างอาคารไม้ถาวรเป็นที่ทำการอำเภอใหม่ใกล้ ๆ ที่เดิม (ชาติ ศิลปศรี, 2551 ก, หน้า 3) อันเป็นจุดตั้งที่ว่าการอำเภอในปัจจุบัน

ชุมชนท้องถิ่นลำตาดำปีตอนบนเป็นชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ในยุคสมัยต่าง ๆ ชาวชุมชนเคลื่อนไหว ดำรงอยู่อย่างแยกไม่ออกจากความเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ในยุคสมัยต่าง ๆ อย่างไรก็ตามประวัติศาสตร์ในระดับ

มหากาค คือ “ชาติ” และ “เมือง” ได้ “กลืน” ตัวตนของท้องถิ่นให้เจือจาง พรำมัว หรือลบเลือนไป ทั้งด้วยเจตนา ไม่เจตนา หรือยังขาดข้อมูลที่จำเป็นและเพียงพอ “ประวัติศาสตร์ชาติ” หรือ “ประวัติศาสตร์มนุษย์” ที่หลากหลาย แตกต่างยังเกิดขึ้นไม่มากนัก หากไม่มีระดับ “ท้องถิ่น” เคียงคู่ สร้างความเคลื่อนไหวไปทั้งหมดอย่างสมดุลกัน เป็นส่วนหนึ่งของกันและกันอย่างจำเป็น ไม่ใช่ ส่วนเสริมหรือขยายขอบเขตประวัติศาสตร์ “รัฐ” หรือ “เมือง” อย่างที่นิยมศึกษากันข้อเท็จจริงทาง ประวัติศาสตร์ยืนยันว่า “ชุมชนท้องถิ่น” เกิดขึ้นก่อน “รัฐ” และ “เมือง” โดย “รัฐ” และ “เมือง” คือ “กลุ่ม” และเครือข่ายของ “ชุมชนท้องถิ่น” เหล่านั้น อย่างไรก็ตามด้วยการด้วยการสร้าง ประวัติศาสตร์ “รัฐ” และ “เมือง” ที่ผ่านมาช่วยทำให้ผู้สนใจสร้างประวัติศาสตร์ “ท้องถิ่น” ได้เห็นเค้าลาง “ท้องถิ่น” ที่จะสร้างขึ้นใหม่ให้เข้มชัดมากยิ่งขึ้น

วิธีชีวิตก่อน พ.ศ. 2442

จากภูมิหลังพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ หัวข้อนี้จะแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชุมชน ท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนในอดีต โดยจะกล่าวถึงเฉพาะยุคสมัยประวัติศาสตร์ชาติไทยหลังจาก พระบรมไตรโลกนาถปฏิรูปการปกครองกรุงศรีอยุธยาโดยการบัญญัติกฎหมายว่าด้วยการเทียบ สักดินขึ้นใน พ.ศ. 1998 ทำให้ระบบสักดินมีความเข้มข้นมากขึ้น การเมืองระบบนี้ส่งผลให้ระบบ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้เปลี่ยนแปลงปรับตัวและดำรงอยู่มายาวนานประมาณ 300 ปี จนถึงสมัยที่ผู้ปกครองไทยทำ “สนธิสัญญาเบาริง” ใน พ.ศ. 2398 สมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุง รัตนโกสินทร์ หลังจากนั้นสังคมไทยได้ก้าวสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ จนถึงยุคการปฏิรูป ระบบราชการแบบ “เทศาภิบาล” สมัยรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2437 จนนำมาสู่การตั้งอำเภอฉวาง ของมณฑลนครราชสีมา พ.ศ. 2440 ก่อนย้ายที่ตั้งอำเภอฉวางจาก “ฉวาง-ท่าชี” มาบริเวณ ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีในปี พ.ศ. 2442 ประเด็นในหัวข้อนี้จะแสดงถึงการก่อตั้งชุมชนที่มาของ ผู้คน วิถีทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม ในภาพรวม ทั้งหมดนี้เมื่อนำมาประกอบกับ ภูมิหลังพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ (ข้อ 1) จะเป็นภาพเชื่อมต่อในยุคสมัยต่อมาได้เป็นอย่างดี

1. บรรพบุรุษ “ชาวนอกเขา”

จากภูมิหลังพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ (ข้อ 1) ชาวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน ตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และมีความต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามภายใต้ความต่อเนื่องนี้ได้มีความเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง ตามเหตุปัจจัยต่าง ๆ มีการเคลื่อนย้ายภายในอพยพออกนอกพื้นที่ มีผู้อพยพเข้ามา ทั้งหมด “ก่อร่างสร้างตัว” จนมีวิถีชีวิต มีอัตลักษณ์เป็น “ชาวนอกเขา” จากอดีตจนถึงปัจจุบัน

ชาวมุขชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนไม่อาจกล่าวถึงลักษณะทางเชื้อชาติได้ จากการสังเกตลักษณะทางกายภาพเบื้องต้นน่าจะมีการผสมผสานกันหลายเชื้อชาติ หน้าตาแบบคนไทยทั่ว ๆ ไป (ไทย-ลาว-เขมร-มอญ) ก็มี แบบ “แขก” อินเดีย ศรีลังกา ผิวดำก็มี แบบมาลาโยก็มี แบบจีนก็มี ไม่มีลักษณะทางเชื้อชาติที่แน่นอน จึงเป็นการผสมผสานของผู้คนหลายชนชาติ การตั้งถิ่นฐานจึงเกิดจากผู้คนหลายกลุ่ม เริ่มจากผู้คนดั้งเดิมที่ตั้งหลักแหล่งจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เมื่อมีการติดต่อกับชุมชนภายนอกในยุคสมัยต่าง ๆ ได้มีผู้คนจากเชื้อชาติและวัฒนธรรมต่าง ๆ เข้ามาผสมผสานกันเป็น “ชาวนอกเขา” ในปัจจุบัน

ย้อนกลับไปไม่ไกลมากนักสมัยอยุธยาและสมัยธนบุรี มีชุมชนที่มั่งคั่ง เป็นปึกแผ่นอยู่ในบริเวณนี้แล้ว ดังปรากฏหลักฐานการสร้างวัดกระเปียด วัดมะนาวหวาน (รายละเอียดในบทที่ 2) จากคำบอกเล่าหลายครอบครัวมีบรรพบุรุษรุ่นทวดอพยพมาจากที่ต่าง ๆ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเข้ามาเรื่อย ๆ จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 เช่น จากเมืองพัทลุงมากที่สุด จากคลองท่อม ม่วงเอน ปะลาไสย เมืองกระบี่ เมืองตรัง เมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น โดยมีทั้งอพยพมาทั้งครอบครัว ญาติพี่น้อง แต่ส่วนใหญ่เข้ามาแต่งงานกับคนพื้นถิ่น เนื่องจากผู้อพยพเหล่านี้มักจะเป็นผู้ชาย ส่วนใหญ่หนีการเกณฑ์ไพร่และหนีคดีมา จนมีการกล่าวกันว่า “เข้ามาในลวงงพิปูนแล้วนายไม่ (กล้า) ตาม” (พระราชพุทธิรังสี (พระครูพิบูลนวเขต), สัมภาษณ์, 20 เมษายน, 2553) ช่วงที่การอพยพเข้ามามากที่สุดน่าจะมียู่ 2 ช่วง ช่วงแรก สมัยเจ้าพระยาบวรญาณครุฑน้อยยกทัพไปปราบเมืองไทรบุรี ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2381 สมัยรัชกาลที่ 3 หรือประมาณ 170 ปีก่อน อันเป็นช่วงที่บรรพบุรุษของผู้เฒ่าในชุมชนปัจจุบันได้อพยพมาจากเมืองพัทลุง ด้วยเหตุการณ์หนีเกณฑ์ไพร่ไปรบ (พระราชพุทธิรังสี (พระครูพิบูลนวเขต), พระประวัติ วังสวัสดิ และอานนท์ ภิรมย์, สัมภาษณ์, 20 เมษายน, 2553) เป็นต้น ช่วงที่สอง สมัยต้นรัชกาลที่ 5 ในช่วงนี้มีผู้อพยพมากที่สุด นอกจากพัทลุงแล้วยังมาจากที่อื่น ๆ ที่ได้กล่าวมา การอพยพเข้ามาในช่วงนี้มีหลายสาเหตุ เช่น หนีเกณฑ์ไพร่และหนีเกณฑ์ส่วย หนีเรื่องหนีคดีมา เกิดโรคระบาด และตามญาติพี่น้องมาหาที่ทำกินใหม่ (เสวก สโมสร, สงวน วังสวัสดิ, เหือง จิตสว่าง, ไพบลย์ สิจิวัฒน์, และวรรณิ คงพูน, สัมภาษณ์, 20 เมษายน, 2553) เป็นต้น

แม้แต่นายอินทร์ สีนิล บิดาของพ่อท่านคล้าย ก็มาจากบ้านปกาชัย จังหวัดกระบี่ในปัจจุบันเข้ามาอาศัยอยู่บริเวณบ้านโคกถ้อ ตำบลหลักช้าง อำเภอช้างกลางในปัจจุบัน ในช่วงสมัยต้นรัชกาลที่ 5 เช่นกัน คือ ประมาณก่อน พ.ศ. 2417 อันเป็นปีเกิดพ่อท่านคล้าย แม้ว่าไม่ทราบสาเหตุการย้ายที่แน่ชัดแต่คาดน่าจะติดตามญาติพี่น้องที่เข้ามาก่อน ดังนายเอียด พรหมราช ลูกพี่ของพ่อท่านคล้าย เกิดที่บ้านโคกถ้อในปี พ.ศ. 2415 (ตามรอยพ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์, 2552, หน้า 17-18) แสดงว่าลูกของพ่อท่านคล้ายเข้ามาอยู่ที่นี่ก่อนแล้ว ต่อมาบิดาท่านจึงค่อยตามมา

ชาวชุมชนที่อยู่ดั้งเดิมกับผู้อพยพเหล่านี้จึงเป็นบรรพบุรุษที่พัฒนาชุมชนขึ้นมาเป็นปึกแผ่นมากขึ้นหลังจากสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมาก็มีการย้ายถิ่นมาบ้างแต่ไม่มากนักดังเช่นอดีต กลุ่มหลัง ๆ มักจะมาเป็นเขย เป็นสะใภ้กับ “ชาวนอกเขา” ดังเช่นประมาณ 40-50 ปีที่ผ่านมาเมื่อถึงฤดูกาล “เก็บข้าว” ชาวชุมชนบางครอบครัวต้องจ้างคน “เก็บข้าว” จากลุ่มน้ำปากพนัง “ชาวนอก” ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง หนุมลุ่มน้ำตาปีตอนบนกับสาวลุ่มน้ำปากพนังก็เกี่ยวข้องร่วมห่อลงโรงกันหลายคู่

หลังจากเปิดใช้ทางรถไฟเมื่อ พ.ศ. 2458 กลุ่มคนจีนทั้งที่ร่วมสร้างทางรถไฟและอพยพตามญาติ ๆ ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน กลุ่มคนจีนเหล่านี้เป็นผู้ค้าขายในตลาด นุกเบิกทำสวนยาพาราเพื่อการพาณิชย์นำมาซึ่งรายได้ที่ดีพอสมควรจนชาวชุมชนทำนา ทำสวนสมรมดั้งเดิม ต้องหันมาปลูกในสวนของตัวเองบ้างจนกลายเป็น “ปายาง” ที่คุ้นเคยมากกว่าสามทศวรรษ การทำสวนยางเพื่อการพาณิชย์ของคนจีนยังปรากฏเป็นหลักฐานในการเรียกชื่อชุมชนใกล้เคียง ตลาดจันดี ชุมชนหนึ่งว่า “บ้านสวนจีน” จนถึงปัจจุบัน คนจีนกลุ่มนี้บางส่วนได้แต่งงานกับคนพื้นที่ดั้งเดิมจนลูกหลานในปัจจุบันได้ผสมผสานทั้งทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สำหรับคนจีนที่ยังคงอัตลักษณ์ทางเชื้อชาติและยังมีวัฒนธรรมจีนส่วนใหญ่จะเป็นคนจีนในตลาดที่โดดเด่นคือ คนจีนในตลาดจันดี “ไชน่าทาวน์” แห่งลุ่มน้ำตาปีตอนบนที่สามารถตั้ง “โรงเรียนจีน” และยังคงดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน คือ โรงเรียนเจริญวิทย์และโรงเรียนสหวิทยากรบริหารงานในรูปแบบมูลนิธิจัดการศึกษา

อย่างไรก็ตามก่อนหน้านี้ที่คนจีนส่วนใหญ่จะเข้ามาหลังเปิดใช้สถานีรถไฟได้มีคนจีนเข้ามาอยู่ที่บริเวณนี้ก่อนหน้านี้บ้างแล้ว โดยเข้ามาทำการค้าขายจากลุ่มน้ำตาปีตอนล่าง เข้ามาในอำเภอถ้ำพรรณรา ฉวางและไปถึงพิปูน ผ่านทางแม่น้ำตาปี ชาวชุมชนท่านหนึ่งเล่าว่า “ปู่ผมเป็นลูกคนจีนมาจากพุนพิน (สุราษฎร์ธานี) อาชีพเป็นพ่อค้า ค้าเกลือ เหยย (กะปิ) ปลาเค็ม มาขายถึงถ้ำพรรณรา (ตำบลหนึ่งของฉวางสมัยนั้น) ฉวาง พิปูน (ตำบลหนึ่งของฉวางสมัยนั้น) ปู่แต่งงานกับย่าที่เป็นลูกคนจีนอยู่ถ้ำพรรณรา แล้วมาตั้งรกรากอยู่ตลาดฉวาง พ.ศ. 2442” (สุพจน์ ประภาพันธุ์บุตร, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2552) แสดงให้เห็นว่าการค้าขายตามลำน้ำ และการเริ่มตั้งเป็นตลาดโดยคนจีนนั้นเกิดขึ้นก่อนเปิดใช้ทางรถไฟ โดยเฉพาะตลาดทานพอ ตลาดฉวาง อันเป็นบริเวณใกล้เคียงที่อ้างว่าการอำเภอฉวางเมื่อ พ.ศ. 2442 และหลังจากนั้นเพียงแต่เป็นตลาดเล็ก ๆ ที่มาเจริญขึ้นหลังเปิดสร้างทางรถไฟในช่วงหลังไม่นานนัก

2. วิถีชีวิตชุมชนและความสัมพันธ์กับรัฐ

ก่อนที่ผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราชได้ยอมรับและเป็นส่วนหนึ่งในนโยบาย

“ศักดิ์นาอย่างเป็นระบบ” ของกรุงศรีอยุธยา หลังปี พ.ศ. 1998 ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและ

ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ได้กล่าวถึง “ราชวงศ์ศรีธรรมโศกราช” จากนครอินทปัตถ์ พร้อมผู้คนจำนวนมาก (ในตำนานกล่าวว่ามีมากถึง 30,000 คน) ได้มาพบกับคนที่ท้องถิ่นคือ “พรมสุริย” ทำไร่อยู่ และมี “นายเทียนบัณฑิต” อยู่อีกคนหนึ่ง “พระเจ้าศรีธรรมโศกราช” จึงตั้งค่ายทำนาทำไร่ ก่ออิฐปูนเป็นกำแพงเมืองโดยรอบและบูรณะก่อสร้างพระธาตุ และเมื่อตั้งถิ่นฐานที่มั่นคงพอสมควรแล้วได้มีการจัดระบบเมืองรอบ ๆ เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมือง “12 นักษัตริย์” ตำนานนี้แสดงให้เห็นว่าการทำไร่ ทำนา เป็นวิถีการผลิตทางการเกษตรของเมืองนครศรีธรรมราชมานานแล้ว นอกจากนั้นก็คาดการณ์ได้ว่าผู้คนในยุคนั้นจะต้องมีการเลี้ยงสัตว์อย่างน้อยเพื่อเป็นพาหนะและใช้ทำไร่ ทำนา มีการจับสัตว์น้ำ หาของป่า ทำหัตถกรรม ฯลฯ และมีระบบการเมืองแบบกษัตริย์ มีเมืองอื่น ๆ อยู่ภายใต้การปกครอง

ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราชได้กล่าวถึง เหตุการณ์หลังการสู้รบระหว่างพระยาศรีธรรมโศกราชกับท้าวอุทองจากภาคกลาง หลังจาก “ท้าวอุทอง พญาศรีธรรมโศกราชหลังน้ำตกยี่โถก อธิษฐานเป็นพระญาติพระวงศ์กันสืบไป” พญาศรีธรรมโศกราชถามท้าวอุทองว่าเมืองของท่านขาดแคลนอะไรบ้าง จะได้หาไปให้ ท้าวอุทองบอกว่า “ขัดหาย ขันขอ เชือกขวัน พวนคร้อง” ท้าวอุทองถามพญาศรีธรรมโศกราชว่า แล้วเมืองของท่านขาดแคลนสิ่งใด พญาศรีธรรมโศกราชว่า “ขัดแต่เกลือ อาณาประชาราษฎร์ไม่รู้ทำกิน” หลังจากนั้นพญาศรีธรรมโศกราชก็ส่ง “เครื่องบรรณาการ” ไป ส่วนท้าวอุทอง “ก็ให้ทองมาปิดพระมหาธาตุ แลเกลือมาด้วย” (กรมศิลปากร, 2505, หน้า 52)

ข้อความในตำนานนอกจากแสดงให้เห็นการมีอำนาจเหนือกว่าของท้าวอุทองต่อพญาศรีธรรมโศกราชแล้ว ในสายตาของผู้ปกครองเมืองนครศรีธรรมราช เมืองนี้ขาดแคลนเกลือและชาวบ้านโดยส่วนใหญ่ยังไม่สามารถผลิตเกลือได้ และด้วยเกลือเป็นสิ่งจำเป็น แสดงว่าเมืองนครศรีธรรมราชสมัยนั้นต้อง “นำเข้า” เกลือจากที่อื่น ๆ อาจมาจากภาคกลางที่ติดชายทะเล หรือเมืองทางใต้ก็เป็นไปได้ หลักฐานนี้ยังแสดงให้เห็นต่อไปว่าขนาดในสายตาพญาศรีธรรมโศกราชซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ในพื้นที่ฝั่งทะเลตะวันออกหรือชายทะเลเป็นหลักยังมองว่าเมืองนครขาดแคลนเกลือเช่นนี้แล้วพื้นที่ไกลจากทะเลหลังเขาหลวงฝั่งตะวันตกอย่าง “เมืองขวาง” หรือชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนในยุคนั้นจะขาดแคลนเกลือขนาดไหน ความต้องการเกลือของชาวนอกเขานี้ก็นำมาซึ่งความลำบากในการเดินทางไป “แลก” ไปซื้อเป็นอย่างมากแม้แต่ในยุคหลัง พ.ศ. 2500

ในภาพรวมหลังพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา “วัฒนธรรมชนชาติไท” ได้มีอิทธิพลในดินแดนต่าง ๆ ของประเทศไทย รวมถึงภาคใต้และเมืองนครศรีธรรมราช ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนก็เช่นเดียวกัน ดำรงอยู่ภายใต้วัฒนธรรมของชน “เผ่าไท” ผ่านการเปลี่ยนแปลงมาหลายชั่วอายุคน เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำตาปีตอนบน ชาวชุมชนปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่

เป็นสภาพแวดล้อมในเขตป่าเขา แต่สิ่งหนึ่งที่ชาวชุมชนสืบทอดวิถีชีวิตของ “เผ่าไท” คือ การทำนา พัฒนาการการทำนาของชน “เผ่าไท” ในอดีตเริ่มทำนาในที่ดอนแต่ต่อมาเคลื่อนย้ายมาในที่ลุ่มมากขึ้นเป็นลำดับ แม้ในภูมิภาคตอนเหนือของไทยหรือในรัฐฉานซึ่งเป็นภูเขา ชน “เผ่าไท” ก็ทำนาในที่ลุ่มระหว่างภูเขา (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2550 , หน้า 1)

ชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนยุคแรก ๆ ก็เช่นเดียวกัน ได้ตั้งถิ่นฐานในเขตภูเขาต้นน้ำฝั่งตะวันตกของเขาลาวง ภูมิภาคจึงเป็นภูเขาและ “ควน” (เนิน) สูง ต่ำ สลับกับที่ราบ ที่ลุ่ม ชาวชุมชนจึงทำนาเลี้ยงชีพในที่ราบลุ่มระหว่างภูเขาและ “ควน” เหล่านั้น ต่อมาเมื่อชาวชุมชนจากพัทลุง (ลุ่มทะเลสาบสงขลา) กระบี่ เมืองนครฝั่งตะวันออก ลุ่มน้ำตาปีตอนล่าง ฯลฯ เข้ามา พวกเขาได้บุกเบิก “หักนา” ต่อจากคนยุคแรก ๆ ชาวชุมชนกลุ่มหลังนี้โดยเฉพาะชาวพัทลุง เดิมนั้นได้ทำนาในที่ลุ่มมากกว่าลุ่มน้ำตาปีตอนบน มีความรู้ ภูมิปัญญาจาก “ที่ลุ่ม” มาก่อน เมื่อเข้ามาในลุ่มน้ำตาปีตอนบนพวกเขาต้องปรับตัวทำนาในที่สูงขึ้น มีความลำบากมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็ประยุกต์ภูมิปัญญา จาก “ที่ลุ่ม” เข้ากับภูมิปัญญาจาก “ที่สูง” ทำให้ชุมชนท้องถิ่น ลุ่มน้ำตาปีตอนบนแข็งแกร่ง เป็นปึกแผ่นมั่นคงมากกว่าเดิม

ด้านการคมนาคมของชาวชุมชนส่วนใหญ่ใช้การเดินทาง ทางเรือ สัตว์พาหนะ เช่น ควาย ม้า และ ช้าง ดังเช่นในปี พ.ศ. 2443 นายคล้าย สีนิด (พ่อท่านคล้าย) เดินทางจากบ้านม่วงเอน อำเภอคลองคลองท่อม จังหวัดกระบี่มาบ้านทุ่งพลี อำเภอลำปาง โดยการใช้ควาย ปี พ.ศ. 2439 พ่อท่านคล้าย ขณะเป็นสามเณร กับสามเณรย้อย (นายย้อย รุ่งเรือง) เดินทางด้วยช้างจากวัดทุ่งปอน (จันดี) มายังวัดวังม่วง เพื่อเข้าพิธีอุปสมบท ปี พ.ศ. 2441 พ่อท่านคล้ายเดินทางไปวัดสามพัน ตำบลอิปัน อำเภอพระแสงในปัจจุบัน เพื่อเรียนวิชาด้านปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานกับพระอาจารย์หนู โดยเดินทางไปทางเรือจากท่าเรือที่ตลาดใต้ (ฉวาง) ล่องลงไปตามแม่น้ำตาปีจนถึงพระแสง เข้าคลองอิปัน และ ในปี พ.ศ. 2447 พ่อท่านคล้ายเดินทางไปวัดมะขามเฒ่า อำเภอร่อนฉิม จังหวัดสงขลา เดินทางจากฉวางทางบกผ่านควนสงสาร ข้ามเขาธง เข้าสู่เขาวังอำเภอลานสกา แล้วจึงค่อยลงเรือไปเมืองท่า (ที่เมืองนคร) จากนั้นจึงลงเรือสู่ปากพนัง จากปากพนังนั่งเรือต่อไปทางอำเภอหัวไทร ไปเข้าทางปากน้าระโนด เป็นต้น (ตามรอยพ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์, 2552, หน้า 18, 20, 26 และ 28)

ส่วนการเดินทางโดยใช้ม้านั้นมีมากในเขตพิปูน (หลวงตาอิม วุฒิพงษ์, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2552) ส่วนช้างนั้นใช้กันอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะการเดินทางไกลข้ามภูเขาและต้องขนสัมภาระต่าง ๆ หลังเปิดใช้ทางรถไฟในปี พ.ศ. 2458 ทำให้การเดินทางไกลมีความสะดวกมากขึ้น

สังคมไทยหลัง พ.ศ. 1998 แม้ว่าในทางการเมืองระบบศักดินาของรัฐมีความเข้มข้นมากกว่ายุคก่อน ๆ แต่สำหรับชุมชนโดยทั่วไปยังอยู่ในระบบวิถีชีวิตแบบพอเพียง โดยพิจารณาจากระบบพื้นฐานที่สุดของสังคมคือการผลิต พบว่าในภาพรวมการผลิตเป็นการผลิตแบบพอเพียง

(Subsistence) คือ ผลิตเพื่ออยู่เพื่อกินเอง ไม่ได้ผลิตเพื่อแลกเปลี่ยน ไม่ได้ผลิตเพื่อขาย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2550, หน้า 9)

ในภาคใต้โดยเฉพาะฝั่งตะวันออกพบว่าด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันทำให้วิถีการผลิตของหมู่บ้านในภาคใต้แบ่งออกเป็นสามลักษณะ คือหมู่บ้านทำนา หมู่บ้านทำสวน และหมู่บ้านทำประมง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์, 2540, หน้า 55-63) อย่างไรก็ตามการแบ่งนี้เป็นการแบ่งตามลักษณะการผลิตหลักไม่ได้หมายความว่าหมู่บ้านทำนาจะทำสวนหรือทำประมงไม่ได้ เช่นเดียวกัน หมู่บ้านทำสวนอาจมีการทำนาและประมง หมู่บ้านทำประมงก็อาจทำนาและทำสวนไปด้วย นอกจากนั้นหมู่บ้านทั้งสามประเภทยังประกอบกิจกรรมการผลิตเสริมอื่น ๆ ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ เช่น จับสัตว์น้ำ ล่าสัตว์ หาชของป่า เลี้ยงสัตว์ ทำหัตถกรรมในครัวเรือน ฯลฯ เพื่อประกันความพอเพียงในการยังชีพ

สำหรับชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นชายเขาหรือไหล่เขาและที่ราบระหว่างภูเขา และ “ควน” ไม่มีที่ราบกว้างใหญ่แบบชายฝั่งทะเลตะวันออกอย่างลุ่มน้ำปากพนัง หรือทะเลสาบสงขลา มองในภาพรวมอาจเข้าใจว่ามีวิถีการผลิตหลักเป็นหมู่บ้านทำสวน แต่พบว่าชุมชนบริเวณนี้แทบทั้งหมดมีการทำนาเป็นกิจกรรมการผลิตหลัก

ภาพในอดีตยังสามารถสะท้อนได้จากช่วงร้อยกว่าปีที่ผ่านมา พระปลัดอ้อม (หลวงตาอ้อม วุฒิพงษ์) อายุ 99 ปี คนพิปูนโดยกำเนิด ได้เขียนบันทึกไว้ว่า “ที่นาคุณตาสุด วุฒิพงษ์ เรียกว่า นาหินดาน อาณาเขตถึง 45 ไร่รวมกัน ไม่เป็นบึงนา จำนวน 15 ไร่ นอกนั้นเป็นนาสมบูรณ์เหมือนเดิมนี่” พระปลัดอ้อม (หลวงตาอ้อม วุฒิพงษ์, สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2552) พระราชพุทธรังสี (พระครูพิบูลนวเขต) อายุ 83 ปี เจ้าอาวาสวัดธาตุน้อย ตำบลจันดี อำเภอฉวาง คนพิปูนโดยกำเนิด เล่าว่า “พิปูนเป็นเขาก็จริง แต่มีที่ราบทำนามาก ทำสวนก็สบาย มีคลองมาก คลองใหญ่ (แม่น้ำตาปี) คลองระแนะ คลองดินแดง คลองกระทูน” (พระราชพุทธรังสี (พระครูพิบูลนวเขต), สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2552)

พื้นที่ด้านล่างอำเภอพิปูนลงมาทางอำเภอฉวาง อำเภอช้างกลาง คุณทวดหน่วง อายุ 100 ปี เล่าว่า “ปู่ย่า ทำนา แลวนี่ (ทุ่งกระจูด) นาทั้งเพ (ทั้งหมด) นากว้างไปถึงไสหร้า จันทำนา 9 ไร่ 2 แห่ง (18 ไร่) ไถกับวัวคู่ บางที่ใช้ควายตัวเดียวไปออกปากเขา (ของให้ช่วย) เอาควายฝูงมาเหยียบ” (หน่วง, สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2552) คุณยายเข็บ บัวบาน อายุ 88 ปี เล่าสอดคล้องกันว่าสมัยก่อนทำนาอย่างเดียว รักษา (เลี้ยง) ควายฝูง 7 ตัว ทำนา 7 ไร่ (เข็บ บัวบาน, สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2552) นายวัน ศรีเปารยะ อายุ 84 ปี อดีตศ.ส. จังหวัดนครศรีธรรมราช อดีตศึกษาธิการ อำเภอทุ่งใหญ่ คนฉวางโดยกำเนิด เล่าว่า “คนส่วนใหญ่ทำนา พ่อ ลุง ทำนา ลุงช่วยพ่อทำนาเลี้ยงควายฝูงไว้เหยียบนา 20 กว่าตัว นาบ้านเราไถกับวัวกับควาย นาโคกใช้วัว นาลุ่มใช้ควาย ผลไม่มีไม่มากที่มีมากก็มะพร้าว

สวนผลไม้เพิ่งมีหลังวาทภัย 2505” (วัน ศรีเปารยะ, สัมภาษณ์, 8 มิถุนายน 2553) ครูเอี่ยม อุบลพันธ์ อายุ 83 ปี ปราชญ์ท้องถิ่น อดีต ส.ส จังหวัดนครศรีธรรมราชคนอำเภอช้างกลาง (เดิมเป็นอำเภอฉวาง) เล่าว่า “ประมาณ 69 ปีที่ผ่านมา คนอพยพจากวัดสวนขันไปบ้านไสคอกถึง บริเวณเชิงเขา ยังโค่นต้นไม้ใหญ่ ทำนา ทำไร่ ใช้ทั้งวัว ทั้งควาย วัวได้ ควายเหยียบ ฉวางเรามีประเพณีตากวาย ทำขวัญข้าว” (เอี่ยม อุบลพันธ์, สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2552) คุณตา เสวก สโมสร อายุ 82 ปี หมอยาสมุนไพรชื่อดัง เล่าว่า “พ่อเฒ่า (ตา) ทำนา ทำสวน ที่วังโกบ้านศิลา ตำบลนาแวง ปี พ.ศ. 2474 เข้ามาแถวนี้ควนสะตอ มาหักป่า ทำนา อายุ 20 (62 ปีก่อน) เข้าไปพิปูน คนพิปูนทำนาสมบูรณ์ มีสวนสมรม หมา กุ้ง ฝูง ลางสาธ จะเอาไ้ไหน (จะเอาอะไร) มีเพ (มีครบ)” (เสวก สโมสร, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2553) ผู้ใหญ่สงวน วงศ์สวัสดิ์ อายุ 76 ปี เล่าว่า “พ่อทำนา เลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ ทำสวนครัว มีสวนรอบบ้าน ที่พิปูนเขาทำมาก่อน แถวนี้ (ตำบลนาแวง อำเภอฉวาง ประมาณ 70 ปีก่อน) เป็นป่าไฟ แต่ที่พิปูนสวนเขาใหญ่ ๆ แล้ว” (สงวน วงศ์สวัสดิ์, สัมภาษณ์, 3 มกราคม 2553) หลงตอม หิดนัย อายุ 79 ปี เล่าว่า “ผมทำนา ปลูกเข้ามาอยู่นาน (เมื่อประมาณ 171 ปีก่อน, เสียชีวิต ปี 2496 เมื่ออายุ 115 ปี) บอก (เล่า) ผมว่ามาอยู่ใหม่ ๆ ไปขอเขาเก็บข้าวทุกนาเอาข้าวอย่างเดียว ไม่เอาตังค์ หลังจากได้ (แต่งงาน) กับย่าก็ทำนา พ่อก็ทำนา 20 กว่าไร่” (ตอม หิดนัย, สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2552) นายคำเนิน ขาวล้วน อายุ 74 ปี เกิดที่กระบี่ เข้ามาเป็นครูที่ฉวาง เมื่อ พ.ศ. 2504 หรือประมาณ 50 ปีก่อน เล่าถึงวิถีชีวิตคน “นอกเขา” ว่า “คนทำนา มีสวนบ้างรอบ ๆ บ้าน ในป่า ก็มีผลไม้มาก” (คำเนิน ขาวล้วน, สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2552)

ด้วยเหตุนี้ชื่อบ้านนามเมืองในลุ่มน้ำตาปีตอนบนในอดีตเป็นชื่อที่บอกถึงวิถีการผลิตแบบทำนาจำนวนมาก ไล่จากอำเภอพิปูน เช่น บ้านนายนกล้าย บ้านนาเหนือ บ้านนามวน บ้านทุ่งนาใหม่ บ้านชายทุ่ง บ้านหุบ บ้านโนไร่ เป็นต้น อำเภอฉวาง เช่น บ้านนาเขลียง บ้านนาแวง บ้านไร่โน บ้านนาค้อโน บ้านโนไร่ บ้านทุ่งกระจุค บ้านนาพลาย บ้านนายาว บ้านทุ่งกรวด บ้านทุ่งนัย บ้านนาหล่ม บ้านนาปราน บ้านทุ่งไหม้ บ้านทุ่งข้าวผี บ้านทุ่งพลี บ้านนาจิก บ้านทุ่งกรวด บ้านนาเส บ้านนากะชะ บ้านห้วยนาใหญ่ เป็นต้น อำเภอช้างกลาง เช่น บ้านนาเหนือ บ้านนาล่าง บ้านนา บ้านนาเว เป็นต้น อำเภอถ้ำพรรณรา เช่น บ้านนาเยะ บ้านทุ่งจุค บ้านนาพา บ้านไร่เหนือ เป็นต้น อำเภอทุ่งใหญ่ บริเวณลุ่มน้ำตาปี เช่น บ้านนาใหญ่ บ้านทุ่งคอก บ้านทุ่งสมอ เป็นต้น

การทำนาของชาวมุขชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนเป็นการทำนาในพื้นที่แคบ ๆ ทั้งนาลุ่มนาตอน นอกจากนั้นยังมีการทำไร่ในพื้นที่สูงอีกด้วย ด้วยสภาพพื้นที่ชาวลุ่มน้ำตาปีตอนบนมีความลำบากในการบุกเบิกที่นา หรือ “หักนา” เป็นอย่างมาก เพราะสภาพพื้นที่สูงนั้นที่ราบก็ยังมีดินไม่ใหญ่จำนวนมาก จึงต้องโค่นต้นไม้เพื่อทำเป็นที่นา กว่าทุกอย่างจะลงตัวเป็นที่นาสมบูรณ์อาจต้อง

ใช้เวลาหลายปี ค่อย ๆ ปรับปรุงมาเรื่อย ๆ พื้นที่นาที่บุกเบิกมาเป็นที่ไม่กว้างนัก คนที่มีที่นาเยอะ ๆ เช่น 40 ไร่ขึ้นไป มาจากหลาย ๆ จุด 3 ไร่บ้าง 5 ไร่บ้าง 10 ไร่บ้าง รวม ๆ กัน พื้นที่นาที่ติดต่อกันมาก ๆ โดยมีเจ้าของคนเดียวกันจึงแทบไม่มี

การทำนาของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนใช้กระบวนการผลิตหรือภูมิปัญญา เช่นเดียวกับการทำนาของ “หมู่บ้านทำนา” ทางลุ่มน้ำปากพนังทางที่ราบอำเภอเมืองจังหวัด นครศรีธรรมราช ลุ่มทะเลสาบสงขลา ฯลฯ เนื่องจากการอพยพของคนจาก “หมู่บ้านทำนา” เหล่านั้นเข้ามาโดยเฉพาะจากพัทลุง เมืองที่ทำนามาแต่โบราณผู้คนเหล่านั้นเข้ามาด้วยภูมิปัญญาการทำนาจากที่ลุ่มอันมีพัฒนาการมายาวนานมากกว่าลุ่มคนอยู่ที่สูง เมื่อเข้ามาได้ประยุกต์ภูมิปัญญาการทำนาเข้ากับพื้นที่สูงทำให้การทำนามีประสิทธิภาพมากกว่าเดิม การเชื่อมต่อภูมิปัญญาจากที่ลุ่มนี้ยังปรากฏในยุคหลัง ๆ เมื่อประมาณ 50 ปีก่อนนี้ ชาวนาจากลุ่มน้ำตาปีตอนบนยังไปนำพันธุ์ข้าวจากญาติ ๆ เมืองพัทลุงมาปลูก (อาจ สุชาพันธ์, คล่อง อุปลา, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

ชาวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนมีการปลูกข้าวทั้งทำนาและทำไร่ แต่ส่วนใหญ่ทำนามากกว่าการทำนามีทั้งนาลุ่ม ที่น้ำท่วมขังอยู่ตลอดเวลา นาหยาบ นาที่ทำประจำปีใช้น้ำฝนเป็นหลัก นาปรัง เป็นนาที่ใช้น้ำจากทำนบและน้ำฝน โดยนาปรังเป็นนาที่มีมากที่สุดชุมชนในอดีตมีการทำนบกั้นน้ำกันโดยทั่วไป “น้ำบนเขา บนห้วย ในคลองต้องปิด ไม่ปิดน้ำไม่ขึ้น (นา) สมัยก่อนเขากันนบกั้นทั้งเพ (เกือบทั้งหมด) นบมีชื่อคนเป็นเจ้าของที่ (ที่ใกล้แหล่งน้ำ) นบลุงคง นบลุงชัน นบดากสัย ฯลฯ ตอนปิดนบคนอื่น ๆ ก็มาช่วยด้วย ลุงคงต้องปล่อยน้ำไปถึงคนอื่น ๆ ด้วย ไม่ปล่อยไม่ได้ น้ำมันมาก ยิ่งเป็นปลายน้ำ น้ำยิ่งมาก” (ประวิง ไชยเทพ, หน่วง อุปลา และ เสรี จิโนวัฒน์, สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2553)

การทำนาส่วนใหญ่ชาวชุมชนนิยมทำเป็นนาดำมากกว่านาหว่าน เช่นเดียวกับในภาคใต้ โดยทั่วไปชาวชุมชนเริ่มไถนาเมื่อ “ฝนพริ้วลงดอก” (คือฝนที่มากับลมมรสุมตะวันตก) จากเดือน 6 (พฤษภาคม) ถึงเดือน 8 (กรกฎาคม) หลังจากไถหน้าดินครั้งแรก จะเว้นไว้ประมาณ 15 วัน จนเห็นหญ้าตายหมดแล้ว จึงไถครั้งที่ 2 ที่เรียกกันว่า “ไถแปร” หรือ “ไถพรวน” จากนั้นก็ทำเทือก โดยการคราดหนึ่งหรือสองครั้งตามความเหมาะสม จากนั้นก็นำกล้าข้าวที่ปลูกไว้อีกที่นาดำ (วิเชียร ณ นคร, ม.ป.ป. อ้างถึงใน จักรทิพย์ นาดสุภา และพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์, 2540, หน้า 121-125)

ชาวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนใช้ทั้งวัวและควายในการไถนา หากใช้วัวจะเป็นวัวคู่ หากใช้ควายจะใช้ตัวเดียว วัวมักจะใช้ในที่โคกหรือที่ดอน ส่วนควายมักจะใช้ในที่ลุ่ม และในการทำเทือกที่ลุ่มมักจะใช้ควายผูกเหยียบ มีหลักฐานว่าในอำเภอนางวางมีการใช้ช้างไถนาด้วย (วิเชียร ณ นคร, ม.ป.ป. อ้างถึงใน จักรทิพย์ นาดสุภา และพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์, 2540, หน้า

123; วัน ศรีปารยะ, สัมภาษณ์, 8 มิถุนายน 2553) แต่น่าจะเป็นการทดลองกันมากกว่าเป็นการไถจริงจังหรือเป็นวิธีการทำนาที่มีความต่อเนื่อง เพราะช้างตัวใหญ่ไม่คล่องตัว โดยเฉพาะพื้นนาแคบ ๆ อย่างนาในชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน การผูกคันทไถกับตัวช้างก็เป็นเรื่องยุ่งยากประกอบกับช้างเป็นสัตว์ “พิเศษ” ที่ต้องมีการดูแลซับซ้อน จึงไม่เหมาะสมกับการนำมาไถนา และไม่น่าจะเป็น “ภูมิปัญญา” ด้านการทำนาของชาวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน

อย่างไรก็ตามการทำนาในชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนที่กล่าวมาในข้างต้นเป็นการทำ “นาเก่า” ที่ผ่านการ “หักป่า” มาแล้วหลายปี นาที่เริ่มทำใหม่ ๆ ใช้ไถไม่ได้ “ใช้ควายเหยียบอย่างเดียว ใช้ไถหักหมด ตีคั่วต่อไม้ เป็นรากไม้ ขุดออกไม่ได้ ตอมันใหญ่ ต้องปิดน้ำขังไว้เป็นเดือนปล่อยน้ำแล้วให้ควายฝูงเหยียบ สองสามหน ให้เป็นคมไปเลยของผม สิบปีจึงจะไถได้ให้หัวตอเปื่อย (ผุ) หมดก่อน” (ประวิง ไชยเทพ, สัมภาษณ์, 14 กรกฎาคม 2553)

นอกจากนั้นด้วยการเป็นที่สูงเพื่อประกันความพอเพียงในการมีข้าวกินตลอดปี ชาวชุมชนยังปลูกข้าวไร่อย่างแพร่หลาย ข้าวที่ปลูกเป็นพันธุ์ที่ไม่ต้องการน้ำมากอาศัยน้ำฝนเพียงเล็กน้อยและน้ำค้างก็พอ และเป็นข้าวเบาที่ได้ผลผลิตเร็ว ชาวชุมชนเรียกว่า “น้ำข้าว” การปลูกต้องมีการนำไม้ปลายแหลมสำหรับ “สั๊ก” หรือแทงลงไปในดิน เว้นระยะห่างเพียงระยะ 1 ศอก จากนั้นหย่อนเมล็ดข้าวลงไประยะ 2-3 เมตร แล้วกลบรู (วิเชียร ณ นคร, ม.ป.ป. อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์, 2540, หน้า 120) ข้าวไร่เมื่อนำมาหุงจะมีกลิ่นหอมน่ารับประทานมาก การปลูกข้าวไร่นี้ได้ลดลงในช่วง 40 ปีที่ผ่านมาเนื่องจากการหันไปใช้พื้นที่ในการปลูกยางพารามากขึ้นและมีระเบียบจากกองทุนสวนยางในทำนองว่าในแปลงยางนั้นห้ามมีพืชอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ปัจจุบันความเชื่อนี้เปลี่ยนไป แนวคิดเรื่องเกษตรผสมผสานในสวนยางได้รับการยอมรับมากขึ้น ข้าวไร่ภูมิปัญญาดั้งเดิมเริ่มกลับมาแล้วในปัจจุบันโดยนิยมปลูกในแปลงปลูกยางช่วง 3 ปีแรกโดยไม่กระทบต่อการเจริญเติบโตของต้นยางแต่ประการใด

สำหรับการเก็บเกี่ยวทั้งข้าวนา ข้าวไร่ ชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนใช้การ “กะ” ในการ “เก็บข้าว” เช่นเดียวกับภาคใต้โดยทั่วไป เป็นการเก็บที่ละรวง รวมกันเป็นกำใหญ่มัดรวมกันเรียกว่า “เลียง” จากนั้นนำไปเก็บไว้ใน “เรือนข้าว”

การทำนา ทำไร่ จึงเป็นกิจกรรมทางการผลิตหลักของชุมชน ด้วยพื้นที่จำกัดปริมาณข้าวที่ได้จึงน้อยเมื่อเทียบกับ “หมู่บ้านทำนา” ทางลุ่มน้ำปากพนัง ลุ่มทะเลสาบสงขลา หรือที่ราบลุ่มอื่น ๆ แต่ชาวชุมชนส่วนใหญ่ก็พอเพียงในการบริโภคในรอบปี แต่เหลือขายน้อยมาก อาจกล่าวได้ว่าชาวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนทำนา ทำไร่ เพียงกินอย่างเดียวก็ว่าได้ ข้าวจึงเป็นของสำคัญมาก ๆ ด้วยเหตุนี้แทบทุกบ้านในอดีตจึงมี “เรือนข้าว” ส่วนใหญ่เป็นหลังเล็ก ๆ อยู่ใกล้ ๆ บ้าน

ภาพที่ 3-8 การทำนาที่ยังเหลืออยู่ในปัจจุบัน

ภาพที่ 3-9 การปลูกข้าวไร่ในปัจจุบัน

นอกจากทำนา ทำไร่แล้ว ในอดีตชาวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปิตอนบนยังมีการทำสวนด้วย แต่การทำสวนใช้แรงงานน้อยกว่าทำไร่ ทำนามาก สวนของชาวชุมชนมีอยู่สองลักษณะ คือ สวนรอบ ๆ บ้าน กับสวนในป่า ทั้งสองแบบนี้มีลักษณะเป็น “สวนสมรม” คือมีพืชพันธุ์ ผลไม้รวม ๆ กันหลายชนิด ไม่มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเลย สวนรอบ ๆ บ้านเป็นการปลูกด้วยแรงงานคน เอาไว้กินเป็นหลักเหลือค่อย ๆ ไร่ขาย เช่น มะพร้าว หนาก มังคุด เงาะ ทุเรียนพันธุ์พื้นเมืองชาวชุมชนเรียกว่า “เรียนบ้าน” ฯลฯ

สำหรับสวนป่านั้นมีเป็นจำนวนมากในอำเภอพิบูล และอำเภอฉวาง เขตป่าเขาต้นน้ำด้วยพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก สวนป่าในอดีตส่วนใหญ่เกิดขึ้นเองและขยายพันธุ์ตามธรรมชาติ แทบไม่ต้องการดูแลในความหมายของการทำสวนในปัจจุบัน สวนป่าเหล่านี้ขยายพันธุ์โดยการจับถ้ำจากสัตว์ เรียกว่า “ไม้จี่ค้างจี่ลิง” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์,

2540, หน้า 61) พระราชพุทธรังสี (พระครูพิบูลนวเขต) อายุ 83 ปี เล่าสอดคล้องกันว่า

“ของบางชนิดงอกเองโดยไม่ต้องปลูก สะตอ มังคุด เงาะ ลางสาดคนกินที่ไหนก็ทิ้งเมล็ด
ดินฟ้าอากาศอากาศสมบูรณ์ ขนาดถางป่า ผักหญ้ายังขึ้นมาเอง” (พระราชพุทธรังสี
(พระครูพิบูลนวเขต), สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2552)

การปลูกโดยงอกใจเกิดขึ้นเมื่อเห็นเป็นพันธุ์ดี หรือเป็นผลไม้ที่มีความต้องการสูง เช่น
หมาก พลู มะพร้าว ไม่ต้องรดน้ำ ใช้น้ำฝน ปุ๋ยก็เป็นปุ๋ยคอกขี้วัวขี้ควาย ขั้นตอนการผลิตที่สำคัญคือ
การเก็บผลไม้ พืชผักต่าง ๆ ถ้าเป็นต้นใหญ่ก็ใช้วิธีการสอย โดยใช้ไม้ไผ่ยาว ๆ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา
และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์, 2540, หน้า 61) หากสูงมาก ๆ ก็อาจใช้บันไดปีนขึ้นไปสอย หรือ
เก็บ หรือตัดกิ่งแล้วลงมาเก็บข้างล่าง

พืชที่มีความต้องการสูงหลังจากชาวชุมชนบริโกจณเพียงพอแล้วยังนำมาแลกเปลี่ยน
ซื้อขายในตลาดท้องถิ่นอีกด้วย ครุวัน ศรีเปารยะ อายุ 84 ปี เล่าในสมัยเด็กว่า “ที่พิปูน ทำหมากแห้ง
กันมาก ทำเป็นลำเป็นสัน เกือบทุกบ้าน ต้นหมาก ต้นพร้าวเต็มตลอดคลอง ไล่เรือมาขายตลาด
ทานพอ ฉวาง” (วัน ศรีเปารยะ, สัมภาษณ์, 8 มิถุนายน 2553)

นอกจากทำนา ทำไร่ ทำสวนแล้ว ชาวชุมชนยังมีการจับสัตว์น้ำที่มีอยู่อย่างชุกชุม
ในแม่น้ำลำคลอง โดยเฉพาะปลา การจับสัตว์น้ำของชาวชุมชนใช้เครื่องมือที่ได้รับการถ่ายทอด
ภูมิปัญญาจากอดีต เช่น สุ่ม ขอนาง (ไว้กวาดปลาตัวเล็ก ๆ หรือ กุ้ง) แห กัด (ตาข่ายดักปลา)
เบ็ดตก เบ็ดธง ไซ โพงพาง ส้อม (สองแฉกไว้แทงปลา แทะปลาไหล) เส้า (สามเส้า ไว้แทงกบนา
กบทูต (กบภูเขา) หะ (ตะข่องใส่ปลา) ฯลฯ กระบอกไม้ไผ่จับปลาไหล จับหอยโข่งในคลองด้วย
ทางมะละกอ เป็นต้น

วิถีชีวิตด้านการจับปลาที่เข้มข้น “งานเทศกาล” คือการจับ “ปลาอ่อน” ในแม่น้ำตาปี
“ปลาอ่อน” คือ ปลาในแม่น้ำตาปีมีหลายชนิด เช่น ปลาพุท ปลาแดง ปลาหูด ปลาโหลง ปลาหมูแคะ
ปลาเงาะ (ตามรอยพ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์, 2552, หน้า 37) แต่โดยทั่วไปที่มีมากจะเป็นปลาหูด
เป็นปลาที่มีวงจรชีวิตโดยใช้ชีวิตที่คั่นน้ำออกเขาหลวงในอำเภอพิปูน เมื่อถึงฤดูวางไข่ช่วงหน้าฝน
ประมาณเดือนหกถึงเดือนเก้า (มิถุนายน-สิงหาคม) ตัวเมียที่โตเต็มที่พร้อมไข่เต็มท้องจะลงไป
วางไข่ที่ปลายน้ำตาปี ปากอ่าว อันเป็นช่วงบอถึงฤดูทำนาของชาวบ้าน เมื่อปลาวางไข่เสร็จผ่านไป
ประมาณ 3 เดือน ช่วงเดือนสิบสองถึงเดือนยี่ (ตุลาคม-ธันวาคม) แม่ปลาจะว่ายทวนน้ำขึ้นมาพร้อม
บรรดาลูก ๆ จำนวนมากมายมหาศาลขึ้นสู่เขาหลวง (พฤษภาคม-ธันวาคม) จะกลับขึ้นมาพร้อม
บรรดาลูก ๆ มากมายมหาศาล เป็นการบ่งบอก “ฤดูน้ำพะ” (น้ำหลาก) ของชาวบ้าน วงจรชีวิต
“ปลาอ่อนลง” กับ “ปลาอ่อนขึ้น” จะเป็นช่วงที่ชาวชุมชนเฝ้ารอจับ โดยเฉพาะช่วงปลาขึ้นส่วนใหญ่
ใช้ขอ เพราะ “ปลาอ่อน” ตัวไม่ใหญ่มากนักหรือชุดร่อนน้ำให้ปลาเข้าไปแล้วค่อยจับชาวชุมชน

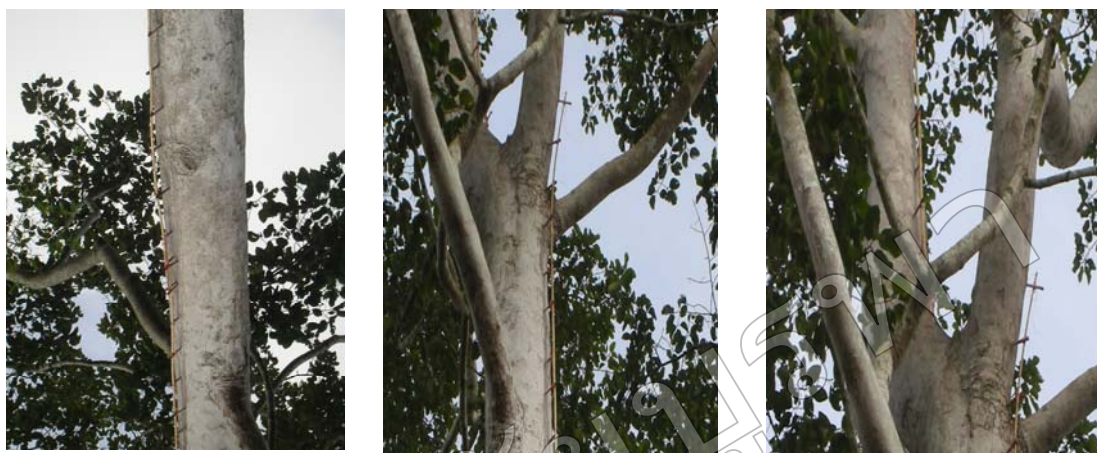
ต้นน้ำท่านหนึ่งเล่าว่า

“ปลาอ่อนลงมาจากเขาสูง ขาลงเราเรียก “ปลาลายไข่” (ละลายไข่-วางไข่) ขาลงมันกลิ้งตามน้ำลงไป ไข่เต็มพุง พุงบางเลียบ (ท้องบางเห็นไข่เต็มท้อง) ขาขึ้นเรียก “ปลาอ่อน” จับทั้งขาลงขาขึ้น แต่ขาขึ้นมีทั้งแม่ทั้งลูก แม่มันขึ้นมาก่อน ลูกก็ตามมา มันใหญ่ (เดิบโต) มาเรื่อย ๆ สามสี่เดือนขึ้นมาถึงปลายน้ำ ขึ้นกลางวัน ถ้าขึ้นกลางคืนต้อง “เดือนแจ่ม” (มีแสงจันทร์) ถ้า “เดือนมืด” มันหยุดนอน เราพอรู้ว่า (ปลา) มาถึงจางแล้ว ทางนี้ก็เตรียม ยก (ยก) ขึ้นมาทีละครั้งถึง” (เหือง จิตสว่าง, สัมภาษณ์, 14 สิงหาคม 2553)

“เทศกาลปลาอ่อน” จึงเป็นความสัมพันธ์ของวิถีธรรมชาติระหว่างแม่น้ำ ปลา พื้นที่ฤดูกาล และดวงจันทร์ กับวิถีของมนุษย์ วิถีมนุษย์นั้นเป็นวิถีของสังคม นอกจากเป็นการ “หากิน” แล้ว ยัง เป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่งของคนต้นน้ำกับปลายน้ำอีกด้วย

นอกจากการทำมาหากินแล้ว ชาวชุมชนยังต้องทำเครื่องมือ เครื่องใช้ เสื้อผ้า ฯลฯ งานหัตถกรรมขึ้นมาใช้เองเพราะเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะการทอผ้า การทำเครื่องมือจับสัตว์น้ำ เครื่องมือทางการเกษตร เป็นต้น ศิริรินทร์ บุญโสธรสถิตย์ ได้เคยสัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่อำเภอจาง พงใหญ่ และท่าศาลา เป็นต้น พบว่าสมัยก่อนจะมีเครื่องมือในการทอผ้าเพื่อใช้เองอยู่แทบทุกได้หมู่บ้าน ชาวชุมชนทำของใช้เองแม้กระทั่งทำกระดาด โดยทำจากเปลือกไม้กฤษณา ทำหมึกจากลูกเสมอป่าทำปากก (ปากไก่อ) สำหรับเขียนด้วยแผ่นเงิน (ประยงค์ ธรรมรงค์, 2552 ค, หน้า 1) นอกจากนั้นการอยู่ในพื้นที่เขตป่าเขา อุดมไปด้วยของป่านานาชนิด ทั้งพืชและสัตว์ เช่น ไม้ไผ่ หวาย ไม้เนื้อแข็ง ไม้เนื้ออ่อน ตลอดจนสมุนไพรใช้รักษาโรค ฯลฯ สำหรับสัตว์ป่านั้นมีมากมายทั้งใช้เป็นอาหาร เช่น เก้ง กระเจิง กวาง ลิง ฯลฯ ใช้ประกอบยาสมุนไพร เช่น น้ำผึ้ง เขากวาง เสือ หมี ฯลฯ และจับช้างป่าเอาไว้ใช้งาน

น้ำผึ้งของชาวนอกเขานั้นเป็นที่เลื่องลือในด้านคุณภาพ เพราะเป็นน้ำผึ้งป่า อุดมไปด้วยดอกไม้้นานาชนิด การ “ขึ้นผึ้ง” (ตีผึ้ง) ในต้นไม้สูง เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่น่าสนใจ ก่อนขึ้นไปตีนั้นต้องมีการเซ่นไหว้เจ้าป่า เจ้าเขาก่อน จากนั้นทำหลักแหลมด้วยไม้ไผ่หนา เหลาให้กลมโตกว่าหัวแม่มือ แล้วค่อย ๆ ตอกติดกับต้นไม้ไปที่ละอัน (คล้ายๆ หมุดเหล็กที่นักปีนเขาตอกแล้วเหยียบขึ้นไป) พร้อมกับใช้ไม้ไผ่ยาวผูกติดกับปลายไม้หลักที่ตอกลงไป จึงกลายเป็นบันได (คูลูป) จนถึงจุดที่จะใช้ควั่นนมรังผึ้งได้ โดยไม่มีเชือกห้อยใด ๆ ผู้ปีนนำเชือกยาวขึ้นไปด้วย 1 เส้น เมื่อไปสุดทางแล้วค่อยห้อยเชือกลงมาเพื่อให้คนข้างล่างผูกถึงหรือตะกร้าใส่รังผึ้งลงมา แล้วนำไปบีบน้ำผึ้งที่บ้าน

ภาพที่ 3-10 บันไดไม้ไผ่พาดต้นไม้ใหญ่ เพื่อใช้ในการ “ขึ้นฝิ่ง” ของ “ชาวนอกเขา” ที่สืบทอดจนถึงปัจจุบัน

พื้นที่ลุ่มน้ำตาปีตอนบนในอดีตมีช้างป่าชุกชุม การจับช้างป่า เป็นภูมิปัญญาสำคัญของชาวชุมชน แม้ว่าจะเป็นความสามารถพิเศษของชาวชุมชน บางคนหรือบางกลุ่ม แต่พวกเขาเหล่านั้นก็เป็นชาวบ้านธรรมดาที่พัฒนาความสามารถเป็นความชำนาญเฉพาะที่มีความสำคัญต่อชุมชน เช่นเดียวกับงานช่างฝีมือ หมอสมุนไพร หมอดำยา เพราะช้าง เป็นแรงงานสำคัญต่อชาวบ้าน ในการเดินทาง การชักลากไม้ และมีความสำคัญต่อรัฐในการใช้แรงงาน การทำศึกสงคราม และในพิธีการต่าง ๆ

ลุ่มน้ำตาปีตอนบนในอดีตจึงมีความสำคัญของรัฐทั้งเมืองนครศรีธรรมราชและรัฐในภาคกลางสมัยต่าง ๆ ดังตัวอย่างหลักฐานทำเนียบข้าราชการสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีกรมช้างกลาง ตั้งอยู่ในดินแดนชาวนอกเขาแห่งนี้ ภูมิปัญญาการจับช้างป่าได้รับการถ่ายทอดลงมาน้อยจนถึง พ.ศ. 2500 ดังตัวอย่างการเดินทางไปทำคอกช้างและจับช้างของนายสงวน วงศ์สวัสดิ์ อายุ 77 ปี อดีตผู้ใหญ่บ้าน ในปี พ.ศ. 2498-2499 โดยในครั้งนั้นทำทั้งหมด 3 คอกพร้อมกัน ในเขตรอยต่อสามจังหวัด คือ นครศรีธรรมราช กระบี่และตรัง โดยในครั้งนั้นได้ช้างทั้งหมดรวมกัน 23 เชือก (สงวน วงศ์สวัสดิ์, สัมภาษณ์, 3 มกราคม 2553)

ภายใต้การผลิตดังกล่าวชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนไม่อาจทำการผลิตแบบปัจเจกบุคคล หรือเฉพาะในครอบครัวตัวเองได้ หรือบางครอบครัวอาจทำได้แต่ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคม โดยการรวมตัวเป็นกลุ่มเครือข่ายต่าง ๆ ทั้งในหมู่บ้าน ระหว่างหมู่บ้าน และนอกเขตพื้นที่ในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

การผลิตส่วนใหญ่เริ่มจากแรงงานในครอบครัว แต่มีงานที่ครอบครัวไม่อาจทำได้ ทั้งหมด เช่น งานบุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่ การสร้างเรือน การทำนา การเก็บเกี่ยวให้เสร็จทันฤดู หรือ ตามสถานการณ์แวดล้อม การเข้าป่าล่าสัตว์ จับสัตว์น้ำ ฯลฯ ต้องอาศัยคนอื่น ๆ เข้ามาช่วย กลุ่มพื้นฐานที่สุดคือเครือญาติ การเกี่ยวค้องทางเครือญาติ สายตระกูลแซ่ สะใภ้ กลุ่มนี้ส่วนใหญ่ มีความผูกพันเหนียวแน่น มีความขัดแย้งกันน้อย ปกติในหมู่บ้านและตำบลเดียวกันมักจะเป็นเครือญาติและเกี่ยวค้องกันมาก มาช่วยกันสะดวกรวดเร็ว แต่ที่อยู่ไกล ๆ ต่างตำบลต่างอำเภอ ต่างพื้นที่ ก็ “ถึง” กัน ดังตัวอย่างในยุคหลัง ๆ เมื่อเกิดวาทภัยปี 2505 บ้านนายสงวน วงศ์สวัสดิ์ ที่ตำบลนาแว ได้รับความเสียหาย บรรดาญาติเดินทางมาจากพิปูน พร้อมเครื่องมือมาช่วยซ่อมบ้านจนแล้วเสร็จ จึงค่อยกลับไป (นายสงวน วงศ์สวัสดิ์, สัมภาษณ์, 3 มกราคม 2553)

กลุ่มต่อมาคือกลุ่มเพื่อนบ้าน กลุ่มพื้นบ้านจะอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน แต่ไม่ได้เป็นญาติกัน กลุ่มนี้อาจมีความสัมพันธ์ผ่านการแลกเปลี่ยน การช่วยเหลือกันหรือร่วมงานสาธารณะด้วยกัน เช่น งานวัด งานขุดถนน ทำนบ ฯลฯ

กลุ่มต่อมาคือ กลุ่มเพื่อน และ “เกลอ” กลุ่มนี้อาจเป็นเพื่อนกันมาหรือพ่อแม่ตั้งสองฝ่าย ให้ “ผูกเกลอ” กันมาตั้งแต่เด็ก “ไอ้เกลอ” หรือ “อีเกลอ” กลุ่มนี้มักจะอายุเท่ากัน นิสัยใจคอคล้าย ๆ กัน และผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายสนิทกัน อาจอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันหรืออยู่ไกลกันก็ได้ เมื่อทั้งสองฝ่าย พัฒนาความสัมพันธ์ไปมาหาสู่กัน นำไปสู่การแลกเปลี่ยน การช่วยเหลือกันในด้านต่าง ๆ

กลุ่มสุดท้ายคือกลุ่มที่อาจเกี่ยวข้องกับกลุ่มต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมา แต่ได้ร่วมงานประเพณี เดียวกัน ทำงานสาธารณะร่วมกัน หรือ “ทำการผลิตร่วมกัน” เช่น ร่วมแข่งเรือ ชักพระด้วยกัน ทำถนนร่วมกัน สร้างวัด ซ่อมวัด ช่วยงานวัดด้วยกัน ไปจับช้างด้วยกัน ถูกเกณฑ์ไปรบเหมือนกัน เป็นต้น

กลุ่มทั้งหมดนี้ได้เข้ามาช่วยเหลือกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะมาจาก การ “ออกปาก” แต่ไม่จำเป็นต้องเสมอไป บางครั้ง “รู้ข่าว” ก็มาโดยเฉพาะงานตาย งานวัด งานสาธารณะ เป็นต้น ชาวชุมชนเรียกว่า “ช่วยงาน” การช่วยงานบางอย่างเช่นงานสาธารณะอาจต้องนำ “ข้าวหม้อ แกงหม้อ” มาช่วยงานด้วย หรือ “เวียน” กันเช่นในเดือนหนึ่ง บ้านนั้นไปช่วยได้ 7 วัน บ้านนี้ไปช่วยได้ 4 วัน เป็นต้น การช่วยงานจะไม่หวังผลตอบแทนและอาจพัฒนามาเป็นกลุ่มต่าง ๆ ที่ได้กล่าว หนุมสาวมาช่วยงานอาจพัฒนาเป็น “ร่วมหอลงโรง” กันเข้าไปเป็น “ดอง” กับญาติอีกฝ่ายหรือ

เพศเดียวกันก็กลายเป็นเพื่อนกัน หรือพ่อแม่ทั้งสองฝ่ายมาพบกัน ชอบนิสัย “ถูกคอ” กันก็ให้ลูกเป็น “เกลอ” กัน เป็นต้น

มีตัวอย่างการช่วยงานสาธารณะของชุมชนในอดีตที่มีการบอกเล่ากันมาคือ ใน พ.ศ. 2340 ก่อนตั้งอำเภอฉวาง 100 ปี พระพัวได้ร่วมกับชาวบ้านพัฒนาวัดวังม่วง เช่น มีการสร้างโบสถ์ ด้วยไม้ทั้งหลัง ยกพื้นสูง ประมาณ 1 เมตร กว้างประมาณ 8 เมตร ยาวประมาณ 12 เมตร 30 ปีต่อมา ใน พ.ศ. 2370 หลวงพ่พัวได้สร้างโบสถ์ถาวร เป็นอาคารไม้ยกพื้นทั้งหลัง ด้วยการโค่น ไม้จาก ความเถิก ทำเป็นเสา 8 ต้น ยกพื้นสูงประมาณ 1 เมตร กว้างประมาณ 8 เมตร ยาวประมาณ 10 เมตร ด้านในตรงกลางยกพื้น ปลูกไม้กระดานขัดมันหลังคาชั้นเดียวทรงไทย มุงด้วยกระเบื้องดินเผาสีแดง ประตุน้ำต่างเกาส์สัก ไม้ฉางม การต่อไม้ใช้แบบโบราณ คือ ลั่นสลักไม้ทั้งหมด ไม่ตอกตะปู (ชาติ ศิลปกรรม, สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2552; สุพจน์ ประภาพันธุ์บุษกร, สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2552; ตามรอยพ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์, 2552, หน้า 21) มีข้อสังเกตว่าการ “ช่วยงาน” ที่เกิด ประสิทธิภาพมักจะเกิดจากการมีผู้นำที่ชาวบ้านเคารพ ศรัทธา อย่างกรณีการนำของ “พ่อท่านคล้าย” ในงานต่าง ๆ ในยุคหลัง

สำหรับการ “ออกปาก” (ลงแขก) ตรงตามคำกล่าวที่ว่า “โบราณว่าถ้าเหลือกำลังลากให้ ออกปากบอกแขกช่วยแบบหาม” เป็นการขอให้กลุ่มต่าง ๆ ดังกล่าวมาช่วยลงแรงทำงานโดยไม่คิด ค่าแรงและไม่มีเงื่อนไขว่าจะต้องใช้แรงงานคืน คนไปช่วยอาจต้องนำเครื่องมือเครื่องมือไปด้วย แต่ผู้ออกปากจะจัด “ข้าวปลาอาหาร เหล้ายาปลาบั้ง” เลี้ยงตามอัธยาศัย หากมีเงื่อนไขต้องใช้แรงงาน คืน เรียกว่า “ชองาน” การชองานกันมักจะเป็นเรื่องคนต่อคน “เองช่วยข้า 2 วัน ข้าช่วยเอง 2 วัน” (หรือมากกว่า) “เองช่วยดำข้าว 3 ถัง ข้าช่วยเองดำ 3 ถัง” (หรือมากกว่า) เป็นต้น การชองานจึงเป็น การช่วยงานหนักให้เป็นงานเบา

นอกจากการผลิตในครัวเรือนและการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านแรงงาน การแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกันในเครือญาติแล้ว ชาวชุมชนยังแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกัน ในรูปแบบตลาดนัดอีกด้วย ส่วนใหญ่จะเป็นการเชื่อมโยงระหว่างหมู่บ้าน ทำให้มีหลักประกัน ในความพอเพียงมากขึ้น ขณะเดียวกันเป็นการสร้างสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านให้แน่นแฟ้นมากขึ้น นำมาสู่ความสัมพันธ์ด้านสังคม วัฒนธรรมตามมา เช่น การเกี่ยวดอง ผูกเกลอ หรือไปร่วมงาน ประเพณีต่าง ๆ ระหว่างกัน

ภายใต้การผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องอย่างแยกไม่ออก กับมหรสพพื้นบ้าน ประเพณี หรือเรียกรวม ๆ กันว่า วัฒนธรรมของชุมชนอย่างแนบแน่น ฐานวัฒนธรรมอันหนึ่งของชุมชน คือ วัด นอกจากเป็นที่ประกอบพิธีในชีวิตประจำวันและ ในงานเทศกาลแล้วต่าง ๆ ยังเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนทั้งทางโลกและทางธรรมด้วย

ด้านวัฒนธรรมต่าง ๆ โดยสาระและภาพรวมชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนมีความใกล้เคียงกับชาวนครศรีธรรมราช มีการสื่อสารบอกข่าว กิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมโดยใช้ “เพลงบอก” มีประเพณีทำขวัญข้าว หลังเก็บข้าวเสร็จ สะท้อนถึงวิถีเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับสังคม วัฒนธรรม มีหนังตะลุง มโนราห์ เล่นในโอกาสต่าง ๆ เพื่อสันตนาการและสื่อสารทางสังคม ภูมิศาสตร์เป็นที่ตั้งของแม่น้ำตาปี จึงมีประเพณีชักพระ แข่งเรือ เพื่อเชื่อมโยงชุมชน กลุ่มต่าง ๆ ที่ต้องการบุญกุศลจากการชดพระ ขณะเดียวกันก็เป็นการสันตนาการไปในตัว การให้ความสำคัญกับบรรพบุรุษ เครือญาติ ในวิถีการผลิต นำไปสู่การนับถือ “ตายาย”^{*} ที่แสดงออกในงานประเพณีต่าง ๆ เช่น ประเพณี “เดือนสิบ” และประเพณี โนราโรงครู เป็นต้น (มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 3, 2542, หน้า 1337-1340; จักรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์, 2540, เมืองกาญจนดิฐ หน้า 66-73)

อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมเหล่านี้ในแต่ละพื้นที่มีรายละเอียดแตกต่างกัน เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์แตกต่างกัน นอกจากนั้นวัฒนธรรมทางความคิดก็มีความแตกต่างกัน การเป็น “ชาวนอกเขา” ชาวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนต้องพึ่งพาตัวเองสูงมาก ประกอบกับบรรพบุรุษบางส่วนหลักหนี หลบหลีก และปฏิเสธระบบกฎหมายของรัฐศักดินา ทำให้มีบุคลิกภาพเป็น “คนหัวหมอ” เป็นตัวของตัวเองสูง ฯลฯ วัฒนธรรมทางความคิดเหล่านี้ได้สืบทอดในยุคหลัง ๆ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนหลังพ.ศ. 2442 เป็นปัจจัยหนึ่งที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมทางความคิดดังกล่าว

ด้านความสัมพันธ์กับรัฐ ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนในอดีตมีความสัมพันธ์กับรัฐในลักษณะอนาธิปไตย เช่นเดียวกับหมู่บ้านหลายหมู่บ้านในภาคใต้ที่ไม่อยู่บริเวณใกล้ศูนย์กลางของเมือง (จักรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์, 2540, หน้า 89-110) โดยมีความเข้มข้นของความเป็นอนาธิปไตยที่สูงมาก เนื่องจากภูมิศาสตร์แบบ “นอกเขา” บรรพบุรุษที่เลือกอาศัยอยู่ที่นั่นไม่ว่าจะ “เลือกได้” หรือ “จำต้องเลือก” อาจด้วยเหตุผลต่าง ๆ แต่พวกเขารู้ว่ามีความลำบากกว่าการอาศัยอยู่ในที่ราบลุ่มแหล่งอารยธรรมในอดีต เช่น ฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรไทย และพวกเขารู้ว่าที่นี้อยู่ใกล้รัฐ แน่แน่นอนว่าต้องมีชาวชุมชนจำนวนหนึ่งที่ไม่อยากอยู่ใกล้รัฐ

^{*} การนับถือ “ตายาย” เป็นจิตสำนึกทางเครือญาติในระดับลึกซึ้งและมีขอบเขตกว้าง เป็นการนับถือผีบรรพบุรุษที่กินความหมายทั้งทางสายเลือดและความสัมพันธ์ทางอาชีพ ด้านสายเลือดมี 2 สายตระกูลใหญ่ 4 สายตระกูลย่อย 2 สายตระกูลใหญ่คือ “ตายาย” ฝ่ายแม่ กับ “ตายาย” ฝ่ายพ่อ 4 สายตระกูลย่อยคือ “ตายาย” ฝ่ายย่า “ตายาย” ฝ่ายปู่ “ตายาย” ฝ่ายแม่เต้า (ยาย) และ “ตายาย” ฝ่ายพ่อเต้า (ตา) ส่วนสายสัมพันธ์ทางอาชีพมักเรียกว่า “ครุหมอตายาย” มักจะสืบสายในอาชีพผลิตปิ่นหรือช่าง เช่น มโนราห์ หนังตะลุง ช่างกะหนัง ช่างตีเหล็ก เป็นต้น (อุดม หนูทอง, 2546, หน้า 127-130)

คำกล่าวที่ว่า “เข้ามาในฉวาง พิปูน แล้วยายไม่ (กล้า) ตาม” เป็นการแสดงให้เห็นถึงอำนาจที่เบามากของรัฐในการควบคุมชุมชนแถวนี้ พฤติกรรมตามคำกล่าวยังมีมาถึงยุคอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ ยิ่งเป็นก่อนที่รัฐรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางใน พ.ศ. 2442 นั้น ชุมชนแถวนี้ยิ่งไกลจากอำนาจรัฐมากขึ้น

อย่างไรก็ตามในทำเนียบข้าราชการสมัยรัชกาลที่สอง (ข้อ 3.2) จะมีการกล่าวถึงกรมข้างกลาง “ที่” และ “แขวง” ต่าง ๆ ในบริเวณชุมชน แสดงให้เห็นว่าชาวชุมชนต้องถูกเกณฑ์แรงงานและเก็บส่วยจากรัฐศักดินายุคก่อนการปฏิรูป แต่ขุนนางในระบบศักดินาดังกล่าวเกิดจากการสร้างพันธมิตรจากรัฐกับผู้มีอิทธิพลและบารมีในท้องถิ่นเดิมทั้งสิ้น ขุนนางเหล่านั้นแท้จริงคือผู้นำในระบบอนาธิปไตยที่ได้ประโยชน์จากการคุ้มครองดูแลจากชาวชุมชน โดยได้รับการยินยอมจากชุมชนเป็นส่วนใหญ่ เมื่อรัฐอ้างสิทธิครอบชุมชนในภายหลังจึงต้องให้คนเหล่านี้อยู่ในโครงสร้างผู้ที่ยินยอมก็ได้รับตำแหน่งมีชื่อต่าง ๆ ผู้ที่ไม่ยินยอมก็อาจถูก “โค่น” จากอำนาจโดยมีผู้มีอิทธิพลและบารมีอีกคนหนึ่งขึ้นมาเป็นผู้นำแทนหรืออาจต่อต้านรัฐกลายเป็นขบถ ผู้นำภายใต้โครงสร้างของรัฐนี้จึงต้องเกณฑ์แรงงานและเก็บส่วยตามที่รัฐต้องการ ขณะเดียวกันผลประโยชน์ที่ชาวชุมชนให้อยู่ก่อนนั้นก็ยังได้รับอยู่ ชาวชุมชนจึงเดือดร้อนเพราะกรณีหลังนี้เป็นการขูดรีด โดยส่วนใหญ่ไม่ได้ยินยอมพร้อมใจด้วย จึงกลายเป็นปฏิปักษ์และความขัดแย้งอย่างน้อยในจิตสำนึก ชาวชุมชนจึงต้องมีการปรับตัว อาจหนีไปตั้งชุมชนใหม่ ต่อรองหรือต่อสู้บางอย่างกับรัฐ

อย่างไรก็ตามเป็นไปได้ที่ขุนนางท้องถิ่นและรัฐอาจมีจิตใจแบบชาวบ้าน เป็นกลุ่มเดียวกัน ดูแลคุ้มครองตามที่ชาวชุมชนต้องการ มีเหตุผลในการเกณฑ์ไพร่และเก็บส่วย อาจได้รับการยอมรับจากชาวบ้านด้วยความเต็มใจ แต่กรณีนี้เกิดขึ้นได้น้อยในสมัยโบราณเพราะรัฐศักดินามีความเชื่อตามศาสนาพราหมณ์ กษัตริย์ ผู้ปกครอง และชาวบ้านไม่ได้อยู่ในระบบคุณค่าในระนาบเดียวกัน

จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อย่างน้อยจนถึงหลังสมัยคอมมิวนิสต์ ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปตอนบนพึ่งพาตัวเองแทบทุกด้าน และส่วนใหญ่ปฏิเสธอำนาจรัฐ การที่พ่อท่านกลายเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนในยุคหลัง การเข้าร่วมกับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ กรณีเขาสุญย์ ฯลฯ เป็นตัวอย่างหรือสัญลักษณ์หนึ่งที่แสดงถึงความเป็นอนาธิปไตยอย่างน้อยในระดับจิตสำนึกของ “คนนอกเขา” ได้เป็นอย่างดี